

Часопис за национална и државна питања
УДК 323.1(=163.41)
ISSN 1820-4996

НАЦИОНАЛНИ ИНТЕРЕС NATIONAL INTEREST

Година XIX
vol 44.
Број 1/2023.

НАЦИОНАЛНИ ИНТЕРЕС

NATIONAL INTEREST

ЧАСОПИС ЗА НАЦИОНАЛНА И ДРЖАВНА ПИТАЊА

ISSN 1820-4996 УДК 323.1(=163.41)

Број 1/2023. год. XIX vol. 44 стр. 1-144

Часопис покренут поводом 200 годишњице
савремене српске државности.

Часопис излази три пута годишње.

Издавач:

Институт за политичке студије

Адреса:

Светозара Марковића 36, Београд

Телефон: 3039-380, 3349-205

Email: ips@ips.ac.rs, ni@ips.ac.rs

Оснивачи часописа:

Милан Матић Живојин Ђурић

Главни и одговорни уредник:

Миломир Степић

Редакција:

Миломир Степић, Милош Кнежевић,

Жељко Будимир, Душан Пророковић, Марко Пејковић,
Сања Шуљагић, Зоран Милошевић, Александар Гронски

Секретари:

Бојана Секулић

Саво Симић

Савет часописа:

Ђуро Бодрожић, Момчило Суботић, Славенко Терзић,
Борис Милосављевић, Милош Ковић, Миша Ђурковић,

М. М. Лобанов, Наталија Белоус,

Владислав Кучмистиј, Дејан Михаиловић

Пословни секретар:

Смиљана Пауновић

Лектура и коректура

Дајана Лазаревић

Прелом и штамп:

Донат граф, Београд

Тираж: 50 примерака

Радове објављене у овом часопису није дозвољено прештамповати, било у целини, било у деловима, без изричите сагласности издавача. Оцене изнесене у чланцима лични су ставови њихових писаца и не изражавају мишљење нити уредништва, нити установа у којима су аутори запослени.

НАЦИОНАЛНИ ИНТЕРЕС NATIONAL INTEREST

САДРЖАЈ

ТЕМА БРОЈА:

ТРАГАЊЕ ЗА ИЗЛАЗОМ ИЗ ГЛОБАЛНОГ НЕ-ПОРЕТКА

РЕЧ УРЕДНИКА	7-9
<i>Милош Кнежевић</i> ЖИВОЛИН ЂУРИЋ 1954-2022. ЈЕДАН ЖИВОТ У ЦЕЛОСТИ ПОСВЕЋЕН ИНСТИТУТУ	11-25
<i>Александар Гајић</i> КАТЕХОН И „ПРАВА СТРАНА ИСТОРИЈЕ“	27-47
<i>Горан В. Николић</i> ГЛОБАЛНА ДОМИНАЦИЈА ДОЛАРА НА ИЗМАКУ	49-64
<i>Дуња Величковић</i> УЛОГА КУЛТУРЕ МИРА, ЕТНИЧКЕ ТОЛЕРАНЦИЈЕ И МУЛТИКУЛТУРАЛИЗАМА У ОБРАЗОВАЊУ И ВАСПИТАЊУ НОВИХ ГЕНЕРАЦИЈА	65-81
<i>Слађана Ђурчић</i> ЗДРАВСТВЕНА БЕЗБЕДНОСТ У ЕВРОПСКОЈ УНИЈИ У КОНТЕКСТУ ПАНДЕМИЈЕ КОВИД-19	83-106
<i>Рајко Ч. Петровић</i> ПОЛИТИЧКИ ОДНОСИ ИЗМЕЂУ СРБИЈЕ И ПОРТУГАЛИЈЕ НА ПОЧЕТКУ 21. ВЕКА	107-124
УПУТСТВО ЗА АУТОРЕ	125-143

CONTENTS

THEME OF THE ISSUE: SEARCHING FOR A WAY OUT OF GLOBAL DISORDER

EDITOR'S WORD	7-9
<i>Miloš Knežević</i> ŽIVOJIN ĐURIĆ 1954-2022. A LIFE ENTIRELY DEDICATED TO THE INSTITUTE	11-25
<i>Aleksandar Gajić</i> KATECHON AND THE "RIGHT SIDE OF HISTORY"	27-47
<i>Goran V. Nikolić</i> GLOBAL DOMINATION OF THE DOLLAR ENDING?	49-64
<i>Dunja Veličković</i> THE ROLE OF THE CULTURE OF PEACE, ETHNIC TOLERANCE AND MULTICULTURALISM IN THE EDUCATION AND EDUCATION OF THE NEW GENERATIONS.....	65-81
<i>Slađana Ćurčić</i> HEALTH SECURITY IN THE EUROPEAN UNION IN THE CONTEXT OF THE COVID-19 PANDEMIC.....	83-106
<i>Rajko Č. Petrović</i> POLITICAL RELATIONS BETWEEN SERBIA AND PORTUGAL AT THE BEGINNING OF THE 21ST CENTURY	107-124
INSTRUCTIONS FOR AUTHORS.....	125-143

РЕЧ УРЕДНИКА

Први број *Националног интереса* за 2023. годину по много чему је специфичан. Настајао је не само у драматичним глобалним, европским, балканским и постјугословенским околностима, већ и у несвакидашњим приликама на унутрашњем плану његовог издавача Института за политичке студије из Београда. Упркос свему, часопис је наставио да излази из штампе, иако тренутно нешто мањег обима него што је уобичајено. Такође, није мењао своју суштину, смисао и мисију сагласно којима је основан: да научним приступом и методама одговара на актуелне теме од националног интереса – од српског позиционирања спрам рецентних светских и регионалних геополитичких промена, до феномена идентитетског трансформисања условљеног глобалистичким трендовима и изазова очувања угрожене територијалне целовитости државе пред настојањима Запада да Србији одузме Косово и Метохију.

Украјинска криза, која је свеобухватана и постоји веома дуго, у свом оружаном облику ушла је у другу годину трајања. Извештаји и анализе стање на фронту, као и процене тактичких и стратегијских намера једне и друге непосредно сукобљене стране, свеprisутне су у средствима информисања. Пропагандна „артиљерија“, наравно, дејствује истом жестином као и она права, „краљица ратишта“. Нико више и не крије да је Украјина само позорница и прокси-актер, а да се, у ствари, ради о глобалном сукобу два архи-супарника, Запада и Русије. Такође је јасно да су се и једни и други, неки мање, неки више, за сукоб дуго припремали – уређивали војиште, модернизовали наоружање, примицали ефективе, рашчишћавали политички терен, медијско-психолошки „препарирали“ становништво, спремали економско-финансијске одговоре на мере противника, обезбеђивали сопствена, а „минирали“ супарникова савезништва, користили прилику за постизање унутрашње кохезије образлажући је „спољашњом претњом“...

Међутим, многи, чак и искусни истраживачи, процењујући да ће у односу на Украјину надмоћна Русија „завршити посао за недељу дана“, пренебрегавали су да се обично „у сенци рата“ обављају много крупнији и важнији послови од самог рата. Све постаје јасније када се упореди свет пре почетка „специјалне војне операције“ 24. фебруара 2022. године и само годину дана касније.

Оно што је било готово незамисливо или се само помињало као хипотеза, претворило се у стварност. Постало је очигледно да је на делу „судар геополитичких тектонских плоча“, да се обрачунавају американизам и антиамериканизам, да се тражи победник између евроатлантизма и евроазијства, да Запад настоји да задржи *status quo* стечен захваљујући аквизицијама из Другог светског и Хладног рата, а да Исток недвосмислено жели да „уљеза“ с друге стране Атлантика сукцесивно лиши светске хегемоније протерујући га из Евроазије. Јер, парафразирајући и поједностављујући постулате многих геополитичких мислилаца Запада: не може се доминирати светом ако се не влада Источном Европом и не управља Евроазијом „обуздавајући“ Русију.

У ствари, за глобалну превласт надмећу се (најмање) два цивилизацијска пола (*West and the Rest*), геополитичка идентитета, духовна светоназора, система вредности, погледа на будућност... Обрачун је суров, без пардона, на сваком пољу. На сцени су саботаже на гасоводима, нуклеарне претње, ометање промета житарица, пресецање финансијских токова, чак и онемогућавање богослужења и узурпација храмова, уклањање литературе и композиција класика противничке стране, забрана учешћа на спортским такмичењима. У замаху су некада незамислива дедоларизација и економско-политичко груписање мимо америчког благослова. Европска унија, која је од самог настанка била ништа више од „најважнијег америчког мостобрана“ на западу Евроазије, како би рекао Бжежински, белодано је показала своју немоћ и непривлачност не само за евентуално будуће, већ и за неке садашње чланице. „Империја“ се тресе изнутра. Упркос томе, не намерава да одустане од „покривања“ целокупног Балкана. Стога поручује Србији да је добродошла и да јој је неопходна, али под условом да преобрази свој идентитет, одрекне се Косова и Метохије и докаже да није русофилна тако што ће увести санкције Русији, која, пак, у Савету безбедности Уједињених нација брани њену целовитост(!?)

* * *

Институт за политичке студије, у чијем окриљу од 2005. године излази *Национални интерес*, нашао се крајем 2022. и почетком 2023. године у незавидној, изазовној позицији. Изненада се упокојио Живојин Ђурић, три деценије директор Института, те уз Милана

Матића, један од оснивача и члан Савета часописа. Био је личност која је још на почетку одредила његов научни профил и оријентацију, до краја живота активно пратећи како се развија, какве радове објављује, са којим ауторима и рецензентима сарађује, да ли адекватно одговара на актуелна светска и домаћа питања, задржава ли правац у складу са својим називом, како се позиционира и вреднује у научној заједници. Уз то, својом одлуком повукао се и досадашњи, дугогодишњи, агилни и продуктивни главни уредник Милош Кнежевић, ерудита који је, на неки начин, скоро двадесет година био персонификација часописа. Заменио га је Миломир Степић, члан редакције од оснивања *Националног интереса*, настојећи не само да задржи његово усмерење, него и да настави традицију слободног, научно заснованог и друштвено ангажованог мишљења и писања. Новина је и да се издавач – Институт за политичке студије – одлучио за Асистент-систем онлајн уређивања и публикувања посредством Центра за евалуацију у образовању и науци из Београда. Циљ је да часопис постане „модернији“, „видљивији“ и „навођенији“. То је на самом почетку донело извесне тешкоће у прилагођавању, пријему радова и процесу рецензирања, који су брзо превазиђени захваљујући првенствено ангажовању и стручности секретара Бојане Секулић и Сава Симића. Време ће брзо показати предности и недостатке новог техничког и не само техничког уређивачког приступа.

Доскорашњи Главни уредник
Милош Кнежевић

Нови Главни и одговорни уредник
Миломир Степић

ЖИВОЈИН ЂУРИЋ 1954-2022. ЈЕДАН ЖИВОТ У ЦЕЛОСТИ ПОСВЕЋЕН ИНСТИТУТУ

In memoriam

Почетком децембра 2022. у 68. години живота после дуге и тешке болести погоршане ковидом преминуо је Живојин Жика Ђурић вишедеценијски директор Института за политичке студије из Београда. Био је по много чему несвакидашња појава у научној заједници Београда и Србије. Рођен 1954. у Штубику у Неготинској крајини, школовао се у Неготину и Београду где је дипломирао на Факултету политичких наука. На истом факултету је магистрирао 1992. и под менторством Мирослава Ђорђевића докторирао 1994. из области политичке историје са правно-политичком темом „Питање народне суверености у Србији средином 19. века“. У Институту за политичке студије је прошао сва научна звања, закључно са стицањем највишег звања научног саветника 2008. године.

После доласка у Институт за политичке студије далеке 1980. у њему је деловао непрекидно 43 године. Директор Института постао је 1989. односно 1990. што значи да је безмало 32 године био на руководећем положају што је, такође, било и остало без премца у установама сличног типа у земљи. Поменути три деценије руковођења Институтом било би излишно уколико се не би знало да су уобичајне управљачке и менаџерске секвенце изабраних појединаца у научним институтима у Србији, просечно гледано, знатно краћег трајања. Обично протекну у два, највише три мандата. Искуство указује да су у пређашњим временима нарочито подложни честим променама били институти из области друштвених наука. Уколико се зна да је Институт за политичке студије формиран сада већ далеке 1968. године, исходи да је Живојин Ђурић на његовом челу био више од две трећине његовог укупног постојања. По свему судећи, водио је Институт у маркантном развојном периоду његовог постојања.

*

Дужина трајања мандата, разуме се, није нити може бити једино мерило способности и научног квалитета изабраника који руководи једном научном установом. Ипак, у случају приметне синергије Живојина Ђурића као појединца и научног колектива Института за политичке студије, из више разлога није тако. Потребно је, наиме, узети у обзир конкретни садржај поменутог временског распона у коме је Живојин Ђурић у ланцу догађаја спретно водио Институт. Било је то време кретања између кризних хридина и плићака. Време које је било све само не уобичајно, сталожено, мирно.

На чело Института дошао је као привремени, готово случајни избор, да би се убрзо потом на изненађујући начин усталио и уз помоћ неколицине стално запослених сарадника открио могућности не само за пуко преживљавање једне мале и, у том часу, прилично маргиналне установе, него и знатне потенцијале за њен институционални развој. Дешавало се то почетком вртложних 90-их година прошлог века када су у социјалним, економским и политичким неприликама многе институције сличног профила замирале, растурале се, или се напросто гасиле. Многи посматрачи са стране су тада предвиђали исту злехуду судбину и Институту за политичке студије. У повољнијем склопу прилика, то се ипак није догодило.

*

У једном делу Институту несклоног научног и политичког мњења после 2000. ширен је утисак о Институту као дубоко идеологизованој, чак партијски опредељеној и тиме дисфункционалној и анахроној установи. Институт је, међутим, улагањем напора указивања на друкчији положај и улогу одбрањен од опасности укидања да би потом, уз искрену помоћ и подршку неколицине истинских пријатеља „куће“, преживео политички преокрет настао октобра 2000. године.

Живојин Ђурић се разложно и сарадљиво ослонио на промењени став и побољшано расположења према Институту. Својски се потрудио да установа суочена са опасностима гашења не само преживи него и да се опорави, ојача и интензивира основну делатност. Живојину Ђурићу се тада по други пут после 1992. указао нови развојни хоризонт, уз сазревање свести о прагматичној потреби уклапања у околности на „пољу могућег“. Наравно, у проведеном смеру будућности.

У све спољашње и унутрашње недаће у које је запало друштво, земља и нација, у том раздобљу било је неопходно водити рачуна о оптималним условима рада и обезбедити оно што је било вредно и перспективно у научном, тј. политиколошком смислу. Ваљало је испољити разборитост и практични дух те се сходно приликама престојавати у убрзаном ходу.

При том би требало имати на уму да су политиколошка истраживања у времену почетног идеолошког и политичког плурализма била на прекретници. Дотадашња монолитна друштвена теорија се нагло урушавала, а сличну судбину доживљавала је и теорија у подобном знаку политичког монизма. Политолошки израз такве теорије постао је несврсиходан. Без илузија и било какве повратне патетике, на историјском хоризонту тог драматичног раздобља помањали су се обриси до тада невиђених промена. Не само да се Југославија, као велика и мултинационално сложена земља, поклизнула и сурвала низ стрмину сецесионог разлагања, него су се и у Србији догађале драматичне социоекономске и политичке промене.

*

Бројчано невелики и структурно неразвијени Институт за политичке студије се суочио са изненађујућом научно-истраживачком ситуацијом. У околностима преласка или рестаураторске транзиције стари начин мишљења и расуђивања о политици је устукунуо пред мноштвом различитих али неразвијених политиколошких становишта. Под наглим и неодољивим притиском теоријског разлиставања постепено је напуштан-идеолошки импостирани политиколошки монизам. Није се преображавала само политикологија у целини него су се мењали и политиколози који су се обрели пред искушењем теоријске конверзије. Неки су то учинили зналачки, учено и умно са еволутивним достојанством, а понеки збрзано, непоткрепљено, вулгарно.

Што смотрено, што безглаво напуштајући пређашњи сада већ непродуктивни светоназор, аутори и институције су постепено зарањали у узбуркане воде плурализма теоријских становишта. Левица и левичарски тип дискурса су нагло маргинализовани. Марксизам у архаичним и модернизованим облицима, укључујући и барокно украшени кардељизам, више нису били обавезан теоријски оквир политиколошких анализа и синтеза. Нигде, па ни у Институту за политичке студије.

Управо у тој надасве динамичној деценији ужурбане теоријске метаморфозе и истраживачког деидеологизовања и департизовања директор Института Живојин Ђурић нашао се пред изазовима одолевања инерцији конзервативних и догматских разумевања политикологије. Било је то, заправо, реликтно и тромо наслеђе претходне политичке науке која је до тада заступана понајвише међу њеним домаћим оснивачима и на матичном факултету на коме је негована нешто више од двадесет година, тачније од 1968. до 1991. године. Друга имена официјелне политикологије тог доба на заласку била су: социјализам, самоуправљање, удружени рад, титоизам, кардељизам, несврставање... Под притиском транзиционих дешавања бивало је, међутим, све видљивије несентиментално одбацивање старог политиколошког вокабулара, категоријалног апарата и идеолошких аксиома.

*

Уколико се пажљивије консултује продукција Института за политичке студије у раздобљу транзиционих промена лако ће се уочити померање интерпретативних акцената са политиколошког нормативизма кардељистичког типа, ка сасвим друкчијим обрасцима, методама и техникама истраживања. Челник Института Живојин Ђурић се није препуштао таласима ефемерних политичких и политиколошких промена нити је био побуђен искључиво спољашњим доктринарним налозима. Он је више следио нарасле осећаје доведене до сазнања друкчијег духа посткомунистичког времена које наилази, које је заправо тада већ било дошло.

Оно што је, у ствари, следио био је дубоко утемељен национални сензибилитет и природена склоност ка традицији и историји. Хришћанску веру, православност и светосавску црквеност, који су пробуђени тек у постатеистичком добу, Живојин Ђурић је понео из завичајне младости и, по свему судећи, никада их није напуштао. Национални осећаји код њега нису били олако демонстрирани нити су испољавани фолклорно, али јесу симболички. Више од тога, он их је са високом дозом подразумевања поседовао и неговао, како у приватном животу тако и у наступима као јавна личност.

Формирана национална свест је Живојину Ђурићу олакшавала оријентацију у конфузним приликама упућујући га ка оним теоријским становиштима која су најбоље изражавала идеале Србије као националне државе у демократском, грађанском и европском

облику. Уз напомену да је Европу и Србију у њој Живојин Ђурић схватао као крупнију и сложенију појаву од актуелне Европске уније. Државно питање је сматрао неразлучним од националног питања, а демократију обликом владавине који најбоље изражава слободарске идеале српског народа. Уз то, за Живојина Ђурића независност и самосталност Србије и заштићени положај српског народа у целини, били су политички аксиом најтачније исказан у суверенистичком становишту. Све те идеје и визије Ђурић није држао само у тврдим границима властитих назора већ их је препознавао и подстицао и код других људи са којима је комуницирао и сарађивао.

*

У Ђурићевом научном и организационом хабитусу осећај за проницање у опасности и освајање корисних прилика које доноси време, кореспондирао је менталном склопу, сензибилитету и интуитивности који беху у основи прагматизма који га је битно опредељивао. А тај прагматизам усмерен на избегавање сувишних ризика сачуваће Институт у отежаним секвенцама времена које су уследиле, у раздобљима Милошевића, ДОС-а и, најзад, времену од 2012. до краја 2022. године. Може се рећи, не само сачувати Институт него га и постепено увећати и развити до нивоа који је био незамислив 80-их и 90-их година.

Потребно је, такође, подсетити да Живојин Ђурић развојну идеју водиљу Института није остваривао сам. Институт није градио сам и инокосно нити дисидентски против свих других, већ пасионирано и синергично, уз конструктивну подршку неколико старијих и искуснијих колега из Института, али и круга пријатеља и сарадника изван Института. Не би смео да се заборави низ значајних личности на које се „споља“ ослањао Ђурић. Међу многима су били Милан Матић, Мића Пешић, Љубиша Митровић, Милан Јовановић, Јован Базић, Драган Симеуновић, а у Институту Драган Суботић, Винко Ђурић и, нарочито, Смиљана Пауновић. Наравно, у разним етапама било је и неких других личности чија су спремност на сарадњу, подршку и утицај уважавани.

Заслуге директора Ђурића огледале су се и у координисању рада и тачној процени реалних могућности доприноса сваког од понаособ ангажованих сарадника. Институт се, дакле, развијао без медијске буке, тихо и поступно, на начин који неупућени изван Института нису увек у целости примећивали, па стога ни довољно

подржавали. Томе је, додуше, доприносила и Ђурићева несклоност медијском анагажовању. Клонио се, наиме, медијских експонирања у сваком случају, осим онога када је било неизбежно. У том погледу Живојин Ђурић је као медијски дискретна фигура помало одударо од општег духа времена.

Институт је од тек неколицине запослених на непретенциозном почетку рада, у дугом раздобљу Ђурићевог руковођења, а да је то мало ко приметио, нарастао до импозантног броја од преко 80 запослених. По бројности припадника научног погона и квалификационој структури запослених садашњи Институт се представља респективним и једним од највећих установа друштвених наука у Србији. Но, ни то, како је речено, не би био успех по себи уколико се не и узеле у обзир и друге позитивне чињенице у раду Института. То се, пре свега, односи на интензивну праксу пројектних истраживања која су обухватала више политиколошких области, мноштво проблемских поља и тематизација, са великим бројем учесника на појединим пројектима.

*

Један од неспорних доприноса Живојина Ђурића као директора општој ствари Института за политичке студије односи се на стварање погодних услова за разноврсну политиколошку продукцију. Та продукција је обухватала све аспекте и видове научног тумачења друштвене области политике. У ту продукцију спадају аналитички материјали, анкете, информатори, документи, брошуре, зборници, монографије, часописи и, нарочито, књиге. Може се рећи да су сви ангажовани научници Института, који су се огледали у монографској обради појединих тема са поља сопственог научног усавршавања или пројектних задатака, добили прилику да у кратком року објаве књигу. А шире гледано такве прилике нису честе.

Тако се временом у издавачкој продукцији Института појавио одиста импозантан број књига из примарне области теоријске и паликативне политикологије, политичке историје, политичке културе, политике безбедности, геополитике... Тиме се Институт за политичке студије у научној јавности афирмисао као проверено и поуздано место научне продукције. У окриљу Института нису, међутим, објављиване само студије и књиге његових чланова него и већег броја његових спољних сарадника. Одатле треба очекивати да ће се у догледном времену сачинити толико потребна прегледна

библиографија свих издања Института која су објављена током више од пола века његовог деловања.

*

Друга велика област продукције за коју је такође заслужан Живојин Ђурић су часописи који излазе у Институту за политичке студије. Управо у времену његовог руковођења Институтот почео је редовно да излази, или се обновио и заживео већи број часописа међу којима су: *Српска политичка мисао*, (на српском и енглеском језику), *Национални интерес*, *Политичка ревија*, *Политика националне безбедности*, *Администрација и јавне политике*, *Социјална политика*, *Архив за правне и друштвене науке*.

Најстарији часопис Института са највишим оцењеним рејтингом и међународним значајем је *Српска политичка мисао*. Тај часопис је основан 1994. и у њему је Живојин Ђурић од првог броја био главни и одговорни уредник. Са Миланом Матићем, угледним правником и политикологом, професором Фкултета политичких наука, Живојин Ђурић је 2004. такође основао часопис *Национални интерес* у својству одговорног уредника. Главни уредник тог часописа је био Милош Кнежевић који је часопис уређивао у распону од пуних 17 година, од 2. до 43. броја (НИ, бр. 3, 2022). Слично *Српској политичкој мисли* и часопис *Национални интерес* је конципиран као часопис за национална и државна питања, што је по профилу и остао до данас.

Због многих других обавеза у Институту Ђурић се у раду часописа *Национални интерес* самоограничио на иницијативе и консултације око главног проблемског и тематског правца. У редакцијском животу часописа све остало око уређивања конкретних садржаја и прибављању и ишчитавању текстова, раду на рукописима, изради рецензија и сл. са потпуним поверењем препуштано је главном уреднику. Тако је било без изузетка читавих осамнаест година, од конципирања и почетка излагања часописа до краја Ђурићевог живота.

*

Додајмо да је у големој продукцији чак седам часописа, са преко двадесет пет редовних бројева годишње и више посебних часописних издања, са апроксимативно три стотине објављених научних текстова годишње, Институт досегао завидан стадијум

ефикасне координације редакција, без кашњења у правилном ритму излагања. Тако је Институт за политичке студије међу свим институцијама друштвених наука тог типа постао јединствено референтно место континуираног објављивања највећег броја научно рецензираних, цитираних и читалачки верификованих текстова из широке области политикологије.

Часописна експанзија Института било је рели плод кооперативних напора људи спремних и жељних да уређују институтске часописе Подстрек и обезбеђење услова за живот часописа у окриљу Института потицали су од директора Живојина Ђурића. Уколико у сваком случају нису били резултат његове непосредне иницијативе свакако су били резултат његовог прихватања разлога оних који су то желели. У некој од у будућности написаних историја Института за политичке студије ваљало би детаљно приказати и живот институтских часописа у пуном ауторском и тематском опсегу. Тек ће израдом прецизне библиографије свих часописа постати белодано јасно колико је Институт за политичке студије темељно уграђен у плурализовану развој савремене политикологије у Србији.

*

Ваља такође подсетити да је једна од важних димензија у раду Института међународна и међуинституционална сарадња коју је од почетка подржавао и развијао Живојин Ђурић. То се пре свега односи на регионалне контакте (Република Српска, Северна Македонија), али и на сарадњу са руским, белоруским, пољским, бугарским, румунским, француским и аустријским научним установима, факултетима, институтима, фондацијама. Иностранци сарадници Института партиципирани су у саветима и редакцијама часописа и зборника, али и учествовали на конференцијама, научним скуповима, трибинама и медијским наступима. Тиме је Институт постајао референтно политиколошко место, стичући истовремено и шири међународни углед.

Живојин Ђурић је такође био иницијатор више научних скупова који су били нарочито учестали у последњих десетак година његовог деловања. Научни резултати са тих скупова најчешће су штампани у форми неколико десетина зборника који су према главном садржају разврстани у едиције.

Потребно је рећи да је Живојин Ђурић као руководилац Института излазио у сусрет иницијативама и предлозима младих

истраживача, и омогућавао им да, уз стручну помоћ старијих колега, уприличе гостовања, студијске боравке, научне сусрете, панеле, дебате. При томе је, нарочито код млађих истраживача почетника настојао на развоју свести о разликама између личног (као приватног) и јавног, тј. институтског интереса, то јест свести о разлици између личног хтења и друштвеног очекивања у погледу учешћа на пројектима, те потребе стицања научних титула и звања. Овој деликатној теми Живојин Ђурић је прилазио опрезно знајући сва искушења и неодумице које специфични институтски рад може да изазове код неискуснијих чланова на почецима њихових каријера.

*

У овом часу се сасвим сигурно може рећи да је Живојин Ђурић током три деценије „директоровања“ неговао имплицитну педагогију и неформално менторство, којих су многи од научних почетника политиколога постајали свесни касније, често и са великим закашњењем, а понеки никада. Ствар се чини прилично једноставном иако није; Живојин Ђурић се неосетно уграђивао у многе интелектуалне биографије научног подмлатка а да тај суштински важан утицај није био формализован нити признат. Тај утицај, додуше, није био толико дијалогски и едукативан колико логистички, организациони и процедурални.

Ђурић је, наиме сматрао својом дужношћу да створи најповољније услове за научни развој младих чланова института. Понекад је то чинио у толикој мери да су прецењени појединци малаксавали и посустајали пред недовршеним „школским“ обавезама, за које је директор понекад сматрао да имају апсолутно првенство међу свим другим обавезама у Институту. Тиме је, додуше, у многим неуким главама изазивао помисли које нису разграничавале индивидуално и лично хтење, од радних обавеза у деловању Института. Не може се, међутим, оспорити да су у том погледу Ђурићева подстицања била добра и усклађена са кадровским циљевима Института.

*

Укратко, Живојин Ђурић је исказивао нарочиту емпатију према научном подмлатку. Уз сав респект према старијим, научно афирмисаним, познатим и угледним научним саветницима, сматрао је да су управо млади и још увек неафирмисани полетна снага и

будућност Института. У томе је понекад био у праву, понекад не, углавном услед лоших процена надарености и радних навика, тј. степена марљивости појединаца. Наричито се разочаравао због изневеравања указаног поверења, када би код неких приметио изостанак жеље, (не)научну индоленцију или недовољну способност за остварење задатака.

Ипак, пријем дипломираних политиколога био је континуиран и све већи, али исто тако и пријем младих људи из других сродних области друштвених наука. Може се рећи да је Институт за политичке студије захваљујући гипком кадровском приступу Живојина Ђурића био у далеко већој мери отворен за пријем младих кадрова других профила, него што су други јасно профилисани институти из области друштвених наука били отворени за пријем политиколога. У Институт су примани правници, економисти, социолози, психолози, историчари, географи, демографи, филолози... Неки од њих су успешно спојили своја матична неполитиколошка знања са политиколошком димензијом, док други не само да у томе и поред извесних покушаја, нису успевали него, по свему судећи у такав подухват нису ни желели да се упусте. Како год, на делу је била и остала извесна дискриминаторна асиметрија која се огледала у општем ставу других друштвених наука и научника према политикологији. Таквог наслеђа био је свестан и Живојин Ђурић.

Постоје, додуше, и друкчији позитивни примери. Пример успешног сусрета различитих научних области пружа геополитика, тј. геополитикологија која уверљиво комбинује сазнања и методе из области географије и политикологије. Одатле су за похвалу су сви они истраживачи и писци који надахнуто и плодно синтетишу знања из те две, али и многих других научних области.

*

Поред тога, потребно је имати на уму да је за Живојина Ђурића ионако разуђена политикологија а била у сваком погледу првенствена и средишња област, тј. предодређени предмет научног бављења Института. До последњег тренутка, не без емоција, имао је на уму да је Институт за политичке студије основан и да постоји ради изградње политикологије и њених дисциплина, те развоја политиколога као стручњака за област политике, а не ради нечега или некога другог. Зато се трудио да све оне који су излазили и кретали се изван проблемског, тематског и методског поља политикологије,

разложно подсети на нужност повратка примарној политиколошкој интерпретацији. У томе је углавном успевао, мада понеки пут није.

Осим односа према политикологији као науци у статусу основног предмета бављења Института, Живојин Ђурић је велику пажњу полагао раду са људима. У свакодневном опхођењу према запосленима Живојин Ђурић је испољавао предусретљивост и увиђавност које карактерише „мекана моћ“. Колико год је могао избегавао је неспоразуме и размирице, усредсређујући се на оно што је, по његовим схватањима рада Института, могуће, потребно и корисно. Тако су се временом кристалисали функционални циљеви међу којима је као веома важан циљ непрестано истицао кадровско увећање и јачање Института. Ђурићев крајњи циљ је заправо био досезање квантитативног и квалитативног нивоа потребног за квалификацију Института за политичке студије као истакнуте институције од националног значаја. Садашњи велики број запослених сведочи о тој Ђурићевој тежњи, иако према његовим речима, није успевао баш увек да у Институт привуче онајбоље политиколошке експерте, а у једном броју деликатних случајева из одређених разлога није ни хтео.

*

Кадровским увећањем Института расле су и потребе за већим и условнијим радним простором. Отуда је било очекивано да се Живојин Ђурић руководио циљем обезбеђења повољних логистичких услова, пре свега новог и далеко већег и квалитетнијег радног простора Института, довољног за повећане функционалне потребе и вишеструко повећани број запослених истраживача. У кризним временима било је такође потребно обезбедити што бољу материјалну и финансијску подлогу за истраживања, припадности запослених и трошкове Института у целини.

Поменуто није било могуће постићи без његовог упорног ангажовања на оним пунктовима на којима су се доносиле одлуке у сфери науке и образовања, а он је то прилежно чинио. Ђурић је одржавао сталне и чврсте функционалне везе са ресорним министарством за науку и образовање. Подуже време је био члан Одбора за друштвене науке. Али Ђурић је одржавао сарадњу и са другим институцијама у ширем образованом, научном и истраживачком амбијенту. То се се пре свега односило на сталне контакте са Факултетом политичких наука као најближом и

најсреднијом институцијом из области политикологије, али и са неколико значајних факултета друштвених наука са Универзитета у Београду. Тако се у пресеку једног времена показало да је Институт за политичке студије из Београда, поред Факултета политичких наука, најважнија установа политиколошког истраживачког типа у Србији.

*

Сећање на недавно преминулог директора Института за политичке студије Живојина Ђурића не би било потпуно без макар кратког осврта на психолошки рељеф његове личност. У памћењу чланова Института који су се њим сусретали и сарађивали Живојин Ђурић ће остати упамћен као динамична личност која је без дистанце и помпе настојала на неформалним начинима комуницирања. Развијао је осећај непосредности и блискости који је импоновао нарочито млађима, уливао им поверење, развијао доживљај сигурности и деловао као постицај у раду. Ко год је са њим разговарао у настојању да оствари неки задатак или постигне одређени циљ, ни у једном тренутку није остајао без утиска да му је Живојин Ђурић свесрдно изашао у сусрет. Без обзира да ли ће жељено бити остварено у кратком или дугом року, или због нарочитих разлога накратко неће, позитивна очекивања нису отклањана.

Живојин Ђурић се у умешном управљању Институтотом равнао нарочитим осећајем да неке одлуке није потребно доносити одмах, нарочито не на пречац, као и да постоје многе зоне људске неодређености које не могу тако лако бити превазиђене. Које заправо као неодређености изван доречености и дефиниције морају да буду уважаване. Осећај посибилитета и вишеструких алтернатива код Ђурића није грађен само према мноштву вазда агилних и захтевних истраживача него и према лабилној судбини Института у променљивим временима. Зато се понекад чинило као да се директор снебива и оклева када је, у ствари, већ одлучио, или супротно томе, да је одлучио када је, у ствари, одлагао и стрпљиво чекао. Но, све што је оцртано унутар благонаклоног психолошког крокија је ствар угла сагледавања и вредновања појаве Живојина Ђурића који је толико дуго био на челу Института да су га многи идентификовали са Институтотом. Или, што је можда и тачније: Институт за политичке студије идентификовали са њим као директором.

*

За млађе и најмлађе чланове Института који нису стигли да упознају Живојина Ђурића све што је претходно поменуто можда ће да изазове чуђење и неверицу. Понеки од њих ће са знатижељом да посегну за електронски приступачним изворима информација о његовој појави и значењу, научном лику и делу. И можда ће бити збуњени сазнањем да нису наишли на одвише богату библиографију, бар не онолику и онакву какву су очекивали. Побројано је петнаестак углавном коауторских потписаних монографија и педесетак осталих научних радова. Но и у том сегменту неочекиваности чак и изненађења, могуће је указати на извесне разлоге увиђавности и оправдања.

Живојин Ђурић у сваковрсном и свакодневном раду и, могло би се рећи, егзистенијалном поистовећењу са Институтотом за политичке студије, напосто, није стизао да у пуној мери оствари све научне тежње и жеље које је имао и које је спорадично испољавао. Иако временски недостатак није непобитно извињење, увиђање такве „несташице“ у раздробљеном времену може допринети бољем разумевању изостанка понечега што је жељено. Одиста, много од тога што је Ђурић зацртао као потребно напослетку је остало у скицама, белешкама, фрагментима, неразрађено и неостварено.

Писац ових редова је у више наврата као његов пријатељ и колега био сведок Ђурићевог исповедног жала због сталне временске оскудице, али и узнемирења и растрзаности свакодневним административним пословима у Институту. Њега у Институту и њега као Института. У разлику између првог и друго мало ко га је могао уверити, а опет повремено је и он итекако луцидно сагледавао већу моћ институција од појединаца у колективу или појединца на његовом челу. Текући послови су га, према његовим речима, успоравали у научном раду кога се, узгред речено, макар кооперативно никада није одрекао. Ипак, напослетку се стекао утисак да је Живојин Ђурић био свестан да је време за шире и дубље научне елаборације у његовом случају, неповратно истекло. Зато се без остатка посветио пословима организације и управљања Институтотом.

*

Отуда је разложније и увиђавније појаву Живојина Ђурића, у Институту за политичке студије у две трећине његовог трајања,

сагледавати у ширим димензијама које се више тичу организовања, координисања и управљања научним радом, него у личном и непосредном научном ангажману. Реч је заправо о компромисној формули својеврсне научне политике и менаџмента: Живојина Ђурића је пожељно сагледати као организатора научног рада и директора установе, а не првенствено као научника и аутора научних дела.

Изложена дистинкција два облика деловања упућује, нарочите млађе, на такође вредну и неинфериорну врсту деловања у науци, поводом науке и за науку, какво је од скромних почетка у Институту у назнакама, до ненаданог краја у развијеној и препознатљивој научној институцији, било пасионирано деловање директора Живојина Ђурића. Уколико би неко зловно приметио да је таква делатност споредна и узредна у односу на магистрални научни рад, грдно би погрешно. Морао би, наиме, да зна да је концептуално и материјално организовање неопходан предуслов сваког иоле веродостојног бављења било којом науком, па и политикологијом.

У Институту су, уосталом, одгајене и стасале бројне генерације политиколога које су се после основних студија на Факултету политичких наука као научници формирали у његовом амбијенту. Њима је Институт, са свим олакшицама и отежицама, те врлинама и манама, заправо био главно место рада и интелектуалног развоја. Ма колико ту околност не слутили и не знали нити признавали, Институт је многим био потребна стреха и „сигурна кућа“, а како се показало и допенсиона синекура. С друге стране, они који су дуже време провели на раду у Институту итекако добро знају шта су све, чак и без претераног труда, успели да остваре и каква је у томе била улога његовог и њиховог директора Жике Ђурића.

*

Шта напослетку рећи сећајући се Живојина Ђурића? Уколико је у колективном памћењу и сећању појединаца битно вредновање лика и дела личности која је преминула, дело Живојина Ђурића биће сразмерно његовом личном тридесетогодишњем поистовећењу са Институтом за политичке студије. Више ће се, наиме, говорити о везаности Ђурића и Института, него о ичему другом. Али неће се само указивати да је дуго био директор Института, него и да је оличавао Институт у заиста дугом и неуравнотеженом времену.

Када се и уколико се уопште присети Института у прошлости, већина ће се неизоставно сетити Директора – Живојина Ђурића.

Сви они који се труде да отсечно раздвоје људски лик од научног дела можда неће бити сасвим задовољни превагом приказа лика. Али уколико дело не схвате само као индивидуалну научну продукцију него и као континуирани раст и снажење Института, биће свакако задовољнији. Сећање на Живојина Ђурића обнављаће се у знаку сећања на институцију коју је дуго водио и градио у једном бурном времену. Тада ће вероватно бити видљивије да је Ђурић Институт схватао и доживљавао као свој опус. Зато ће, када је реч о још ненаписаној историји развоја Института за политичке студије, директор Живојин Ђурић бити упамћен као несвакидашња и незаобилазна појава. А уколико се ослушне збрзани хук постмодерних времена која изазивају покретљивост, неустаљеност и краткотрајност, Ђурићева појава деловаће помало нестварно.

Живојин Жика Ђурић је заједно са другима Институт за политичке студије довео до нивоа респективне научне институције која није само помоћна одаја Факултета политичких наука него и нешто друго такође политиколошки разноврсно, продуктивно и квалитетно. Зато његовим наследницима, ма који и ма какви били, није опоручено само да досегнути институционални и политиколошки ниво не снизе и не уназаде, него да га са више воље и одлучности у унапређеним облицима очувају и развију.

Милош Кнежевић

*Александар Гајућ***Институт за европске студије – Београд*

КАТЕХОН И „ПРАВА СТРАНА ИСТОРИЈЕ“**

Сажетак

У раду се суочавају два погледа на историјске токове и самопрепознавање њихових водећих субјеката: оне модерног прогресизма чији је савремени носилац САД са предубеђењем о својој „изузетности“ и руске улоге „силе која обуздава“ – Катехона. У првом делу се објашњава секуларни, прогресивистички светоназор као срж „америчке изузетности“ и њеног убеђења да је она на „правој страни историје“. Затим се објашњава хришћански есхатолошки „оптимистички песимизам“ разумевања смисла историје као јединственог и непоновљивог процеса и из њега објашњава концепт Катехона, „силе која обуздава“ и одлаже њен есхатон. У том смислу истражује се историјски настанак и развој идеје о Русији као „трећем Риму“ који је, преношењем империје (*translatio imperii*) као бранилац правверности постао и историјски носилац катехонског империјалног идеала и назначења. Остварење и одступање од овог идеала прати се надаље кроз руску историју од времена „трећег Рима“ преко „треће Интернационале“ до савременог тренутка својеврсног Трећег светског рата. Завршни део рада анализира савремено стање у Русији у односу на поновно буђење њеног историјског идеала у тешким, изнуђеним околностима поновног супростављања глобалистичком „колективном Западу“.

Кључне речи: историја, Русија, Запад, прогрес, Катехон, геополитика, пренос империје, есхатон, православље.

* romero@eunet.rs

** Рад је настао у оквиру научно-истраживачке делатности Института за европске студије у Београду, коју финансира Министарство за науку и иновације

Државе, а поготово „велике силе“, увек су своје интересе и њихово остварење сагледавале из угла самозадатих вредносних оквира, чије је полазиште, по правилу, била аутоперцепција (виђење самог себе) и своје улоге у свету, а тек секундарно односи са другим субјектима (Гајић 2021, 91-92). Из ове перспективе происходио је и њихов поглед на историју и њене токове. Бројни случајеви, од кинеског самопрепознавања као „средишењег царства“, вавилонско-персијског издавања за владавину „следбеника Бел Мардука“, римске републике доживљаване као „Јупитеровог миљеника“, византијског (правилније речено – ромејског) царства као правоверне „освештане“ империје, исламског калифата као историјског израза ширења *уме* правоверних, све до британског доживљаја себе као цивилизатора светских океана и идеје о „америчком ексеptionализму“ (изузетности) чијим се ширењем остварује „објава судбине“ (*Manifest Destiny*) потврђују ову тезу (Гајић 2012, 28-43).

Савремена, честа напомињања америчких званичника, пре свега дипломата, како се позивају нелојални савезници или „непоћудне државе“ да буду „на правој страни историје“ произлазе управо из описане перспективе: из угла самоизабране, изузетне Америке (Lipset 1996), „града на брду“ која силом предестинације (јасно протестантско-калвинстичког порекла) постаје осовина и носилац историјског развоја, иманенти субјект историјског прогреса у односу на кога је, сматрају многи амерички званичници, нужно схватити да му се само може приклонити или застранити у свом историјском опредељењу, будући да је оно неупитно.

Фраза „бити на правој страни историје“, израсла из оваквог виђења, већ деценијама опстаје као опште место у савременим политичким полемикама коју употребљавају они који себе сматрају „просвећеним“ и „прогресивним“ како би на тај начин дисквалификовали или осудили политичке противнике који су, сходно свом противљењу или непристајању, на „погрешној страни историје“, односно у историјској заблуди у вези са својим положајем и жељеним развојем. Сагледавање историје и њене „праве“ и „погрешне“ стране, наравно, произлази из нормативних оквира онога који покушава да сагледа и докучи шта историја стварно јесте и какав је њен ток. Ван сваке сумње је да поборници дискурса о „правој страни историје“ верују у секуларни, линеарни историјски ток виђен као незадрживо напредовање из примитивне прошлости у бољу, просвећену будућност, и то захваљујући детерминистичким силама

које одређују његово стално напредовање. У овом погледу на свет не постоји озбиљна могућност за историјске успоне и падове, за смене историјских предводника и квалитативне промене (укључујући и оне силазне) историјских токова, а у суштини – ни вере у праву слободу историјских субјеката подвргнути тиранији нужности прогреса. Вера у сопствену изабраност махом се позива на егзактне доказе досадашњег успеха (уз пословично минимизирање свега другог што овај успех доводи у питање), по старој логици протестантске етике – „ако сам успешан, то је доказ да сам исправан“. У конзервативној варијанти, овај прогресивизам не одбацује комплетно наслеђе, већ га конзервира и на његовим темељима гради будући бољитак (Shapiro 2019). Низ историјских успеха и победа (без обзира којим средствима и како их морално квалификовали) сматрају се за непорециву потврду да ће и у будућности бити исто тако. А ако је у све то укључен и силовити технолошки развој, онда се овакво виђење себе и историје сматра – непорецивим.

Модерни прогресивизам, дакле, увек сматра прошлост инфериорну садашњости, а садашњост наступајућој будућности. Овакво концептуално виђење историје као праволинијског тока од горег на боље може се јасно уочити од времена просветитеља 18. века, преко Имануела Канта (и његовог историјског тока од варварства ка цивилизацији), преко Хегелове дијалектике као постепеног ослобађања човечанства од незнања, затим модернизма класичних либерала 19. века, све до Огиста Конта, Карла Маркса и његових револуционарних следбеника који су у класној борби видели основну полугу историјског прогреса. Све ове историјске варијације линеарног прогресивизма, од којих је „амерички ексцепционализам“ у својој експанзионистичкој, империјалној мисији само један од његових последњих, најдугочечнијих изданака, красе неке од заједничких особина: једначење разума и природе коју је могуће у целисти спознати; оптимистичко убеђење у неминовност успеха подухвата сталног раста, непрекидног прогреса који не зна за стагнирање; жудња ка апсолутној еманципацији; мржња ка постојећим баријерама, разликовањима и свим хијерархијама те структурама, успостављеним везама и врстама ограничења које се виде искључиво као спутавајуће и репресивне...

Поникавши из технолошког редуccionизма као основе за деловање на преобликовању стварности, изједначавање разумских представа и емпиријских датости се у модерном прогресивизму поима

као некакав добро уређени механички поредак који нужно стреми ка своје циљу. Јединствено посматрање природних и друштвених токова извире из рационализма окренутог поимању апстрактних модела насталих свођењем стварности на њене примарне, квантитативно мерљиве особине. Човек/индивидуа и његово разумевање развоја у свету у чијем је средишту поставио самог себе почива на уверењу у могућност *иманентног* историјског успеха коришћењем *иманентних* људских потенцијала, у достигнућ хармоничног стања у оквиру историје, или, боље речено, историјске емпирије. «На бескрајној линији времена допушта се постојање неке особите или критичке тачке, на којој се «предисторија» смењује «историјом» (која као да тек сада почиње). Али и после фамозног «скока из царства нужности у царство слободе» наставља се и продужује смена поколења, и *треба* да се наставља, јер би иначе и прогрес изгубио сав свој смисао. Сва «предисторија» јесте дуги процес производње и стварања залиха са обзиром на будућег *потрошача*, са рачуном да ће у тим блаженим и благоугодним условима идеалног поретка и уређења бити неко ко ће живети и то уживати» (Флоровски 1991, 20).

Идеали модерног човека почивају на изједначавању вредности – оних које он својом вољом прокламује – и природних чињеница. Прво се људске жеље проглашавају за вредности, па се, потом, разумом врши њихова „натурализација“. Изливи људских маштарија тако постоју природна датост, „непоречиви“ факт. Непрекидни историјски развој – заправо напор његове воље – од сада се види «као раскривање урођених и унапред заложених задатака, као сазревање зрна, као остварење неког плана и ентелехије» (Флоровски 1991, 20) који је предвидљив и може се рационално спознати. Разум и природа имају исту основу, у којој важе исти закони, исти апстрактни принципи које само треба открити и спознати. „Како човек по себи и сви људи (апстрактно схваћено човечанство), поред свих посебности чине и део јединствене природе, тј. учествују у истој супстанцији коју вежу универзални приципи, човек откривањем ових принципа као «носиоца» идеала неминовно иде у правцу савршенства, па они стога имају и универзалну моралну снагу (Talmond 1955). Овако поимани идеали проглашени за факта, спознати од стране људи и примењени кроз историју, доводе до реализације јединственог свесавршеног друштвеног поретка, који је подједнако и непогрешиво «нормалан» (погодан и одговарајући) за свако друштво и сваки

народ, подједнако „благотворан за сва времена» јер проистиче из човековог «генеричког бића» као таквог.

Иронично, последица оваквог сагледавања историје и њене „праве стране“ је да она, својим детерминизмом, у суштини одриче и слободу појединаца и људских друштава, али и да заслепљује његове поклонице да сагледају и саме историјске токове, односно да науче било какве лекције на које историја указује. Јер, ако је прошлост инфериорна садашњости и ако је оличавају примитивност и незнање, шта она може да пружи „просвећеном“ човеку садашњости? Ништа друго осим убеђења да „просвећени прогресиста“ може и треба да уклони сво наслеђе прошлости које му смета, збуњује га и оповргава достигнуту самоизабрану величину... У крајњој консеквенци, уништавањем наслеђа и сваког континуитета са прошлосту, заговорници идеала прогреса прете да учине управо оно од чега су се својом „изузетношћу“, наводно истргли – да цела друштва и цивилизација, детерминистичком непопустљивошћу и без имало толеранције којом се толико диче – врате у окриље варварства и незнања од којих су се, наводно, непобитно одвојили, све верујући да чине исправну „напредну“ ствар, ходећи „правом страном историје“. Због свега реченог, заговорнике дискурса „о правој страни историје“ треба сагледавати управо у фукоовском оквиру – као поборнике дискурзивне моћи којом се врши дисциплиновање свих оних који се не уклапају у инититуционализоване директиве постојеће модернистичке епистеме, а њихове квалификације као нормативно деловање у складу са капиларним токовима моћи у данашњем друштву који су још увек доминантни (Фуко 1988, 95).

Насупрот прогресивистичкој убеђености у историјску предодређеност марширања на «правој страни историје», постоје и бројни другачији погледи на историју и историјске улоге, које нису механичке и детерминисане, већ које говоре о слободи, успонима и падовима те моралним идеалима којих се, са мање или више успеха, и са мање или више придржавања подухватају различита људска друштва и државе. Нека од њих, потиснута кроз читаве епохе, поново васкрсавају и надањују народе и њихове државе у пред изазовима садашњости и будућности. Ово је студија о једној од њих.

ИДЕЈА КАТЕХОНА

Недавна изјава Патријарха московског и целе Русије Кирила да у доба глобализације и брисања граница између добра и зла Русија има посебну мисију – да помогне човечанству да одгоди апокалиптични крај, управо је доказ поновног васкрсавања једне древне идеје о историјској улози Русије. Ова идеја је водила Русију кроз векове и она је потпуно другачија од линеарног прогресивистичког рецепта историје као нужног хода од «лошег ка бољем». Ради се о хришћанском есхатолошком доживљају историје који, мада је такође линеаран, истовремено дубоко смисаон и вишедимензионалан. Он кроз различите календарске циклусе посматра «ваљајуће» кретање тока историје од стварања, преко првог Христовог доласка, распећа и васкрсења, до његовог апокалиптичног краја и коначног, другог есхатолошког Христовог доласка. Овај одуховљени поглед на историју подразумева сложени однос божанске промисли и људске слободе, у којој је историја света, држава и народа твори један комплексни колаж кроз коју се одиграва историја спасења, односно поступног диференцирања морално амбивалентних историјских субјеката у односу на јеванђеоски позив и духовну мисију хришћанске цркве. Овакво виђење историје није ни оптимистичко, које се креће од горег ка бољем, нити катастрофичко, које историју види као стални процес опадања. Ради се о антиномичном поимању овосветских процеса као делимично опредељујућих у односу на вечни позив, где су видљиви успеси и неуспеси релативни пред изборима духовно вертикалног усмерења, а лично и групно трајање и напредовање зависе пре свега од моралног одношења које не искључује страдање, већ се, кроз њега, оно и коначно испуњава. Овај «оптимистични песимизам» гледања на историју, наравно, историјску кулминацију види у крајњем исходу као апокалиптични сукоб између побожних и богоотпадника, након чега следи есхатон.

Управо у овом смислу руски патријарх сагледава и савремене историјске токове: „Црква је по својој природи сметња глобалистичким процесима. Црква сведочи о вертикалној скали вредности, о разликовању добра и зла. С тим у вези не слабе покушаји да се искриви и разводни хришћанско учење, да се црква лиши моћи и гласа“ (НСПМ 2022). Према речима патријарха Кирила на отварању «XXIV Светског руског народног сабора», изазовима времена се треба одупирати кроз уздизање у вери, оданости традицијама и

љубави према отаџбини, те бризи о њеном духовном и материјалном благу. „Све док наша отаџбина буде острво слободе и остатак света ће имати неку наду у могућност да се промени ток историје и спречи глобални апокалиптични крај или да се бар помери у перспективу са којом нико од нас не повезује ни наше животе, ни животе наших најближих потомака“ (НСПМ 2022).

Патријархово описивање Русије као «силе која задржава» апокалиптични крај историје а које је изненадило многе, у ствари је само поновно јавно обнављање старе улоге Русије као највеће силе православног хришћанства – улоге Катехона.

Појам «Катехона» (од грчког «τὸ κατέχων» – „онај који задржава“), изворно је библијски, премда је доживео значајну рецепцију у политичкој филозофији као и у народним хришћанским веровањима а који се везује за уверење како је хришћанско царство, и уопште правоверни вид владавине (уз само постојање Цркве), сила која задржава зло да овлада светским поретком и наметне владавину безакоња, односно крајњег безбожништва. Библијско упориште за ово уверење се проналази у „Другој посланици Солуњанима“ апостола Павла и његовим речима упућеним тамошњим хришћанима у којим им објашњава да се други Христов долазак неће догодити пре него што се не деси отпадништво, које ће омогућити и призвати долазак „сина погибли“, Антихриста. Његов долазак је, такође, историјски кондициониран, јер апостол проручује: „И сада знате шта га задржава да се не јави до у своје вријеме.“ (II Солуњанима, глава 2,6). Другим речима, Антихристов долазак је условљен уклањањем „нечег/неког који га задржава“ и спречава да се маинфестује у пуном обиму. Шести стих за ову обуздавајућу силу користи средњи род, (τὸ κατέχων), а следећи мушки род (ὁ κατέχων). Како апостол Павле није открио идентитет Катехона, интерпретација његових речи постала је предмет вековног интересовања и дебата међу ученим хришћанима. „Ако сагледамо речи апостола, начин и контекст изговореног, видимо да су Солуњани, за разлику од нас који читамо стихове, знали шта задржава, односно успорава и одлаже долазак Антихриста, пошто им је сигурно о томе апостол причао раније. Свети оци су тумачили да је сила која задржава Дух Божији и његова Црква, што уосталом произлази из суштине хришћанског учења. Но, неки тумачи, поготово руски светитељи, кажу да је апостол мислио (осим на Духа Божијег; Цркве и Божијег Промисла) и на Римску државу“ (Балабан 2022). Ово никако не представља тек маштарију или ексклузивно убеђење

руских светитеља: и међу водећим западним, римокатоличким, и источним, православним богословима (св. Јован Златоусти, св. Кирил Јерусалимски), нарочито од времена Константина Великог и „хришћанизације“ Римског царства, преовладало је тумачење како се прво спомињање Катехона (Сол. 2,6) односи на Римско царство, а друго (Сол.2,7) на самог римског цара. Постоје и новија виђења како је Катехон заправо „велики монарх“ или нови „православни цар“, док неки у апостоловим речима виде прорицање васкрсења ромејске царске власти у задњим временима која ће се супротставити и обуздати надирање сила зла (видети Engleman 1995).

Било како било, од Цркве освећено и миропомазано царство описивано у симфонијским оквирима одношења духовних и световних власти, кроз хришћанске векове сагледавано је и као „сила која обуздава“ – Катехон. Преношењем центра империје из Рима на Босфор (Цариград као „други Рим“) где је царство, односно цар стварао и одржавао Богом надахнути поредак (таксис), идеја царства као Катехона имала је своје миленијумско трајање. „Чак и у време слабљења и територијалног смањивања царства, опстајала су виђења о хијерархијском устројству међудржавних политичких односа на чијем врху је била империја на Босфору са миропомазаним аутократором, са јасним степеном субординације других владара и њихових земаља у односу на царство Ромеја. Основе царске идеологије остале су непромењене све до самог краја Византије“ (Гајић 2019, 26). Падом Цариграда, престонице Ромејског царства под налетима Османских освајача, Русија је половином 15. века остала једина истински слободна православна земља са, по хришћанским критеријумима, правоверном влашћу. Будући да се Иван III оженио Софијом Палеолог, рођаком последњег византијског цара Константина Драгаша, уврежило се убеђење како је, у новим историјским околностима, дошло до новог „премештања империје“ (*translatio imperii*) на север, у правоверне руске земље. Уздицањем престола на царски ниво, недуго након уздицања московских митрополита на ниво патријарха, у Руском царству је заживела и идеја о њему као „трећем Риму“ за чијег се првог заговорника сматра монах Филотеј. Он је московском владару написао чувене речи: „Знај, најпобожнији царе, да су све царевине православног хришћанства у твојој царевини: ти си једини цар хришћана у целом свету... Два су Рима пала, али трећи стоји, а четвртог неће бити!“

(Гајић 2019, 26). Израстајући у „трећи Рим“, Руско царство је, дакле, истовремено постало и Катехон – „сила која задржава“.

ОД ТРЕЋЕГ РИМА, ПРЕКО ТРЕЋЕ ИНТЕРНАЦИОНАЛЕ ДО ТРЕЋЕГ СВЕТСКОГ РАТА

„Уздизање Москве у ново средиште хришћанске вере и преношење у њу симболичког значења Константинопоља, омогућено је не само пропашћу Византије, већ и ослобађањем Москве од „монголског ропства“ (1480), те њеним претварањем у центар „окупљања руских земаља“ (...) Континуитет историјског развоја хришћанског света садржан је у померању његовог средишта од Јерусалима, преко Рима, до Константинопоља, потврђен је уздизањем Москве у „нови Константинопољ“ – хришћанско царство у коме је место *василевса* заузима велики кнез Москве и све Русије. Овај закључак није био плод тренутка: „Губитак Божијег покровитељства над Византијским царством испољен на Сабору у Фиренци и каснијем краху империје 1453. године није великог кнеза подстакло на брзо и непосредно преузимање царске титуле. Пишући за интерну употребу, руски „учењаци“ су тако током владавине Василија III (1505-1533) са извесном правилношћу почели да називају великог кнеза „царем“, а тек после крунисања (Ивана Грозног) 1547. године руски владар се формално и универзално потврдио као „цар“ (Суботић 2013, 23-24). Следећи статусно уздизање московских владара, и духовни поглавари Русије све храбрије и отвореније усвајају већ широко распрострањено убеђење о Русији као „трећем Риму“. Оно, временом, бива прихваћено широм православног света, па и у самом његовом бившем седишту – Цариграду. Тако у „Повељи о успостављању патријаршијског престола у Русији“ Васељенски патријарх Јеремија готово од речи до речи понавља Филотејева казивања о „преношењу империје“ и претварању Москве у „трећи Рим“.

Империјални статус Русије био је пре свега сакрални – статус браниоца истинске вере, а не профани, територијално-експанзивни. Уосталом, Филотејеве посланице у којима се по први пут јасно исказује концепција „трећег Рима“, „Посланице против астролога и Латина“ и „О знаку крста“, пре и изнад свега су богословски списи који се баве питањима борбе против јереси и верских заблуда, а не питањима политичке власти које се тек последично спомиње у контексту одбране истинске, апостолске вере. При томе монах

Филотеј не идеализује руску државу, напротив: „Већ сама потреба да се посланицом „опомене“ велики кнез (цар) као и набрајање порока и опис жалосног стања цркви и манастира, указује на свест аутора о разлици између стварности московске Русије и и идеала („Небеског Јерусалима“) које Москва у посланицама оваплоћује“ (Суботић 2013, 28). Ово усмерење, међутим, сасвим измиче проучаваоцима Русије и њене историје на Западу. „Насупрот мишљењу које је распрострањено на Западу, та идеја није имала офанзивни, већ дефанзивни карактер. Теорија „трећег Рима“ није требала да московске царевае надањује на освајање света, већ на заштиту чистоће и унутрашње снаге православља. Стога, претварање Русије у „трећи Рим“ није подразумевало империјално ширење у просторно-територијалном смислу – Русија је „последње острво“ праве вере, бедем који својим постојањем одржава (Катехон) ширење безверја и безакоња који претходи Другом доласку (Сол. 2, 6-8)“ (Суботић 2013, 35). Идентичну ствар примећује и позната савремена руска историчарка Наталија Нарочницка, која указује како су идеали „трећег Рима“ мотивационо подстакли културну трансформацију Русије у чијој сржи се нашло хришћанско саборно служење заједници (Нарочницка 2008). Тек последично, ово је покренуло и политички процес територијалног обједињавања руских земаља и православног народа као јединственог културно-историјског субјекта „повезујући се међусобно на основу заједничког порекла, језика и културе уз подразумевани субјективитет и сувереност појединачних народа“ (Танасић 2010, 236).

Одакле, онда, огромно територијално ширење Русије, односно православног царства? Делом као последица жеље да се ослободи православни живаљ од неверничког (татарског) и шизматичког (пољско-литванског) јарма те да се саберу «руске земље» огромног територијалног опсега. После да се – заузимањем стратешки важних простора – осигура безбедност једном успостављене царске власти над њима. А тек касније – услед спољних утицаја и жеље да се, опонашањем, парира претњама других сила, Русија је уместо улоге «трећег Рима» све више почела да игра улогу «велике силе», једне од империја која тежи да буде део европског политичког система («европски концерт»). Како је, по речима водећег савременог руског полит-технолога Владислава Суркова, Русија – «четири века ишла на Исток и још четири века на Запад; ни на једној страни није пустила корење» (Сурков 2018), ово лутање је довело и до делимичне

дезоријентације, па и деформације погледа на идеју „трећег Рима“ као Катехона. То је постало нарочито видљиво од Петровске епохе када је, желећи да се, кроз позападњачење и модернизацију, надмеће са „западним силама“ упркос ширењу и снажењу, Русија делимично одустала од свог катехонског назначења. „Вестернизацију, коју је лакомислено започео Лажни Димитрије и одлучно наставио Петар Први, за четиристо година, испробали смо у свим видовима. Шта све није радила Русија, не би ли постала те Холандија, те Француска, те Америка, те Португалија. Којим све пречицама нисмо покушавали да се убацимо у Запад. Све идеје које су оданде долазиле и све потресе који су се тамо дешавали, наша елита је примала са огромним ентузијазмом, у великој мери, можда, непотребним» (Сурков 2018). Управо ови процеси су довели до снажних унутрашњих социјалних ломова и припремили руско тле за серију револуција од којих је она последња и највећа, большевичка, претворила дојучерашње „освећено“ царство у Совјетски Савез, бастион светске револуције.

Идеја „трећег Рима“, међутим, није умрла ни у овим околностима, већ се, уз додатну деформацију, трансформисала. Како је то у делу „Извор и смисао руског комунизма“ приметио Николај Берђајев, религиозни филозоф, руска национална идеја (тачније идеја „трећег Рима“) се деформисала у једним делом сличну, али по духовно усмерености потпуно другачију „месијанску идеју“. „Срушено је старо, свето Руско царство, али је створено ново, такође свето царство – теократија другог типа. У Русији је уместо „трећег Рима“ створена Трећа Интернационала која је прихватила многе карактеристике „трећег Рима“ (...) Догодило се оно што Маркс и западни марксисте нису могли предвидети, догодило се својеврсно изједначавање два месијанизма – месијанизма руског народа и месијанизма пролетеријата“ (Берђајев 1989, 117-119). Идеја пролетерског месијанизма није била дугог века, јер ју је стварност постепено али систематски оповргавала, тако да је Совјетски Савез, од бастиона светске револуције које ће неминовно завладати светом, доживео, након само седам деценија, сопствено урушавање. „А када су спласнуле буре класне борбе, створен незамисливо тешком муком, СССР је открио да се светска револуција није догодила и да западни свет није постао радничко-сељачки, него управо супротно, капиталистички. И да ће све јачи симптоми аутистичног социјализма морати да се пажљиво скривају иза гвоздене завесе. Крајем прошлог века земљи је досадио «социјализам у једној земљи» и она је опет

замолила да је приме на Запад. Притом, неке се учинило да је величина битна: не можемо да станемо у Европу јер смо сувише велики, застрашујуће огромни. Значи, треба смањити територију, становништво, економију, армију, амбицију – до размера неке тамо средњеевропске земље, и онда ће нас свакако примити међу своје. И смањили су. Поверовали су у Хајека исто онако свирепо, као некад у Маркса. Преполовили су демографски, индустријски, војни потенцијал. Опростили се од совјетских република, почели да се опраштају и од аутономних... Али ни таква, умањена и унижена Русија се није уклопила у заокрет на Запад» (Сурков 2018). Након серије несугласица, спорова и надигравања, полуопорављена Русија под председником Владимиром Путином, пре свега због покушаја да се заустави продирање западног војног савеза преко простора Украјине у срце руских земаља, нашла се не само у посредничком рату са практично целим «колективним Западом», већ и, одбачена и запречена, окренута другим, незападним алтернативама, у којима се изградња мултиполарног света на западним основама поставља као нужност. Опирући се западњачком глобализму, све са жељом да опстане и постане «централни балансер» окупљања свих оних снага у свету који му желе алтернативни развојни пут, Русија се, мимо своје воље, практично нежељено, нашла у ситуацији која је почела да у њој васкрсава потребу да заузме своју древну историјску улогу – улогу Катехона, «силе која обуздава».

ИЗМЕЂУ ИДЕАЛА КАТЕХОНА И РУСКЕ СТВАРНОСТИ

Савремена Русија, свакако, далеко је од остваривања идеала Катехона – «силе која задржава», од правоверног и праведног друштва «трећег Рима», али је и далеко мање морално и друштвено-системски посрнула од злонамерних тумачења западних кремљолога који преувеличавају негативне домете корупције и демографских трендова те опадања њене економске, политичке и војне моћи (видети Гајић 2017, 121-139). Са друге стране, савремена Русија данас није ни најдаље што је била од свог идеала, будући да је, изузев у првом делу Московског раздобља, питање колико је концепт праведног православног царства био стварно и свеобухватно оствариван у њеном друштвеном и политичком животу, а колико је представљао само политички мит и властодржачку доктрину «којом се хтела

оправдати руска алтернативна улога у геополитичком надметању са најчешће материјално моћнијим и организационо вештијим западним силама» (Балабан 2022). Једно је несумњиво: катехонска жижна тачка «руске идеје» («трећи Рим» као «Света Русија») од краја 15. века не само да је обједњињавањем словенских племена створила руски супер-етнос (Л. Гумиљев) оформљујући, последично, и империјалну цивилизацију-државу без обзира на конкретан облик државног устројства/облика владавине, и то управо зато што је сам руски народ, дубински, био прожет идеалима православне духовности, саборности, тежње ка правди и заједништву. Из ових дубина изнедрена је територијално највећа држава на свету, са геополитичким положајем и ресурсима које је чине изузетним и по развојним потенцијалима и по самодовољности, као и по могућности да ствара везе са практично свим регионима Старог света подједнако и учествује у богатој културно-цивилизацијској, привредној и свакој другој размени. Истодобно, овакав положај и историјска улога избацили су Русију, чак и када је највећа одступала од своје катехонског назначења, као силу која се супроставља освајачким подухватима историјски моћних империја. Русија је од времена свог крштења успела да сруши седам оваквих освајачких империја, што није постигла ни једна држава у познатој историји. То су: **1.** Хазарски каганат (Свјатослав, отац Владимира Крститеља, 965. године разорио је Саркел, престоницу Хазарског каганата, а њено коначно уништење дело је његовог сина Владимира); **2.** Германску агресију на Словене срушио је Александар Невски сјајним победама над Ливонским редом 1240. и Тевтонским редом 1242. године; **3.** Коначна победа над империјом Чингизида (или над монголско-татарском Златном ордом) започета је чувеном Куликовском битком 1380. године; **4.** Ослобођењем Москве 1612. године окончана је римокатоличка агресија Ватикана и Пољске, коју је започео Иван Батори против Ивана Грозног; **5.** Наполеонов продор у Русију са европским савезницима (својеврсна тадашња Европска унија) заустављен је 1812. године у чувеној Бородинској бици, када је руским снагама командовао маршал Кутузов; **6.** Од 16. до 20. века Руска империја водила је 12 ратова против Османске империје (једино у Кримском рату, у коме су савезници Османлијама били Енглези и Французи, Турци су били условни победници) и увелико захваљујући многим победама руског оружја ослобођени су сви православни народи од турског ропства. **7.** Победом над Хитлером,

руска држава срушила је и седму велику „империју зла“ у својој историји» (Гојковић 2021).

Времена садашња сведоче о покушају Русије да сузбије осму, за сада посредничку империјалну инвазију из правца Запада, кроз Украјину. «Данас када Запад „после руске побуне“, по речима Петра Аكوпова, „примењује против Русије нуклеарну бомбу ’изолације’ и ’одбацивања’“, Русија добија прилику не само да у пуном обиму обнови државну сувереност, већ и да се изнова потврди као империја и као Катехон („онај који задржава“). Ако се суштина глобалистичког „новог светског поретка“ изражавала у томе да, речју Самјуела Хантингтона, „демонстрира преимућство и универзалност западног система“, онда је за руску државну и националну еманципацију од замене увозне робе домаћим производима, како примењује Аковов, много значајније „ослобађање, не само од западног утицаја већ знатно шире – од одушевљења, подражавања, додворавања и зависности од странаца (у првом реду идејне и духовне). Таква еманципација „нема ништа заједничког са шовинизмом, изолационизмом и ксенофобијом“, јер „ми одлично знамо да је код нас много штошта неуређено и да у много чему технолошки сада заостајемо“» (Чворовић 2022).

Императив свеобухватности (дакле, не само војног) отпора Русије надирању Запада јасно исказује и Александар Дугин, евроазијски геополитичар и мислилац: он уочава да се катехонско супростављање Русије одвија као целовити отпор западној цивилизацији хаоса, тоталитарној по својим претензијама а нихилистичкој по својим циљевима. Овај отпор у геополитичкој равни добија обрису борбе мултиполарног концепта света против униполарног. «Кретање ка хаосу можемо препознати од прве побуне против орбиталности, хијерархије, онтолошког пирамидалног опсега, који је оличавао поредак традиционалне цивилизације. Даље стремљење ка хоризонталношћу и егалитаризму у свим сферама се само појачавало. И на крају, нова демократија и глобализам представљају *тријумф* хаотичних система које ће Запад и даље пажљиво контролисати, али који све више узимају свој данак и сâми човечанству намећу своје алгоритме хаотичности. *Историја Запада од Новог доба па све до данас је прича о ширењу хаоса – његовој моћи, интензитету, радикалности*» (Дугин 2023).

Позиција отпора глобалистичком нихилизму призива прегнуће за бар делимичним остварењем катехонског идеала Русије – успостављања друштвеног модела на метафизичким, духовним

основама који би били у стању да парирају и најдачају разарајуће утицаје са Запада. Дугин истиче: «Сасвим је јасно да савремена Русија, као држава и друштво, не може да претендује да је оваплоћење таквог организационог космичног принципа. Она је сама прожета западним утицајима и покушава да одбрани само суверенитет, не доводећи у питање нити теорију напретка, нити материјалистичке темеље природних наука модерног доба, нити техничке изуме, нити капитализам, нити западни модел либералне демократије. Али, како савремени глобалистички Запад ускраћује Русији чак и делимични суверенитет, чини да Русија *бескрајно подиже улог*. Тако се и наша у положају друштва, које се побунило против савременог света, против егалитаристичког хаоса, против убрзано растуће празнине и убрзаног пуцања (...) У таквој ситуацији, Русија једноставно нема другог излаза осим да постане оно што није, али је то позиција на коју је приморана због стицаја околности» (Дугин 2023).

Савремена Русија, дакле, није успела да успостави снажан, алтернативни поредак пре уласка у конфронтацију са Западом, али је показала неке друштвене особине и менталитетске склоности које могу да изнедре алтернативе сходне за сада изнуђеној хатехонској улози Русије. Међу овим одликама чак и неке мањкавости преставаљају извесну предност: упркос раширеној бирократизацији, па и корупцији, Русија нема своју «дубоку државу» попут оне на Западу где, по речима Владислав Суркова, «из дубина и помрчина те нејавне и непрокламоване власти испливавају – тамо произведене за широке масе – блиставе фатаморгане демократије, илузија избора, осећање слободе, осећај супериорности и сличног» (Сурков 2019), а где се, иза поменутих илузија, налазе предодређеност и одуство здраве критике. Напротив, Русија данас има једну доста компактну, јединствену (неподељену на спољашњу и унутрашњу, дубоку и површинску) државу која је прилично спознатљива и са својим врлинама и манама. «Најбруталнији делови њеног безбедносног костура налазе се директно на фасади, нескривени било каквим архитектонским украсима. А бирократија, чак и када вас вара, чини то не превише пажљиво, као да полази од тога да је „свима све јасно” (Сурков 2019). Овај систем, чак и у случајевима када нешто слабије функционише, ради то поштеније, без производње илузија и сталних манипулација. Оно што, међутим, Русија има је – «дубоки народ» у коме још живе традиционалне вредности и наслаге хришћанског предања те живљења (идеал «Свете Русије»

као «трећег Рима») које глобалистички нихилизам из свих снага жели да искорени, и који, упркос свему – опстаје и пружа позитиван пример управо кроз своје катехонско опирање.

Оправо одатле, из корена руске духовности и историјски засноване културе, израста темељ за стварање жељеног свеобухватног катехонског друштвеног модела: «Оно што је још опстало у друштву су ставови о хармонији, правди, очувању традиционалних институција — породице, заједнице, морала – које су преживеле, упркос модернизацији и вестернизацији која је трајала неколико векова, а посебно упркос последњем атеистичком и материјалистичком веку. Међутим, то само по себи није довољно. За супротстављање моћима хаоса на заиста учинковит начин, *потребно је потпуно духовно буђење, дубоко преображење и оживљавање духовних основа, принципа и приоритета светог поретка*» (Дугин 2023).

ЗАКЉУЧНА РАЗМАТРАЊА

Савремени историјски процеси довели су до новог сучељавања два опречна погледа на историјске токове, природе њених субјеката и вредносне оквире живљења појединаца и друштва: једног опадајућег и саморазарајућег у свом нихилизму кога покушава да изведе на планетраном нивоу (глобалистички либерализам), и другог, опстајућег и опонирајућег, који васкрсава и пупи из својих историјских корена (руски хришћански Катехон, «трећи Рим»). И један и други гледају на историју као неповратан, једниствени процес, али са потпуно различитим вредносним предзнаком. Глобалисти историју виде као линеарни прогрес од лошег пређашњег на боље будуће, а који им, њиховим претходним успесима, даје за право да се виде самоизабраним. Хришћански поглед на историју, напротив, гледа као на пут ка есхатону по принципу – насупрот лошем и горем до коначног добра. Другим речима – што је за једну страну добро, за другу је зло, и обратно.

Катехонска улога Русије као (из њене перспективе гледано) «силе која задржава» тријумф глобализма и њених сурогат идеологија («цендеризам» и сл.), антивредности и модела понашања, не само да има већинску симпатију већ и прећутну подршку незападног света, посебно у Азији и Африци, али и Латинској Америци. Њу симпатишу и сви поборници «традиционалних вредности» и религија, већина национално самосвесног становништва, «нормалних» људи гледано

у традиционалном животном кључу чије су основни политички погледи: очување суверенитета држава и народа, националног идентитета, одбрана националних интереса и културе. Има их много и у западном свету, а препознају се као они који опонирају систему наметнуте «политичке коректности».

Иако још увек неизграђена у складу са својом историјском улогом и катехонским идеалима, Русија је већ успешно извела више него једну значајну ствар и учинила важан помак за промену у перцепцији «неминовних» историјских токова: својом, наизглед, наивном везаношћу за старине (од стране глобалиста проглашених безвредним и излишним) – за суверенитет, културни идентитет и националне интересе, Русија је не само показала да су и у 21. веку ове вредности примарне, већ су их у томе наставили следити сви – и они на Истоку, па и они на Западу (укључујући и оне који су се трудили да их поричу). Показало се да су историјски процеси кренули не у току глобалистичке утопије «краја историје» (Фукујама 2002), већ утабаним историјским стазама који воде рачуна о народним посебностима, њиховим интересима, државним границама и облицима самосталне, суверене власти. «Енглески Брејзит, амерички “#грејтаген” (мисли се на Трампов предизборни слоган *Make America Great Again*), антимиграционо оградавање Европе – само су прве тачке дугачког списка свеprisутних манифестација деглобализације, ресуверенизације и национализма» (Сурков 2019). А када је «колективни Запад» кренуо са реализацијом плана да се Русија као пропагатор «негативног примера» казни и уклони пред силама које за себе тврде да су на «правој страни историје» – она им се супроставила и кренула да их заустави, како то већ изискује њена древна катехонска улога.

За испуњење своје улоге Русија, показује се, има не само непресушне ресурсе, довољне научне потенцијале и националну самосвест базирану на културном наслеђу, затим кључни геополитички положај у Старом свету (позиција «Хартланда» (срца земље)), већ и претежну наклоњеност незападног света који жуди за успостављањем праведнијег мултиполарног међународног система. Катехонска духовна надградња као основа модела за стварање другачијег, праведнијег друштва у Русији је тек у повоју, али нема сумње да је околности свеобухватног рвања са силама «колективног Запада» призивају по принципу: «где су већа искушења, већа је и благодат». Да ли ће у томе успети – показаће развој догађаја и тако коначно показати која је страна историје «права».

РЕФЕРЕНЦЕ

- Балабан, Милован. 2022. „Русија-задржавање тајне безакоња?“ *Чудо*. 30. новембар 2022. Последњи приступ 28. јануар 2023. <https://www.cudo.rs/%d0%bc%d0%b8%d0%bb%d0%be%d0%b2%d0%b0%d0%bd-%d0%b1%d0%b0%d0%bb%d0%b0%d0%b1%d0%b0%d0%bd%d1%80%d1%83%d1%81%d0%b8%d1%98%d0%b0%d0%b7%d0%b0%d0%b4%d1%80%d0%b6%d0%b0%d0%b2%d0%b0%d1%9a%d0%b5/>
- Берђајев, Николај. 1989. *Извор и смисао руског комунизма*. Београд: Књижевне новине.
- Гајић, Александар. 2019. *Америка и Рим – империјалне паралеле*. Београд: Катена Мунди и ИЕС.
- Гајић, Александар. 2021. *Демократије не ратују*. Београд: ИЕС.
- Гајић, Александар. 2012. *Идеја светске државе*. Београд: Правни факултет у Београду.
- Гајић, Александар. 2015. *У вртлогу транзиције*. Београд: ИЕС.
- Гајић, Александар. 2017. „Дозеф Нај и спорне димензије руске моћи.“ *Национални интерес*, 28 (1): 121-139. doi: 10.22182/ni.2812017.6.
- Гојковић, Ранко. 2021. „Русија је срушила седам „империја зла.“ *Нови Стандард*. 24. април. Последњи приступ 27. јануар 2022. <https://standard.rs/2021/04/24/ranko-gojkovic-ruska-civilizacija-dobra-je-nerobediva-sila/>
- Дугин, Александар. 2023. „Поредак Катехона.“ *Нови Стандард*, 05. јануар 2023. Последњи приступ 28. јануар 2023. <https://standard.rs/2023/01/05/poredak-katehona/>
- Нарочница, Наталија. 2008. *Русија и Руси у светској историји*. Београд: Српска књижевна задруга.
- Спутњик*. 2022. „Патријарх московски и целе Русије: У доба глобализације и брисања границе између добра и зла Русија има посебну мисију – да помогне човечанству да одгоди апокалиптични крај.“ 25. октобар 2022. Последњи приступ 27. јануар 2023. <http://www.nspm.rs/hronika/patrijarh-moskovski-i-cele-rusije-kiril-u-doba-globalizacije-i-brisanja-granica-izmedju-dobra-i-zla-rusija-ima-posebnu-misiju-%E2%80%93-da-pomogne-covecanstvu-da-odgodi-apokalipticni-kraj.html>
- Суботић, Милан. 2013. *Руске теме: месијанство, интелигенција, нација*. Београд: Логос.

- Сурков, Владислав. 2019. „Путинизам је облик руске државности за 21. век.“ *Нови Стандард*. 13. фебруар 2019. Последњи приступ 28. јануар 2023. <https://standard.rs/2019/02/13/putinizam-je-oblik-ruske-drzavnosti-za-21-vek/>
- Сурков, Владислав. 2018. „Усамљеност полутанке.“ *владимиркршљанин.нет*. 11. април 2018. Последњи приступ 28. јануар 2023. [www.z/vladimirkrsljanin.net/vladislav-surkov-usamljenost-polutanke-14/](http://vladimirkrsljanin.net/vladislav-surkov-usamljenost-polutanke-14/)
- Танасић, Никола. 2010. „Голгота руског народа и државе.“ *Богословље* 1-2, 230-250. Доступно на: <http://bogoslovlje.pbf.rs/index.php/arhiva/95-2010/bogoslovlje-1-2-2010/138-golgota->
- Флоровски, Георгије. 1991. *Метафизички предуслови утопизма*. Београд: Модерна.
- Фуко, Мишел. 1988. *Археологија знања*. Београд: Плато.
- Фукујама, Френсис. 2002. *Крај историје и последњи човек*. Подгорица: ЦИД
- Чворовић, Зоран. 2022. „Русија као катехон.“ *Нови Стандард*, 29. март 2022. Последњи приступ 28. јануар 2023. <https://standard.rs/2022/03/29/rusija-ka0-katehon/>
- Engleman, Dennis Eugene. 1995. *Ultimate Things: An Orthodox Christian Perspective on the End Times*, Chesterton: Conciliar Press.
- Lipset, Seymour Martin. 1996. *American Exeptionalism: Double Edge Sword*. New York: Norton & Company.
- Shapiro, Ben. 2019. *The Right Side of History*. Los Angeles: California State University.
- Talmond, Jacob. 1955. *The Origins of Totalitarian Democracy*, London: Norton &co.

Aleksandar Gajić*

Institute of European Studies – Belgrade

KATECHON AND THE “RIGHT SIDE OF HISTORY”**

Resume

The paper confronts two views on historical trends and the self-perception of their leading subjects – that of modern progressivism, whose contemporary bearer is the USA with preconceived notion of its “exceptionalism”, and the Russian role of a “restraining power” – Katechon. The first part of the Paper explains the secular, progressive worldview as the core of “American exceptionalism” and its conviction that it is on the “right side of history.” The phrase “being on the right side of history”, which grew out of this view, has been a commonplace in contemporary political polemics for decades, used by those who consider themselves “enlightened” and “progressive” in order to disqualify or condemn political opponents who, according to their opposition or disagreement, are on the “wrong side of history”, i.e. in historical delusion regarding their position and desired development. The Paper, then, explains the Christian eschatological “optimistic pessimism” in understanding of the meaning of history as a unique and unrepeatable process, and, from it, gives explanation of the concept of the Katechon, the “power that restrains” and postpones its Eschaton. The biblical support for this belief is found in the Apostle Paul’s “Second Epistle to the Thessalonians” and his words addressed to the Christians there, in which he explains that the second coming of Christ will not happen before the apostasy occurs, which will enable and invite the arrival of the “son of perdition”, the Antichrist. His arrival is also historically conditioned, because the apostle prophesied: “And now you know what is keeping him from appearing until his time.” (II Thessalonians, chapter 2,6). In this sense, the historical origin and development of the idea of Russia as the “third Rome” is investigated which, by transferring the empire (*translatio imperii*) as a defender of orthodoxy, became the historical bearer of the imperial ideal and

* romero@eunet.rs

** The work was created as part of the scientific research activity of the Institute for European Studies in Belgrade, which is financed by the Ministry of Science and Innovation.

designation of the Katechon. The realization and deviation from this ideal is followed throughout Russian history from the time of the “third Rome” through the “third International” to the contemporary moment of a kind of Third World War. The final part of the Paper analyzes the contemporary situation in Russia in relation to the reawakening of its historical ideal in the difficult, forced circumstances of a renewed confrontation with the globalist “collective West”.

Contemporary historical processes have led to a new confrontation of two conflicting views on historical trends, the nature of its subjects and the value frameworks of the lives of individuals and societies: one declining and self-destructive (globalist liberalism), and the other, persistent and opposing, which resurrects and sprouts from its historical roots (Russian Christian Katechon, “Third Rome”). Both of them look at history as an irreversible, unified process, but with a completely different valuation. Although not yet built in accordance with its historical role and katechon ideals, Russia, it turns out, has not only inexhaustible resources, sufficient scientific potential and national self-awareness, as well as a clear national character based on cultural heritage, a key geopolitical position in the old world (the position of the “Heartland”), but also the predominant affection of the non-Western parts of the world that yearns for the establishment of a fairer multipolar international system. The Katechon spiritual upgrade as basis of a model for the creation of a different, more just society in Russia is still in its infancy, but there is no doubt that the circumstances of the comprehensive struggle with the forces of the “collective West” invoke for it.

Keywords: History, Russia, West, progress, Katechon, geopolitics, transfer of empire, Eschaton, Orthodoxy.

* Овај рад је примљен 24. јануара 2023. године, а прихваћен на састанку Редакције 20. марта 2023. године.

*Горан В. Николић**
Институт за европске студије – Београд

ГЛОБАЛНА ДОМИНАЦИЈА ДОЛАРА НА ИЗМАКУ?*

Сажетак

У раду се указује да се релативно спор развој јуана као резервне валуте одвија паралелно са експанзијом трговине фактурисане у ренминбијама. Тврди се да би, и у одсуству финансијске либерализације, ренминби ипак могао постати глобална валута. Наиме, предност статуса лидера у светској трговини ствара потенцијал за креирање тражње и понуде ренминбија, а у истом смеру делује и повећање броја централних банака са којима Народна банка Кине има уговоре о своп линијама за размену девиза, као и убрзан развој офшор тржишта јуана. Важан моменат биће очекиване промене у кинеском режиму девизног курса будући да би престанак везивања јуана за корпу валута и прелазак на режим циљања инфлације могао да доведе до тога да већи део Азије прати Кину, односно интензивније користи њену валуту. Додатно, иако тренутно искључиво за домаћу употребу, дигитална валута централне банке Кине ће на крају олакшати међународну употребу ренминбија. Последишно, може се закључити да ће у наредним деценијама долар наставити да буде главна светска монета, али не тако изражено као што је то тренутно случај.

Кључне речи: долар, САД, Кина, финансије, валута, глобални монетарни поредак.

* goranvnikolic@gmail.com

** Рад је написан у оквиру Програма истраживања Института за европске студије за 2023. подржаног од стране Министарства просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

ДОМИНАНТАН УДЕО ДОЛАРА У МЕЂУНАРОДНИМ ФИНАНСИЈАМА

Након снажног раста током 2021. и посебно интензивно током већег дела 2022, последњих месеци претходне године и током јануара 2023. америчка монета је депресирала према водећим глобалним валутама, главним трговинским партнерима САД. Повезано са слабљењем америчке монете, Морган Стенли (*Morgan Stanley*) је смањио своју прогнозу вредности долара према корпи од шест валута, главних економија света, за крај 2023. на 98 (што значи пад од 2%) и очекује да ће слабост долара ове године бити израженија у односу на евро (претходна пројекција указивала је на раст америчке валуте у односу на шест главних ривала до краја 2023. за 4%). Морган Стенли такође пројектује да ће на крају 2023. бити потребно 6,65 јуана за долар. Као последица одлука широког спектра централних банака о диверзификацији портфеља, учешће долара у алоцираним светским девизним резервама пало је са 71% на почетку века на 59,79% на крају трећег квартала 2022. (IMF-COFER 2022). Иако би „тежина“ Кине у глобалној трговини требало да пружи подршку даљем расту ренминбија, удео ове валуте у алоцираним девизним резервама је још увек скроман (2,76%), много скромнији од учешћа евра (19,66%), или пак фунте и јена. И по учешћу у извршеним глобалним трансакцијама током 2022. долар је убедљиво први. Наиме, 44,2% свих извршених трансакција у априлу претходне године обављено је у доларима; у исто време удео евра био је 15,2%, а кинеске монете тек скромних 3,5% (Bank for International Settlements [BIS] 2022).

ДУГА ГЛОБАЛНА ДОМИНАЦИЈА ДОЛАРА

Долар је већ најмање осам деценија водећа светска монета. После евра, који се једно време чинио као монета која би могла да угрози примат долара, тренутно се чини да је изазивач број 1. кинески ренминби (РМБ или јуан, како је познат на Западу). Валута под контролом Народне банке Кине, по референтном америчком економисти Франкелу (Frankel 2019), поседује два од укупно три услова да буде глобално прихваћена монета – иза ње стоји огромна економија која би крајем ове деценије могла престићи америчку, а с друге стране то је валута која деценијама успева да одржи своју

вредност: екстерну (релативно стабилан курс) и интерну (ниска инфлација у земљи). Трећи – поседовање дубоких, отворених и ликвидних финансијских тржишта – није остварен. Поред тога што је три петине алоцираних девизних резерви централних банака у америчкој валути, долар је и инструмент моћи за остваривање геополитичких циљева. Пример тзв. санкција наметнутих Русији 2022, а пре тога другим државама чиме Вашингтон проширује своју надлежност изван своје правне јурисдикције (практично форсирајући компаније да обуставе пословну сарадњу са „таргетираним“ државама), је индикативан. Ипак, перманентно оружавање (*weaponisation*) статуса светског финансијског лидера може бити ризична опција, и чини се да се овај пут са ембаргом према Русији дошло у ситуацију да се критично преиспитује сигурност долара као „сигурног уточишта“.

Повезано са привилегијом САД у светским финансијама, односно доминацијом долара, земље БРИКС-а (*BRICS*-а) (Бразил, Русија, Индија, Кина и Јужна Африка), барем на декларативном нивоу изражавају све веће незадовољство. Поред осталог, повремено се износе предлози за развој нове резервне валуте, која би била заснована на корпи валута тих држава. Међутим, како потенцира Макнамара (McNamara 2023), БРИКС спаја економску суперсилу (Кину) са потенцијалном (Индија), те са три споро-растуће или стагнирајуће економије које доминантно извозе сировине. Далеко од тога да буду подручје оптималне валуте, ове економије се драматично разликују у смислу трговине, финансијске отворености и потенцијала раста. На пример реални БДП по глави становника између 2008. и 2021. порастао је за 138% за Кину, 85% за Индију, 13% за Русију, 4% Бразил, док је Јужна Африка забележила смањење од 5% у истом периоду. Додатно, подаци ММФ-а указују да тренутно удео Кине у кумулативном БДП-у БРИКС-а износи чак 72%. Удео БРИКС-а у глобалном БДП-у по тржишним ценама је од 2001. до 2022. порастао са 8,4% до 25,5%, али је прираст од 17,1 процентних поена постигнут доминантно захваљујући Кини (генерисала чак 14 процентних поена раста удела БРИКС-а). Доминација Кине је ојачана тиме што је та земља кључни трговински партнер за већину светских извозника сировина, који имају индустријске циклусе који јасно прате раст и пад кредитних циклуса у овој држави (ове земље Кини ипак пружају повољне прилике за улагања у сировине, што Пекинг поред осталог чини преко Иницијативе Појас и пут). Све ово указују да је креирање заједничке монете тешко оствариво и да

је реалнији циљ да пет држава користи јуан као средство плаћања у међусобним трансакцијама.

ДУГОРОЧНИ ИЗАЗОВИ ЗА ДОЛАР

Растуће макроекономске неравнотеже у САД у виду убрзане и релативно високе инфлације, снажног дефицита платног биланса, те сталног мањка у федералном буџету угрожавају темеље долара као водеће светске монете. Квантитативно попуштање (*Quantitative Easing*), као и политика рекордно ниских камата на позајмице FED-а (Federal Reserve System), односно америчке централне банке, да би се одржала снажно пољуљана финансијска стабилност изазвана „Великом Рецесијом“, почела је 2008. Веома експанзивна монетарна политика се тек од скоро опрезно напушта, иако је процес подизања базних камата *FED-а* започет већ децембра 2015. Последично, каматне стопе пословних банака, те повезано с тим и приноса на обезвнице и поред благог раста и данас су у реално негативној територији. Тако, после перманентног раста, принос на десетогодишње америчке обезвнице 10.3.2023. износи тек 3,705% (Market Watch 2023), док је стопа раста цена према подацима из јануара 2023. „високих“ 6,4% (U.S. Bureau of Labor Statistics [BLS] 2023).

Ствар за америчку монету отежава и то што је Кина већ деценију водећа држава у светском робном извозу и увозу. Претходних деценија су платнобилансни вишкови Кине, земаља Залива, Русије, Јапана у великој мери били инвестирани у хартије од вредности деноминирани у доларима, што је ту валуту чинило стабилном услед повећане тражње за њом (ради куповине финансијских актива у САД), последњих година се тај новац усмерава у више праваца (диверзификација). Финансијски вишкови се у све већој мери пласирају у ликвидне банкарске депозите, посебно од 2022. С тим је повезан и снажан раст „геополитичких инвестиција“ Пекинга, што потпомаже снажење улоге ренмимбија на светском нивоу. У том смислу индикативна је иницијатива Један појас један пут, по угледу на древни „Пут свиле“ (The Belt and Road Initiative; One Belt One Road), која је такође покушај Кине да са снажним инфраструктурним инвестицијама, пре свега у земље Евроазије, појача свој утицај, поред осталог и у домену улоге своје монете.

И стварање „offshore“ долара (на пример на Кајманским острвима) који нису под контролом америчких регулатора повећава ризик за валутни систем предвођен Америком. Исти случај је са новом „*blockchain*“ технологијом. Иницијалне идеје творца биткоина (Bitcoin) и других дигиталних монета стално се усавршавају од стране многих централних банака, пре свега кинеске. Заједно са билатералним линијама централних банака за размену валута (*swap-ови*), дигиталне суверене валуте би могле омогућити централним банкама земаља у развоју буду посредници за токове валута између домаћих банкарских система. Ово би се одиграло избегавајући употребу долара или евра и без коришћења *SWIFT-a* (*Society for Worldwide Interbank Financial Telecommunication – Друштво за светску међубанкарску финансијску телекомуникацију*), које служи за извршење финансијских трансакција између банака широм света и које је под фактичком контролом САД, ЕУ и Британије (Pozhar, 2023). Кључна ствар је могућност централних банака (које су међусобно повезане преко дигиталних валута) да фактички направе нешто налик мрежи кореспондентских пословних банака (тако тренутно функционише систем, где FED, односно долар, има одлучујући позицију). Додатно, постоје упадљиве паралеле између данашњег усклађивања курсева валута источноазијских земаља са доларом и јуаном и ситуације у Европи 1960-их и раних 1970-их. Та ера је завршена високом инфлацијом и колапсом послератног Бретон Вудског система фиксних курсева. Већи део западне Европе је тада препознао да је унутар-европска трговина важнија од трговине са САД. Већ 1960-их западнонемачка марка постаје главна валута за трговинско-финансијске трансакције међу европским земљама, што 1990-их еволуира у систем фиксираних девизних курсева западноевропских земаља, те коначно доводи до креирања евра 1999. То свакако не значи да ће ренминби преко ноћи постати глобална валута, али извесно указује да би значај ренминбија за земље источне Азије могао да расте. Преласци са једне доминантне валуте на другу могу потрајати дуго. Током две деценије између Првог и Другог светског рата, на пример, нови учесник, долар, имао је отприлике исту тежину у резервама централних банака као и фунта, која је била доминантна светска валута више од једног века, од раних 1800-их.

ПАД УЧЕШЋА ОБВЕЗНИЦА ДЕНОМИНИРАНИХ У ДОЛАРИМА

Уплашене замрзавањем девизних резерви Руске Федерације, те релативно слабир економским перформансама САД, многе централне банке, посебно оне земаља у развоју, у све већој мери купују злато (нпр. у трећем тромесечју 2022. куповина злата се четири пута увећала у односу на исти период 2021.). По Песеку (Pesek 2022), предњачење Кине у гомилању злата је још један од знакова да се Пекинг припрема да ојача глобалну позицију своје монете. Ипак, овде треба нагласити да када је у питању улога злата као глобалне валуте, недостатак који је неотклоњив је мала количина овог племенитог метала у поређењу са вишеструко већим захтевима за глобалном ликвидношћу. Ипак, злато игра важну улогу у диверзификацији девизних резерви националних банака и то највише на уштрб долара. Како геополитичке напетости стварају огромне изазове за економски поредак и актере у њему, инвеститори покушавају да смање своју изложеност, тј. ризике. Нпр. посредан ефекат „оружавања“ финансија је практично давање подстицаја даљем развоју мултиполарног међународног монетарног система, што се одражава и кроз даљу диверзификацију валута у резервама централних банака (Smith 2023).

С тим се могу повезати већ вишегодишњи напори Кине да смањи власништво над америчким обвезницама, те је новембра 2022. посед истих (око 870 милијарди долара), био је најнижи од јуна 2010. Према Никеи Азија (*Nikkei Asia*) (Rosen 2022), у претходној години Пекинг је постепено редуковао свој портфељ обвезница јавног дуга САД, чак „премештајући“ део хартија од вредности у офшор пореске рајеве ради избегавања потенцијалних санкција. Овде треба поменути да су се слично Пекингу понашале и многе друге земље у развоју, редукујући своје америчке портфеље хартије од вредности, посебно од фебруара 2022. и фамозног замрзавања руских девизних резерви на Западу.

Додатно, после прве трансакције у ренминбијима децембра 2022. Пекинг би могао да понуди Саудијцима и другим петродржавама Залива да тргују нафтом у РМБ и да држе већи део својих резерви у кинеској валути. Вероватно је да ће ове земље, као и многе друге тржишне економије у развоју, ускоро почети да прихватају такве кинеске понуде с обзиром на то да имају много више трговине

са Кином него са САД (Roubini 2023). Треба нагласити да је за Арабијце поучан развој финансијских односа Кине и Русије, где Пекинг плаћа нафту у ренминбијима, који крајем 2022. покривају скоро половину московског тржишта девиза (Glover 2022).

ИНТЕНЗИФИКАЦИЈА НАПОРА КА ИНТЕРНАЦИОНАЛИЗАЦИЈИ ЈУАНА

Кина је од почетка 2010-их снажно интензивирала напоре у правцу интернационализације своје монете. Првобитни (оптимистични) план је био развој Шангаја као глобалног финансијског центра и успостављање офшор (*off-shore*) трговачких центара за јуан у Хонг Конгу, Сингапуру и Лондону. Ове промене биле су последица притиска реформски оријентисаних званичника да Кини дају већу улогу у међународним финансијама и активирају потребне промене у финансијском систему дизајнираном за земљу која је мање интегрисана у глобалну економију.

Ови напори су били отежани тиме што је кинеска влада оклевала да олабави контролу капитала или пусти своју валуту да слободно флукуира. Пекинг сматра финансијски сектор стратешким и плаши се да би САД могле да оружају своју контролу над глобалним финансијама против Кине ако би се билатерални односи изненада погоршали, док такође није вољан да спроведе реформе које би такође могле повећати њену рањивост на тржишне шокове.

Проблем за Пекинг представља и то што је план интернационализације ренминбија у „сукобу“ са кинеском диригованом економијом. Наиме, невероватно висок ниво штедње и инвестиција (грубо по око 45% БДП-а, два и по пута више од нивоа који имају земље Запада), које деценијама остварује Кина и чиме доминантно генерише врло брз економски раст, је последица финансијске репресије, односно способности фискалних власти да одложе тренутну потрошњу у корист будуће. Оно што се тренутно чини је да је за сада већа вероватноћа да ће Кина задржати одлучујућу улогу државе у расподели кредита (De Grauwe 2020). Дакле, извесно је да постоји тензија и између финансијске либерализације и самог модела раста у Кини. Наиме, Пекинг се ослања на државна предузећа да омогући директан ток кредита ка технолошки напредним индустријама и компанијама, а престанак таквог модела би водио ка озбиљном успоравању економског раста и пада запослености.

Додатни проблем евентуалног стицања статуса глобалне валуте за РМБ је да би економија Кине практично морала почети да креира сталне дефиците платног биланса. Наиме, искуство САД указује да је већи увоз од извоза (а не обрнуто како је у Кини тренутно) потребан да би се стварала инострана тражња за сопственом монетом. Додатно, да би се тај новац имао где уложити потребно је отворено и ликвидно тржиште обвезница, јер је проблем где инвестирати вишкове јуана у иностранству. С тим у вези, главни аспект интернационализације РМБ-а био је покушај експериментирања са „повратним каналима” за ренминбије који су ван Кине. С тим у вези, наде Пекинга да би off-shore ренминби могли бити коришћени од стране држава обухваћених инцијативом Појас и Пут, биле су нереалне (Fan-Lim 2019).

Недавни покретач интернационализације ренминбија су растући економски односи Кине и Русије (Losev 2022). Кина од Русије купује више нафте него икада раније, док њен извоз у Русију расте двоцифреном брзином. Руске фирме које су погођене западним санкцијама користе ренминби да подмире већи део своје трговине и повећавају задуживање у кинеској валути. Москва такође повећава залихе јуана у својим девизним резервама. Даље, неке велике руске компаније почеле су да издају обвезнице деноминирание у ренминбијима (Карпон 2022). Треба додати да је интересантно да Кина активно ради на промоцији јуана глобално, што је пракса другачија од оне које су примењивале Јапан и Западна Немачка током 1960-их, 1970-их и 1980-их када су фактички онемогућавале интернационализацију јена и дојч марке, иако су дозволиле њихове снажне ап्रेसијације.

Генерално, деценија покушаја да се оснажи улога ренминбија широм света, од међународног плаћања и поравнања, инвестиција и финансирања, девизних резерви и фактурисања, дала је повећану глобалну видљивост кинеској монети. Тренутно се скоро половина свих прекограничних трансакција које спроводе кинеске финансијске институције, предузећа и појединци измирују у националној валути. Захваљујући отварању кинеског финансијског тржишта, јуан је одиграо већу улогу у инвестицијама и финансирању. Од 2017. обвезнице деноминирание у јуанима су укључене у три међународна индекса обвезница. Последњих година, потреба светских централних банака да држе резерве у ренминбију значајно је порасла, захваљујући трендовима диверсификације резервних средстава и укључивању

јуана у корпу специјалних права вучења ММФ-а, где се његов удео повећао са 10,92% 2016. на 12,28% у мају 2022 (Xinhua 2022). Јасно је да су даља либерализација контроле капитала, већа конвертибилност монете и шире реформе финансијског сектора неопходне.

Као се наводи у Ибанфрст блогу (Ibanfirst Blog 2022), поред поменутих акција, а посебно валутних своп споразума и офшор трговине ренминбијом, Кина је предузела и друге мере ради промоције интернационализације јуана. Креиране су, иако у релативно малом обиму, обвезнице деноминирани у ренминбију тако што је Пекинг дозволио да се оне купују изван континенталне Кине, где подлежу мањим ограничењима. Ове обвезнице се првенствено издају у Хонг Конгу и омогућавају страним инвеститорима да стекну средства деноминирани у јуанима, избегавајући притом кинеску контролу капитала. Додатно, Пекинг је од 2011. либерализовао директне стране инвестиције путем легално добијених офшор ренминбија. Ажурирани Закон о страним улагањима из 2020. додатно је олакшао процедуре, посебно скраћујући „негативну листу“ индустрија за које се сматра да су стратешке. Прекогранична плаћања такође су додатно релаксирана, са страним инвеститорима који су могли да врше исплате ван Кине у јуанима или страним валутама по жељи. Поред овога, почевши од Шангаја 2013. године, Кина је дала приоритет стварању зона слободне трговине, са провинцијама *Guangdong*, *Tianjin* и *Fujian* изабраним као пилот места за њих. Осмишљене да привуку стране инвестиције, посебно кроз ублажавање прописа унутар те специфичне јурисдикције, кинеске зоне слободне трговине нуде предности попут бесцаринског увоза и извоза и користе се као полигони за шире реформе у областима као што је салдирање у страном валути. Поред тога, Кина је наставила са даљом интернационализацијом јуана кроз успостављање свог прекограничног међубанкарског платног система (*Cross-border Interbank Payment System - CIPS*) 2015. као алтернативе *SWIFT*-у.

Оно што је веома битно за глобални статус монете је могућност да иста што је могуће више буде блиска равнотежној вредности, што имплицира прилагођавање њеног курса променама у каматним стопама и стопама економског раста између земље издаваоца и највећих трговинских партнера (то *de facto* значи веће осцилације курса јуана). Последњих година видимо прогрес на том плану, како се курс кинеске монете према америчкој знатно мењао. Како наводи Јонгдинг (Yongding 2022), од марта 2018. до маја 2022.

курс ренминбија је значајно флукутирао, одражавајући промену интензитета кинеско-америчких тензија. Иако је централна банка Кине продала око 100 милијарди долара америчких трезорских записа у првој половини 2022, то није била интервенција на тржишту валута; то је био део дугорочног плана централне банке Кине за диверсификацију кинеских девизних резерви. Крајем 2022. спољни притисак на ренминби јењава што је делом последица дешавања у САД: инфлација је пала и изгледа да су централни банкарски схватили да је њихово агресивно монетарно поштравање неодрживо (последично курс РМБ према долару је ојачао од тада). Ипак, о вредности ренминбија се не одлучује у САД, будући да је валута задржала фундаменталну снагу, укоренењу у поверењу тржишта у кинеску економију. За разлику од ранијих епизода, током 2022. депресијација ренминбија није изазвала панику на кинеском финансијском тржишту, што одражава зрелост кинеских инвеститора и самог тржишта. Наиме, централна банка Кине није прибегла континуираној интервенцији ради одржавања вредности курса јуана – и наравно до краха није дошло (у прошлости, кад год би се вредност долара у јединицима РМБ приближила прагу од 7, неки економисти би погрешно упозоравали да би могао уследити колапс ако би се дозволило да се тај праг прекорачи).

Има индиција да ће се кинески раст снажно убрзати у 2023, што имплицира да ће се нето одливи капитала се смањити или чак преокренути, пружајући даљу подршку јуану. Напуштање политике нултог КОВИД-19 чини овај сценарио вероватнијим. С друге стране, анти-инфлационе политике и политике за раст, као и сваки погрешан корак у спровођењу експанзивне фискалне и монетарне политике – негативно ће утицати на курс ренминбија. На крају, Јонгдинг (Yongding 2022) потенцира да би централна банка Кине у 2023. требало да својом политиком омогући да ренминби што више игра улогу „аутоматског стабилизатора“. То би се, поред осталог, постигло што би се контроли капитала прибегавало само у крајњој нужди, чиме се имплицира да би влада требало да буду фокусирана на раст БДП-а, остављајући тржишту да одреди вредност јуана.

ЗАКЉУЧНА РАЗМАТРАЊА: ИДЕМО ЛИ КА МУЛТИПОЛАРНОСТИ?

Са потенцијалом за најмање двоструко бржи раст од главних конкурената у средњем и, вероватно дугом, року, удео Кине у светском БДП-у ће релативно ускоро, вероватно крајем 2020-их постати релативно већински, што значи да ће економија Кине постати водећа на свету, мерено тржишним курсевима. Кина је већ светски лидер у погледу обима прерађивачке индустрије, светске трговине, величине унутрашњег тржишта, обима БДП-а по куповној моћи. И поред свега овога, улога Пекинга у глобалном финансијском систему је релативно мала, али је он дугорочно гледано највећи изазивач долару, односно монетарном систему над којим доминантан утицај има САД. Пекинг покушава да створи нова правила, поред осталог креирајући неку нову врсту глобализације. У том смислу, институције попут БРИКС-а, Шангајске организације за сарадњу, или од стране Пекингом доминираних Азијске инфраструктурне инвестиционе банке (*The Asian Infrastructure Investment Bank*) и Нове развојне банке (*The New Development Bank*), те финансирање Иницијативе Један појас један пут (*One Belt, One Road*) је само отелотворење тежњи кинеског руководства да убрза слабљење глобалне хегемоније Запада. Односи са Москвом који су добри више него три деценије, су са ратом у Украјини добили на посебној важности за обе земље и извесно ће помоћи напоре Кине да интернационализује своју монету, која је већ постала најкоришћенија страна валута у тој земљи. У последње време можемо пратити и јачање веза Пекинга са ОПЕС-ом +, те оснаживање улоге Шангајске берзе нафте и природног гаса, опет са намером да се повећава глобални значај јуана (Pozsar 2023).

Како наводи Rogoff (2021), очекиване будуће промене у кинеском режиму девизног курса вероватно ће изазвати значајну промену у међународном монетарном поретку. Наиме, Пекинг ће престати да везује ренминби за корпу валута и прећи ће на модеран режим циљања инфлације дозвољавајући курсу да много слободније флукутира, посебно у односу на долар. Када се то догоди, очекује се да ће већи део Азије пратити Кину. Консеквентно, долар би могао да изгуби скоро половину своје тренутне „тежине“. Додатно, иако тренутно искључиво за домаћу употребу, дигитална валута централне банке Кине ће на крају олакшати међународну употребу ренминбија, посебно у земљама које гравитирају ка будућем кинеском валутном

блоку (ово ће кинеској влади дати прозор у трансакције корисника дигиталних ренминбија, баш као што тренутни систем даје САД много сличних „поверљивих“ информација). Практично успоравање глобалне економије која траје од почетка 2020. катализује давно покренути ребаланс глобалне моћи ка Истоку. Америчка монета, по први пут после Другог светског рата, има потенцијално дугорочно озбиљног изазивача. Оно што онеспокојава је наше непознавање транзиције из једне у другу (или друге) хегемонијске валуте. Како тврди Туз (Tooze 2021) оружани конфликт је једини модел транзиције од једне до друге хегемонијске монете, барем у новијој историји, будући да су последице два светска рата *de facto* урушили улогу британске фунте, практично дајући америчком долару водећу улогу.

Како тврди Рубини (Roubini 2023), у свету који ће се све више делити на две геополитичке сфере утицаја – америчку и кинеску – вероватно је да ће биполарни, а не мултиполарни режим валуте на крају заменити униполарни током 2030-их. Наиме, потпуна флексибилност девизног курса и међународна мобилност капитала нису неопходни да би се достигао статус резервне валуте (и у ери златног стандарда долар је био доминантан упркос фиксним девизним курсевима и широко распрострањеној контроли капитала). И док Кина можда има контролу капитала, САД имају своју верзију контроле, пре свега финансијске санкције против ривала, ограничења за унутрашња улагања у многе секторе и фирме важне за националну безбедност, па чак и секундарне санкције против савезника. Додатно, нове технологије, укључујући дигиталне валуте, системи плаћања као што су *WeChat Pay* и *Alipay*, своп линије између Кине и других земаља и алтернативе *SWIFT*-у, убрзаће појаву биполарног глобалног монетарног и финансијског система.

С друге стране, Еванс (Evans 2023), цитирајући популарни *chatbot* са вештачком интелигенцијом креиран од стране *OpenAI - ChatGPT* – наводи да би већи број валута могао играти водећу улогу у будућности. Наиме, широка употреба америчког долара, посебно у међународној трговини, даје америчком долару значајан утицај на светској сцени. Међутим, последњих година уложени су напори да се смањи доминација долара и повећа употреба других валута, попут евра и јуана, у међународним трансакцијама. Што се тиче јуана, Кина већ деценијама постепено повећава његову улогу глобално, будући да се та валута све више користи у међународној трговини и инвестицијама.

Постоје и другачија предвиђања. Нпр. према Карнегијевој задужбини (*Carnegie Endowment*), јачање јуана као резервне валуте не слаби долар; већ се се две валуте допуњују. Како се тврди, кинеска монета не представља претњу доминацији долара јер интернационализација ренминбија захтева више доларских резерви, док с друге стране америчка монета стабилизује кинеску на офшор тржиштима, као што је хонконшко (Прокоренко 2023).

По Рогофу (Rogoff 2021), три светске валуте – евро, ренминби и долар – би могле да деле позорницу. Проблем је да ни тржишта ни креатори политике нису ни издалека спремни за такву транзицију. Цена задуживања америчке владе би готово сигурно знатно порасла, иако би велики део терета могао пасти на корпоративне зајмопримце, посебно на мала и средња предузећа. Иако је међу креаторима америчке политике и многим економистима став да је светски апетит за дугом у доларима практично неограничен, модернизација аранжмана кинеског девизног курса могла би задати болан ударац статусу долара.

Да идемо ка мултиполарном монетарном поретку чини се све извесније, био он биполарни или триполарни (што геополитички није од великог значаја будући да је еврозона превише везана за политику САД). Ипак, потпуна детронизација америчке монете не чини се извесном и може се претпоставити да ће у наредним деценијама долар наставити да буде главна светска монета, али не тако изражено као што је то тренутно случај.

РЕФЕРЕНЦЕ

- Bank for International Settlements [BIS]. 2022. *Triennial Central Bank Survey 2022 - OTC foreign exchange turnover in April 2022*. Basel: Monetary and Economic Department. https://www.bis.org/statistics/rpfx22_fx.pdf.
- U.S. Bureau of Labor Statistics [BLS]. 2023. *Consumer Price Index Summary*. Washington DC: Division of Consumer Prices and Price Indexes. <https://www.bls.gov/news.release/cpi.nr0.htm>.
- Alexandra Prokopenko. 2023. “The Risks of Russia’s Growing Dependence on the Yuan.” *Carnegie Endowment*. 2 February 2023. <https://carnegieendowment.org/politika/88926>.
- De Grauwe, Paul. 2020. “The Rise and Fall of International Currencies.” *Project syndicate*. 6 March 2020. <https://www.project-syndicate>.

- org/onpoint/the-rise-and-fall-of-international-currencies-by-paul-de-grauwe-2020-03.
- Evans, Brian. 2023. "ChatGPT predicts US dollar dominance will give way to a multipolar currency system as China's yuan gains influence." *Business Insider*. 11 February 2023. <https://markets.businessinsider.com/news/currencies/chatgpt-openai-prediction-us-dollar-dominance-china-yuan-renminbi-multipolar-2023-2>.
- Fan-Lim, Kean. 2019. "Ten years after China's renminbi went global, what keeps it from really challenging the US dollar as a reserve currency?" *South China Morning Post*. 17 April 2019. <https://www.scmp.com/comment/letters/article/3006413/chinas-yuan-went-global-10-years-ago-communist-party-control-keeps>.
- Frankel, Jeffrey. 2019. "How a Weaponized Dollar Could Backfire." *Project syndicate*. 23 October 2019. <https://www.project-syndicate.org/commentary/donald-trump-weaponized-dollar-could-backfire-by-jeffrey-frankel-2019-10?a>.
- Ibanfirst Blog* (2022). "Renminbi internationalisation: China's path to a world currency?" 17 March 2022. <https://blog.ibanfirst.com/en/renminbi-internationalisation-chinas-path-to-a-world-currency>.
- International Monetary Fund [IMF]. 2022. *Currency Composition of Foreign Exchange Reserves (COFER) data 3Q*. Washington D.C: International Monetary Fund. <https://data.imf.org/?sk=E6A5F467-C14B-4AA8-9F6D-5A09EC4E62A4>.
- Glover, George. 2022. "China wants to buy more oil from Saudi Arabia – and that could eat away at the dollar, a think tank strategist says." *Business insider*. 9 December 2022. markets.businessinsider.com/news/commodities/dollar-dominance-dedollarization-china-saudi-arabia-oil-deal-crude-price-2022-12.
- Kapron, Zennon. 2022. "China's Targeted Renminbi Internationalization Is Feasible." *Forbes*. 1 December 2022. <https://www.forbes.com/sites/zennonkapron/2022/12/01/chinas-targeted-renminbi-internationalization-is-feasible/?sh=659fee9a38e5>.
- Losev, Alexander. 2022. "The Yuan as the Leading Foreign Currency in the Russian Market." *Valdai Club*, 28 October 2022. <https://valdaiclub.com/a/highlights/the-yuan-as-the-leading-foreign-currency-in-the-ru/>.
- Market Watch*. 2023. "U.S. 10 Year Treasury Note." <https://www.marketwatch.com/investing/bond/tmubmusd10y?countrycode=bx>.

- McNamara, Paul. 2023. "Why a Brics currency is a flawed idea." *Financial Times*. 10 February 2023. <https://www.ft.com/content/02d6ab99-ea36-41c4-9ad3-9658bb1894a7>.
- Pesek, William. 2022. "China's gold stockpiling is dollar warning sign." *Asia Times*, 24 November 2022. <https://asiatimes.com/2022/11/chinas-gold-stockpiling-is-dollar-warning-sign/>.
- Pozsar, Zoltan. 2023. "Great power conflict puts the dollar's exorbitant privilege under threat." *Financial Times*. 20 January 2023. www.ft.com/content/3e05b491-d781-4865-b0f7-777bc95ebf71.
- Rogoff, Kenneth. 2021. "The Dollar's Fragile Hegemony." *Project syndicate*. 30 March 2021. <https://www.project-syndicate.org/commentary/flexible-renminbi-could-threaten-global-dollar-hegemony-by-kenneth-rogoff-2021-03>.
- Rosen, Phil. 2022. "China surpasses US in corporate debt sales as the world's 2 largest economies see starkly different central bank policies." *Business Insider*. 8 September 2022. <https://markets.businessinsider.com/news/bonds/china-us-yuan-dollar-corporate-debt-sales-central-banks-fed-2022-9>.
- Roubini, Nouriel. 2023. "A bipolar currency regime will replace the dollar's exorbitant privilege." *Financial Times*. 5 February 2023. <https://www.ft.com/content/e03d277a-e697-4220-a0ca-1f8a3dbecb75>.
- Smith, Gary. 2023. "Central banks are reassessing foreign exchange reserves." *OMFIF*. 4 January 2023. omfif.org/2023/01/central-banks-are-reassessing-foreign-exchange-reserves/.
- Tooze, Adam. 2021. "The Rise and Fall and Rise (and Fall) of the U.S. Financial Empire" *Foreign Policy*. Last accessed 26 January 2021. <https://foreignpolicy.com/2021/01/15/rise-fall-united-states-financial-empire-dollar-global-currency>.
- Yongding, Yu. 2022. "China's Exchange-Rate Challenge." *Project syndicate*. 20 December 2022. <https://www.project-syndicate.org/commentary/china-renminbi-depreciation-pressure-pboc-growth-by-yu-yongding-2022-12>.
- Xinhua*. 2022. "How China steadily advances RMB internationalization." 12 October 2022. <https://www.chinadaily.com.cn/a/202210/12/WS63463beca310fd2b29e7c098.html>.

Goran V. Nikolić*

*Principal Research Fellow, Institute of European Studies,
Belgrade, Serbia*

GLOBAL DOMINATION OF THE DOLLAR ENDING?*

Resume

The paper points out that the relatively slow development of RMB as a reserve currency is taking place in parallel with the expansion of trade invoiced in the renminbi. It is argued that, even in the absence of financial liberalization, the renminbi could still become a global currency. Namely, the leading status in world trade creates the potential for creating demand and supply of renminbi. Additionally, in the same direction is working an increase in the number of central banks with which The People's Bank of China has agreements on swap lines for foreign exchange, as well as the accelerated development of the offshore Yuan market. An important moment will be the expected changes in the Chinese exchange rate regime, since the end of pegging RMB to a basket of currencies and the transition to an inflation-targeting regime could lead to a larger part of Asia following China that is using its currency more intensively. Additionally, although currently exclusively for domestic use, China's central bank's digital currency will eventually facilitate the international use of the renminbi. Consequently, it can be concluded that in the coming decades, the dollar will continue to play a predominant, but not, as it has been, an exclusive role in the international monetary order.

Keywords: dollar, the US, China, finance, currency, the global monetary order.

* goranvnikolic@gmail.com

** The paper was written within the Research Program of the Institute for European Studies for 2023, supported by the Ministry of Education, Science and Technological Development of the Republic of Serbia.

*** Овај рад је примљен 05. фебруара 2023. године, а прихваћен на састанку Редакције 20. марта 2023. године.

*Ђуња Величковић**
Иновациони центар, Универзитет у Нишу

УЛОГА КУЛТУРЕ МИРА, ЕТНИЧКЕ ТОЛЕРАНЦИЈЕ И МУЛТИКУЛТУРАЛИЗАМА У ОБРАЗОВАЊУ И ВАСПИТАЊУ НОВИХ ГЕНЕРАЦИЈА

Сажетак

У чланку се разматра улога културе мира, етничке толеранције и мултикултурализма у контексту савремених друштвених односа на Балкану и свету. У фокусу разматрања налазе се савремена конфликтолошка истраживања и мировне студије, као и њихов значај за образовање и васпитање нових генерација, као и улога школа и универзитета у афирмацији вредности културе мира. У раду се поентира значај борбе за мир, као основне претпоставке за одрживи развој човечанства и опстанак планете. У раду се поентира: повезаност борбе за мир променом стратегије развоја, у духу – да без глобалне правде нема глобалног мира у свету (*Lula da Silva*). Или како с правом поручује норвешки научник Јохан Галтунг (*Johan Galtung*), директор Међународног института за мир: „Борба за другачији развој, као и борба за другачији мир, мора да се води и оспоравањем, па чак и трансформацијом западне космологије, свих оних дубоко укоревених веровања која дефинишу мир помоћу оружја, а развој помоћу новца.”

Кључне речи: култура мира, толеранција, мултикултурализам, образовање и васпитање, одрживи развој.

* velickovicdunja@gmail.com

“Рат није вечна светска нужност. Нека млади одбаце стару изреку: “Ко жели мир треба да се спрема за рат”. Ко хоће мир треба да се спрема за мир!” (Анатол Франс, порука студентима).

“Сви су људи браћа и ниједно људско биће не би требало да нам буде туђе...За мене родољубље је исто што и човечанство. Ја сам родољуб будући да сам човек и човекољуб. У ненасиљу је човеково достојанство.” (Махатма Ганди, Пут ненасиља).

“Само васпитањем и образовањем за дијалог и толеранцију може се стећи свест да је други човек наша допуна, а не пакао...Ако идеју дијалога и толеранције једно друштво не уграђује у карактер својих чланова, онда оно нема будућности. (Ђуро Шушњић, Цветови и тла).

УВОДНЕ НАПОМЕНЕ: ЧЕМУ СТУДИЈЕ КОНФЛИКТОЛОГИЈЕ И КУЛТУРЕ МИРА?

Ако су конфликти интегрални део динамике друштвеног живота, онда упознавање са њиховом природом, структуром, улогом и начином ненасилног разрешавања, постаје насушна потреба не само сазнајне културе homo academicus-а, већ и остваривање њихових грађанских права и одговорности. Стога образовање за културу мира, религијску и етничку толеранцију и мултикултурализам, мора бити део систематског образовања и васпитања нових генерација како би се од малих ногу - од породице, предшколских и школских установа до факултета, васпитавали на новим вредностима респекта културе различитости, културе мира и ненасиља. То је пут ка изградњи отвореног социјалдемократског друштва и човечанства као заједнице равноправних грађана и народа.

Афирмација система вредности културе мира посебно је значајна за Балкан, као регион етничке и религијске измешаности, сусрета различитости култура и цивилизација или, како би Хантингтон (*Samuel P. Huntington*) дефинисао, „регион са политички несавршеним границама”, на коме се „производи вишак историје.” Балкан је геопростор на коме се сусрећу различите цивилизације, сударају геополитичке стратегије великих сила и где је историја већа од географије, односно положај на коме кроз историју трају различити сукоби и ратови, чију цену, најчешће, плаћају балкански народи.

Време је да се извуку поуке из досадашње историје како не бисмо даље плаћали високу цену „лукавству историјског ума” и богу Марсу у хазардним играма на овом геопростору. Историја је строга учитељица, која не воли понављаче и често их сурово кажњава. Подсећамо на упозорење Драгољуба Јовановића, нашег првог социолога и хуманисте (са докторатом са Сорбоне из 1923. године), који је по изласку Србије из Великог рата са огромним губицима (страдала скоро трећина становништва) и свог повратка из Париза у Београд, у свом новом делу „Нови Антеј” (Јовановић 1927, 9) поручио: „...зато је Србима/Србији потребно превредновање идеала у сусрет будућности. Уместо епске етике и култа смрти (мартинијанства), нова генерација треба да негује/изграђује култ рада, развоја, радног патриотизма.” Указујући на чињеницу да смо кроз историју превише гинули и демографски разарани, Јовановић истиче да је неопходно да нове генерације живе и стварају у миру доказујући свој радни патриотизам кроз позитивно стваралачко такмичарство (од економије до културе) са другим балканским народима, Европом и светом. Ове поруке Јовановића су у духу идеја Вука, Доситеја и Даничића, просветитеља и утемељивача културног етоса нове српске државности у XIX веку. Подсећамо овде на њихове кључне максиме, које имају инструктивно-мобилизаторску снагу и за данашњу генерацију: „Радите и пјевајте једнако и тако се осветите својим противницима и све их својим делом посрамите” (*Вук Караџић*): „Књиге, браћо моја, књиге, а не звона и пропорце!” (*Доситеј Обрадовић*), „За отаџбину се може погинути на сваком послу, а не само на бојном пољу” (*Буро Даничић*). Управо у овим порукама проналазимо одговор на питање чему образовање и васпитање за културу мира. Овај рад је покушај да се трага за образложењем једне такве потребе и друштвене функције савременог образовања и васпитања нове генерације.

ПОЈАМ И ВРСТА КОНФЛИКАТА И ЊИХОВА УЛОГА, СА ОСВРТОМ НА КОНФЛИКТОЛОШКА ИСТРАЖИВАЊА И МИРОВНЕ СТУДИЈЕ И ПОКРЕТЕ

Конфликти су „верни пратиоци” социјалне динамике друштва, посебно на тлу класне цивилизације као бурне цивилизације дугог трајања. Они имају различите изворе, узрочну матрицу, феноменологију испољавања, друштвену функцију и актере, као и начин регулације, односно разрешавања.

Појам конфликта први је у социологију увео немачки социолог Георг Зимл (*Georg Simmel*), указујући да они указују на заоштрене противуречности и супротности у друштву између различитих друштвених група као актера (класа, партија, грађана, власти, генерација етничких и религијских група, културних идентитета...). У овом контексту, у зависности од области у којој се јављају и њене природе, постоје различите класификације конфликта у социологији: међудржавни, расни, међуетнички, класни, политички, религијски, културни, међугенерациски, идентитарни, конфликти на раду итд.

Међу најзначајније теоретичаре конфликта спада Карл Маркс (*Karl Marx*), који се издвојио као теоретичар класних сукоба као покретачке снаге историје развоја људског друштва на тлу класне цивилизације (између власника средстава за производњу и актера радне снаге; између поданика/грађана и политичке власти, односно грађанског друштва и државе). Марксу се замера што је комплексну матрицу узрочних фактора сукоба у друштву редуковао на класне сукобе. Ову теорију ће даље развити и други социолози - Ралф Дарендорф (*Ralf Dahrendorf*), Луис Козер (*Lewis A. Coser*), Семјуел Хантингтон, формирајући различите парадигме о сукобима (Дарендроф - дијалектичку теорију сукоба, Козер - функционалистичко-структуралистичку теорију сукоба, Тиал - теорију идентитарних сукоба, Хантингтон - теорију о неизбежности сукоба цивилизација у XXI веку).

Конфликти могу играти различиту улогу у друштву: дезинтегративно-разарачку, али и развојно-интегративну. Социолози праве разлику између системских и антисистемских конфликта, као и између манифестне и латентне функције конфликта.

У корпусу савремених наука развијене су различите академске дисциплине које се баве овом проблематиком: полемологија - наука о рату и миру; Гастон Бутул (*Gaston Bouthul*), психологија конфликта, социологија конфликта, политикологија или политичке науке - наука о политици и политичким процесима; Херберт-Бекстер Адамс (*Herbert Baxter Adams*), етнокултурологија. Такође, у последњих тридесет година, развија се и конфликтологија као трансдисциплинарна наука која проучава ову сложену проблематику. Упоредо са растом истраживачких напора на расветљавању ове тематике, расте и број часописа који се баве конфликтима, као и посебних студијских група или интегрисаних мултидисциплинарних студија конфликта на факултетима и универзитетима. Овај тренд је присутан како

на Западу тако и на Истоку у савременом свету. Формирају се међународни и регионални институти за конфликтологију, али и центри за мировне студије, антиратну акцију и културу мира.

Иако се о XX веку говори као о времену ратова и зла, он је у другој половини изнедрио и антиратне покрете, почев од покрета против колонијализма - Ганди (*Gandhi*), несврстаних (1961), преко покрета против апартејда - Мендела (*Nelson Mandela*), расне дискриминације - Мартин Лутер Кинг (*Martin Luther King Jr.*). Ови покрети су утицали на борбу за мир и мирољубиву коегзистенцију држава и народа у свету.

У друштвено-хуманистичким наукама све је више истакнутих истраживача који афирмишу тезу да ратови нису судбинска неизбежност и да човечанство има право на избор. На том фону ничу алтернативни манифести, студије и пројекти о борби за мир, етничку толеранцију и мултикултурализам. Подсетимо на студије Ноама Чомског (*Noam Chomsky*), Едгара Морена (*Edgar Morin*), Јохана Галтунга (*Johan Galtung*), Зигмунда Баумана (*Zygmunt Bauman*), Пола Керца (*Paul Kurtz*), Стефана Хесела (*Stephane Hessel*), Фредерика Мајора (*Frederico Mayor*), Имануела Волерстина (*Immanuel Wallerstein*) или студије наших: Загорке Голубовић, Ђуре Шушњића, Мирослава Печујлића, Радмиле Накараде, Павла Бубање, Вукашина Павловића, Зорана Видојевића, Борке Павичевић, Душана Јањића, Љубише Митровића и других.

У савременој Србији делује неколико центара, форума и покрета који се баве афирмацијом вредности и значаја борбе за мир, толеранцију и мултикултурализам, као што су: Београдски форум за свет равноправних, Хелсиншки одбор за људска права, Фонд за отворено друштво, Центар за антиратну акцију, Центар за културу мира, Центар за међуетничке студије, Група Мост, Удружење грађана – Одељење за културу мира (Крушевац)... Поред тога, у Београду већ три деценије делује и Универзитет за мир Уједињених нација. На Факултету политичких наука у Београду постоје мастер и докторске академске студије из Мировних студија. На Филозофском факултету у Нишу више од 25 година истраживачи окупљени око Института/Центра за социолошка истраживања реализују научно-истраживачке пројекте у чијем су средишту регионална културна сарадња на Балкану, културни и етнички идентитети и култура мира са тенденцијом да се на Универзитету у Нишу формирају интегрисане студије из Културе мира.

САВРЕМЕНО ОБРАЗОВАЊЕ И ВАСПИТАЊЕ ЗА КУЛТУРУ МИРА: МИР, ТОЛЕРАНЦИЈА И МУЛТИКУЛТУРАЛИЗАМ У ФУНКЦИЈИ ГЛОБАЛИЗАЦИЈЕ РАЗУМЕВАЊА И СОЛИДАРНОСТИ МЕЂУ ЉУДИМА И НАРОДИМА У СЛУЖБИ РАЗВОЈА И ОПСТАНКА ЧОВЕЧАНСТВА И ПЛАНЕТЕ

Савремено човечанство суочено је са бројним изазовима од борбе са пандемијом Covid-19, преко модела глобализације, затим, разрешавања ратних сукоба, економско-социјалних неједнакости, еколошких проблема, будућности и опстанка планете, до система образовања. На последња три Социјална форума у Давосу указано је на: 1) потребу реморализације глобализације (јер је неолиберални модел капитализма довео до енормних социјалних и регионалних неједнакости у свету); 2) потребу преиспитивања самог модела неолибералног развоја капитализма у свету; 3) проблем климатских промена и 4) питање ратне ескалације сукоба у Украјини. Поред набројаних, постоје и проблеми у другим сферама савременог друштва – економији, политици, образовању и култури. Између осталог, све је већи раст етнотрибализма, етноцентризма и екстремне деснице у свету. Обнављају се фундаменталистичке идеологије и њихови екстремни покрети који угрожавају мир у свету.

Пред великим искушењем нашао се и савремени систем образовања и васпитања младих генерација. На делу је велики расцеп између образовних и васпитних функција школа и универзитета. У ери успона метасоцијалног неолибералног тржишног фундаментализма (*Pierre Bourdieu*) извршена је маргинализација друштвено-хуманистичких наука, запостављена функција васпитања и улога културе у друштвеном развоју. Све ово има погубне последице не само на развој личности и социјализацију младе генерације, већ и на развој друштва у целини. Спецождерски технократски дух идиотизма као да је однео победу над интенцијом о социјалном васпитању и образовању за живот у друштву. Но, и поред ове тенденције и насупрот њој, у савремености делују и мислиоци, који су узор хуманистичко-еманципаторске етике и чије је стваралаштво од значаја за развој културе и педагогије мира, толерације и муликултурализма у савременом свету. Овде

указујемо на стваралаштво и акционо деловање Едгара Морена, Фредерика Мајора, Пола Керца и Јохана Галтунга.

Едгар Морен, француски антрополог и социолог, посветио је бројне студије проблемима културе, образовања и васпитања – од његове „Етике”, преко „Како мислити Европу”, „Одгој за будућност”, до „Глобално мислити” и „Еколошки човек”. У њима он пише о настајућем мултикомплексном идентитету европског човека, као „идентитету у покрету”, од националног ка транснационалном идентитету (у коме се укрштају и синтетишу вредности етничког и транснационално-универзалног система различитости култура европске и светско космополитске цивилизације). Морен у „Одгоју за будућност” истиче да у ери глобализације/мондијализације света „морамо повезивати етику разумевања међу појединцима с етиком планетарне ере која тражи глобализацију разумевања. Једина истинска [глобализација] која би била у служби људске врсте јесте разумевања, тј. интелектуалне и моралне солидарности човечанства (Mogin 2002, 113). Уместо деоба и ратова савременом човечанству је потребна планетарна биоетика мира и одрживог развоја. У овом контексту Морен се залаже за планетарно разумевање и дијалогичку културу различитости, истичући „богатство човечанства је у његовој стваралачкој разноликости, али и извор стваралаштва је у његовом плодном јединству.” Овај научник глобалне комплексности савременог света и велики хуманиста се залаже за нову политику човека, истински хуманизам и етику људског рода, за ново земаљско грађанство и човечанство као планетарну судбину. За разлику од морбидно-фаталне пустиловине под претњом саморазарања, „неодложан је императив постао – спасити човечанство остварајући га”.

Фредерико Мајор, шпански научник и хуманиста светског гласа, својевремено ректор Универзитета у Гренади и директор УНЕСКА, у неколико својих студија, а посебно у делима „Сутра је увек касно” и „Сећање на будућност” изражава свој културно-хуманистички поглед на стање и перспективе развоја човечанства. Мајор се залаже за социјалдемократски концепт друштвеног развоја, као „солидан напредак свих људи и сваког човека (*Popularum Progressio*)”, универзално право на образовање, одрживи еколошки развој и мир у свету. Овај аутор је снажно утицао на потребу да се преко УНЕСКА иницирају програми еколошког образовања и културе мира и инкорпорирају у систем реформе савремених институција образовања, васпитања и културе. Мајор је тежио да

начелни императиви о одрживом развоју и култури мира сиђу с неба на земљу и постану део образовне праксе и акције у бројним земљама савременог света. С тим у складу је и његов кредо: „Глобално мислити, а локално конкретно деловати”. Вредно је сетити се и његових порука: „Мир не сме да буде схваћен као просто одсуство рата...Мир је еминентно позитиван концепт који садржи моћ узајамног разумевања, уважавања, одане сарадње, под којим људи подразумевају заједнички концепт живота... Мир може да се дефинише као основни услов потпуног остварења људских права, као потврда самобитности сваке личности и колективног идентитета свих народа” (Мајор 1991, 114). Мајор као хуманиста поентира: „Убеђен сам да ће на крају XX века свет наћи свој нови пут. Ако будемо зналачки умели да користимо све ресурсе за заједнички живот, а не за сукобе, биће остварена велика и очекивана револуција – револуција солидарности. Због тога сви треба да делујемо одлучно док није касно, јер тог сутра може и да не буде” (315).

Пол Керц, амерички научник и секуларни хуманиста је писац знаменитих студија „Како преуредити свет” и „Хуманистички манифест 2000 – позив на нови планетарни хуманизам”. У „Хуманистичком манифесту 2000” Керц полази од констатације да „многе старе идеје и традиције које је људска врста наследила више не одговарају текућој стварности и будућим могућностима, те да нам је потребно свеже мишљење ако хоћемо да изађемо на крај са глобалним друштвом које се сада појављује” (Kurtz 2000, 61) и излаже начела свог манифеста као позив на планетарни хуманизам и даје пројекцију изгледа за бољу будућност као алтернативну верзију сутрашњице. Планетарни хуманизам је, како сам аутор истиче, постпостмодернистички по свом карактеру. Прво начело новог планетарног хуманизма је основни принцип да се поштује достојанство и вредности свих особа у светској заједници. У вези с тим Керц каже: „време је да се уздигнемо изнад сваког трибализма, да нађемо заједничку подлогу и да дамо подршку институцијама сарадње међу појединцима разних етницитета. То би нас спајало, а не раздвајало” (60). (Најзад, свака генерација има обавезу да побољша наслеђено планетарно окружење и да води рачуна да не учини ништа што би угрозило сам опстанак будућих генерација. Уз сав респект културних различитости (расних, етничких, верских, класних, полних и сексуалних...), треба да развијемо нов људски идентитет – припадност планетарној заједници (Kurtz 2000).

Пут до остварења овог прогресивног манифеста води преко реализације кључних одредница: свеопште безбедности и афирмације мира у свету, редефинисања одрживог развоја у смеру очувања екологије и увећања људског напредка човечанства на глобалном нивоу, остварења људских права и слобода, социјалне правде, развоја система међународног права. У овом контексту предлаже се формирање новог транснационалног система планетарних институција које треба да буду демократске и да имају ограничену моћ (да респектују принципе самоуправе и децентрализације и слобода независних држава и региона у свету). Ниједном народу или групи земаља не сме се допустити да влада светом или да једнострано бомбардује друге без сагласности Савета безбедности. Најважнија потреба светске заједнице данас је развијање новог планетарног хуманизма. Данас, више него икад, ми смо морално и физички везани са сваком особом на кугли земаљској, и звона звоне свима када звоне једном... Будућност је отворена. На нама је да направимо изборе. Заједно можемо да остваримо најплеменитије циљеве и идеале човечанства (Kurtz 2000).

Јохан Галтунг, норвешки научник и оснивач/директор Међународног института за мир, у својој студији „Мирним средством до мира” (Galtung 1999), на платформи Гандијеве филозофије ненасиља и афирмације вредности културе мира за развој савременог човечанства, разматра кључна питања изградње стратегије борбе за мир, методе и инструменте политике деловања мировних покрета као актера активне мирољубиве коегзистенције народа и цивилизација у савременом свету. Као научник и хуманиста Галтунг је предавао културу мира на многим универзитетима и учествовао у антиратним догађајима и јавно осудио агресију на СР Југославију 1999. године.

Погледима ових научника и хуманиста свакако се могу придружити и умне и племените поруке о култури мира и одрживом развоју – филозофа, социолога и психолога, са простора бивше Југославије: Михаила Марковића, Руди Супека, Загорке Голубовић, Ђуре Шушњића, Павла Бубање, које могу бити инспирација новим генерацијама у борби против етноцентризма и за креирање политике мира, мултикултурализма, етничке толеранције, одрживог развоја, регионалне сарадње и интеграције на Балкану.

2. Место и улога школе и универзитета у афирмацији вредности културе мира, толеранције и мултикултурализма

Још у старој Грчкој се знало да је „образовање друго сунце образованима” (Heraklit 1979), те да је „ништавно свако знање ако човека не учини бољим” (Platon 2015). Жак Делор (Jacques Delors 1996), у својој студији „Образовање-скривена ризница” тврди да је „једна од примарних функција образовања да друштво оспособи да преузме контролу над сопственим развојем.” Када се свакој друштвеној групи у свету омогући живот у условима једнакости, без обзира на њену културу, начин живота или порекло, тада друштво постаје отворено, социјалдемократско и интеркултурално друштво.

ИНТЕРКУЛТУРАЛНО ОБРАЗОВАЊЕ И ВАСПИТАЊЕ

Под појмом интеркултурализма, Милан Месић у својој студији „Мултикултурализам” (2006), подразумева контакте и прожимање различитих култура са тенденцијом ка транскултуралности; док под појмом мултикултурализма овај аутор подразумева коегзистенцију, суживот припадника различитих култура у једном друштву (Mesić 2006, 67).

Отворено демократско друштво као једну од својих главних тековина нуди интеркултурално образовање и васпитање. У условима глобализације настаје процес постнационалних констелација, тј. јачања узајамних односа различитих друштава. Прожимање јесте општи циљ интеркултуралног образовања и васпитања. Стога су начела интеркултурализма у нашој савремености уграђена у концепте образовања и васпитања многих земаља (Naberhas 2002, 78-79).

Нови систем образовања и васпитања у ери глобализације омогућава „откривање блага које лежи у сваком од нас.” Развој образовања за 21. век мора бити организован око четири основна типа учења: учити знати, учити читати, учити живети заједно, учити бити (Delors 1998, 96-108).

Интеркултурално васпитање је израз прожимања и узајамности култура, а против сваке врсте искључивости. Ова врста васпитања представља васпитање за мир, демократски развој, људска права, поштовање природе и човека у савременом свету.

Васпитање је сложен, комплексан и дуготрајан процес изграђивања и обликовања личности. Он је као педагошка категорија по својој суштини интенционалан, њиме се увек тежи остварењу неког циља” (Potkonjak 1968, 54). Навешћемо и следећу дефиницију васпитања: „Према томе, васпитање је жива интеракција

и комуникација активних субјеката-васпитаника и васпитача, плански и програмски усмерена на развијање способности потребних за људску свесну активност на стварању услова за живот, рад и просперитет” (Krulj, Kačarog, Kulić 2003, 60).

Васпитање као најшири педагошки појам и процес је уско повезан са појмом и процесом образовања. Образовање је процес овладавања сазнањима и усвајање уверења, погледа на свет, људско друштво и човека. Образовање је „професионална основа одгоја, а одгој је вредносна оријентација образовања” (Vukasović 1988, 126).

У савременом друштвено-историјском тренутку, поготову у погледу етничке, верске, територијалне, политичке и сваке друге раличитости грађана, појам интеркултуралног образовања и васпитања има све већи значај. Интеркултурално образовање и васпитање подразумева следеће: развијање код ученика способности препознавања неједнакости, неправди, расизма, стереотипија и предрасуда, као и развијање духа толеранције и отворености према идентитарним културним различитостима. Мултикултурално васпитање и интеркултурално учење данас су изазов за просветно-педагошку политику свих земаља Европе и света, а посебно за Балкан и Србију као мултиетнички геопростор.

МИР И ТОЛЕРАНЦИЈА У ПРОЦЕСУ ОБРАЗОВАЊА И ВАСПИТАЊА

Појам васпитања за мир треба схватити као свесну, планску и сврсисходну делатност васпитача, наставника, професора и свих људи који се баве васпитном делатношћу. Сви ови чиниоци, као актери образовно-васпитног процеса и сами морају бити васпитани и прожети етичким хуманизмом садржаном у Кантовом категоричком императиву: увек поступај тако да пожелиш да принцип твог деловања постане универзални закон (Kant 2020, 91). То је почетна тачка за етику студија мира, за образовање, за демократију, за миран и праведан свет, за човечанство у целини.

Стварање, неговање и развијање друштвених и персоналних основа за позитиван мир заснива се на следећим принципима: равноправности грађана и народа, пријатељству међу људима без обзира на културне разлике, прихватању и толерисању разлика, социјалној правди, међународном разумевању, тј. мирољубивој коегзистенцији различитих народа и држава.

Организација Уједињених нација је 1995. годину прогласила годином толерантности, јер је на конференцији у Прагу те године потписана декларација о проглашењу „Образовања за демократију и људска права међународним приоритетом.” Декларација о толерантности истиче да толерантност мора бити нови назив за мир. „Нема алтернативе за толерантност, која – премда не решава све проблеме – може омогућити да им се приђе отворено, у духу напретка и мира” (United Nations 1995.).

У нашим школама и универзитетима могуће је стећи знање о васпитању за мир и толеранцију кроз различите наставне предмете, а најпогоднији су: екологија, науке о друштву, социологија, културологија, науке о друштвено политичким односима, књижевност, страни језици, психологија, педагогија, антропологија, социологија, историја, филозофија, право, географија и др.

Оспособљавање младих за промене засноване на научном проучавању мира и проживљавању мира у свакодневним животним ситуацијама представља циљ васпитања за мир. На основу овако постављеног циља потребно је остварити следеће задатке: оспособити ученике и студенте да разумеју конфликте, могућности и путеве демократског решавања конфликта, усавршавање вештине комуникације са другим људима, развијање вештине сарадње са другима у свакодневном животу, развијање способности разумевања и толеранције, развијање способности и вештине ненасилног решавања конфликта.

Васпитање за мир и толеранцију је пут изградње личне аутономије и сигурности, али и друштвеног благостања и напретка свих људи и народа.

Да би били делотворни у образовању и васпитању за мир, и школе и универзитети се морају мењати у правцу преображаја васпитања и образовања у складу са захтевима отвореног демократског друштва. Неке од кључних вредности демократског друштва јесу: грађанска партиципација, остваривање људских права и слобода, поштовање другог, поштовање сопствене личности, осећај одговорности, припадност заједници, рад, солидарност, мир.

ВАСПИТАЊЕ ЗА МУЛТИКУЛТУРАЛНОСТ, ОДРЖИВИ РАЗВОЈ И ЖИВОТ У УСЛОВИМА ГЛОБАЛИЗАЦИЈЕ

Мултикултурализам, као коегзистенција различитих култура и идентитета, био је део политичке доктрине либералне Америке током XX века, да би се појам преко ширења идеологије људских права и слобода ширио светом. Данас отпор овом процесу пружају конзервативци и етноцентристи. Мултикултуралност настаје као последица глобалних миграција и мешања становништва данас. За културе се може рећи да нису сталне, да су подложне променама кроз време и различито се дефинишу.

Тек након упознавања властите културе могуће је упознати и прихватити туђу културу. Појам мултикултуралног друштва означава толерантну интеракцију између појединаца, појединца и заједнице или група заједница различите идентитетске културе. „Интеркултурално или мултикултурално васпитање данас је изазов са којим се сусрећу образовне и културне установе у Европи и свету, што је последица неповратног процеса мултикултурног састава друштва” (Marković 2008, 160).

Одрживи развој је процес који чине напори појединаца и друштвених група повезани са настојањем да се кроз поштовање еколошких стандарда побољшају здравље и квалитет живота и рада заједница и утиче на њихово интегрисање у живот друштва како би активно оспособљени партиципирали у општем напретку човечанства.

Глобализација као најзначајнији планетарни друштвени процес у савременој историји људског друштва истражује се, промишља и дефинише са разних становишта. „Глобализација, као развојни мегатренд, израз је концентрације, централизације капитала и нове историјске форме интеграцијских процеса и светске поделе рада, чију организацијску форму представљају умрежено друштво, транснационалне и глобалне корпорације као трансгранични актери економских и других процеса” (Mitrović 2013, 115).

Глобализација је процес планетарног умрежавања и повезивања света путем протока знања, роба и капитала, тржишне економије, технологије, медија, међународног права, као и путем слободног удруживања земаља и прожимања различитих култура. Нажалост, услед деловања класне поделе рада, овај процес се асиметрично

остварује, што има за последицу даљи раст социјалних и регионалних неједнакости у савремености.

ЗАКЉУЧАК

Упркос објави о крају историје (*Fukuyama*), историја се у савремености испољава у форми различитих сукоба. Само у последње две деценије, осим сукоба на тлу бивше Југославије, дошло је до сукоба у Ираку, Авганистану, на северу Африке, у Сирији, у Украјини. Иако постоје различити поводи за ове сукобе и ратове, они имају заједничку суштину – мешање великих сила у циљу остваривања својих геостратешких циљева у борби за прерасподелу економских и еколошких ресурса.

Свуда где се ратни походи шире они остављају дубоке разарујуће и трагичне последице по становништво, бројне друштвене ресурсе и околину; међуљудске односе, друштвене групе и животне перспективе нових генерација. Према истраживањима локалних социолога и иностраних истраживача, последице конфликта на Балкану осетне су и данас, нарочито у сфери међуетничких односа (Marković, 2018). Потребно је доста времена и рада, пре свега нових генерација, на превладавању „шока прошлости” и афирмацији вредности културе мира и етничке толеранције на овим нашим просторима. У томе поред других институција, значајну улогу морају да заузму институције образовања и васпитања, од предшколских установа до школа и универзитета.

Масовне комуникације, кроз средства јавног комуницирања и информисања, могу да имају значајну улогу у реализацији образовања и васпитања за мир и толеранцију. Медији у савремености су снажан актер за образовање и васпитање за мир и толеранцију и имају непроцењиву важност у приказивању одређених друштвених појава и могућност да делују у смеру припреме младих за заједнички живот у демократском друштву. Притом, треба истаћи да медији, поред ове афирмативне улоге, уколико су инструментализовани од етноцентристичких група и организација, могу да делују и у смеру разарајућег фактора у друштву. Зато је борба за њихову аутономију предуслов за јачање њихове професионалне и одговорне улоге у савременом друштву.

Реформа савремене школе и универзитета подразумева трансформацију не само научно-сазнајне, већ и васпитне,

културно-хуманистичке функције. То претпоставља сталну модернизацију наставних планова и програма, као и метода. У овом контексту, када су у питању мир и толеранција уводе се нове наставне дисциплине (грађанско и верско васпитање, студије културе мира, педагогија мира, конфликтологија и др.) које имају за циљ да афирмишу вредности мира и демократског решавања конфликта између народа, држава, група и појединаца и јачају потенцијалне мирољубиве коегзистенције различитих цивилизација, религија и култура у савременом друштву, што је предуслов развоја, напретка, опстанка човечанства и планете.

Полазећи од интенција садржаних у идеји Кантовог категоричког императива да мир мора бити дело свих људи, као и да без глобалне правде у свету нема глобалног мира, комплексни појам културе мира интегрални је део хуманистичко-развојног и еманципаторског процеса и система вредности, у чијем средишту је социјалдемократска концепција одрживог развоја, у којој је слобода сваког појединца услов слободе свих, благостања и напретка свих народа света (Мајор 1991, 69). Нове генерације треба да буду васпитаване како у духу култа рада тако и вредности културе мира, како би активно партиципирале у савременом свету и ненасилним средствима, дијалогом и компромисом, разрешавале бројне развојне и безбедоносне проблеме савременог човечанства и опстанка планете.

РЕФЕРЕНЦЕ

- Delors, Jacques. 1998. *Učenje: blago u nama, izvješće UNESCO-u Međunarodnog povjerenstva za razvoj i obrazovanje za 21. stoljeće*. Zagreb: Eduka.
- Galtung, J. (1999), *Mirnim sredstvima do mira*, Fakultet političkih nauka, Beograd
- Habermas, Jürgen. 2002. *Postnacionalna konstelacija*. Belgrade: Otkrovenje.
- Heraklit. 1979. *Fragmenti*. Beograd: Grafos.
- Jovanović, Dragoljub. 1927. *Kult rada*. Beograd: Rad.
- Kant, Imanuel. 2020. *Zasnivanje metafizike morala*. Beograd: Dereta.
- Krulj, Radenko, Sait Kačapor i Radivoje Kulić. 2003. *Pedagogija*. Beograd: Svet knjige.
- Kurtz, Paul. 2000. *Humanistički manifest 2000*. Beograd: Filip Višnjić.

- Marković, Danilo. 2008. *Globalizacija i visokoškolsko obrazovanje*, Univerzitet u Nišu, Niš
- Marković, Olivera. 2018. *Etnicitet: Sociološko istraživanje etniciteta u severnom delu Kosovske Mitrovice*. Kosovska Mitrovica: Filozofski fakultet Univerziteta u Prištini.
- Major, Federiko. 1991. *Sutra je uvek kasno*. Beograd: Jugoslovenska Revija.
- Mesić, Milan. 2006. *Multikulturalizam - društveni i teorijski izazovi*. Zagreb: Školska knjiga.
- Mitrović, Ljubiša. 2013. *Uvod u studije globalizacije*. Kosovska Mitrovica: Filozofski fakultet.
- Morin, Edgar. 1989. *Kako misliti Evropu*. Sarajevo: Svijetlost.
- Morin, Edgar. 2002. *Odgovori za budućnost*. Zagreb: Educa.
- Morin, E. 2016. *Ecologiser l'homme*. Paris: Lemieux Éditeur.
- Platon. 2015. *Država*. Beograd: Dereta.
- Potkonjak, Nikola. 1968. *Pedagogija*. Zagreb: Školska knjiga.
- Vidojević, Zoran. 1993. *Društveni sukobi - od klasnih do ratnih*. Beograd: Radnička štampa.
- Vukasović, Ante. 1988. *Pedagogija*. Zagreb: Samobor.
- Ujedinjene nacije (UN). 1995. Deklaracija o principima tolerancije

Dunja Veličković*

Innovation Center of the University of Niš

THE ROLE OF THE CULTURE OF PEACE, ETHNIC TOLERANCE AND MULTICULTURALISM IN EDUCATION OF THE NEW GENERATIONS

Resume

The paper discusses the role of the culture of peace, ethnic tolerance and multiculturalism in the context of contemporary social relations in the Balkans and the world. The focus of consideration is the contemporary conflict research and peace studies, as well as their importance for the education and upbringing of new generations, as well as the role of schools and universities in affirming the value of the culture of peace. The paper emphasizes the importance of the struggle for peace, as a basic prerequisite for the sustainable development of humanity and the survival of the planet. The paper points out the connection of the struggle for peace with a change in development strategy, in the spirit that without global justice there is no global peace in the world (Lula da Silva). Or as the Norwegian scientist Johan Galtung, director of the International institute for peace, rightly says: "The fight for different development, as well as the fight for a different peace, must also be led by challenging and even transforming Western cosmology, all those deep-rooted beliefs that they define peace with weapons, and development with money."

Keywords: culture of peace, tolerance, multiculturalism, education and upbringing, sustainable development.

* velickovicdunja@gmail.com

** Овај рад је примљен 15. фебруара 2023. године, а прихваћен на састанку Редакције 20. марта 2023. године.

*Слађана Ђурчић**
Институт за европске студије – Београд

ЕВРОПСКА УНИЈА И ЗДРАВСТВЕНА БЕЗБЕДНОСТ У КОНТЕКСТУ ПАНДЕМИЈЕ КОВИД-19

Сажетак

Предмет рада се односи на анализу здравствене безбедности на нивоу Европске уније пре и током пандемије КОВИД-19 кроз сагледавање стратешко-нормативног, политичког и институционалног оквира ЕУ у овој области. Циљ је да се утврди да ли су промене у области јавног здравља на нивоу ЕУ, подстакнуте пандемијом КОВИД-19, допринеле дефинисању јасног приступа Уније здравственој безбедности и јачању њеног глобалног актерства у том пољу деловања. Иако је сам концепт здравствене безбедности и даље подложен различитим и широким интерпретацијама, његов практични значај долази до изражаја преваходно у периодима здравствених криза. Тако су и на нивоу ЕУ, пандемије и епидемије заразних болести, али и претње од биотероризма, подстакле интензивнија промишљања о здравственој безбедности у теоријском, политичком и практичном смислу. Методолошки, рад почива на анализи садржаја, најпре академске литературе о здравственој безбедности, затим најважнијих стратешких докумената, здравствених политика и механизма ЕУ. Исходиште ове анализе, јесте да област здравствене безбедности на нивоу ЕУ још увек није развијена у тој мери да би се могло говорити о заокруженом концепту, односно кохерентном приступу здравственој безбедности који одражава колективно (европско) опредељење, те ни о глобалном актерству ЕУ у овој области. Пандемија КОВИД-19 јесте изнедрила низ иницијатива у овој области и подстакла амбиције ЕУ о лидерству у глобалном здрављу, али се, бар у овом тренутку,

* sladjana.curcic@ies.rs

то пре може посматрати као научена лекција и само један корак ка јачању будуће позиције ЕУ у глобалној здравственој безбедности.

Кључне речи: Европска унија, здравствена безбедност, пандемија КОВИД-19, криза.

УВОД – КОНЦЕПТУАЛИЗАЦИЈЕ ЗДРАВСТВЕНЕ БЕЗБЕДНОСТИ

Повезивање здравља и безбедности свакако има свој историјат и развојни пут, како у реалности, тако и у науци. Довољно је подсетити се некадашњих ратова и болести које су се шириле као последица пустошења, разарања, као и ниског ступња економског и медицинског развоја, али и обратно, обољевања војног особља на ратиштима захваћеним заразном болешћу. Како наводи Елбе (Elbe 2010), пандемије и епидемије заразних болести, као примарно здравствена питања, одавно су у домену високе политике, иако то постаје јасније артикулисано почетком 21. века, када се на глобалном нивоу интензивира секуритизација здравствених питања, односно здравствене претње јасно препознају као безбедносне. Између осталог, то се огледа и у резолуцији Савета безбедности Уједињених нација 1308 из 2000. године о проглашењу HIV/AIDS потенцијалном претњом по међународни мир и безбедност (UNSC/RES/1308), те у Специјалном извештају Националног обавештајног савета САД у којем се наводи „да ће појава нових заразних болести представљати растућу глобалну здравствену претњу, претњу по безбедност САД, да ће угрозити грађане САД у земљи и иностранству, као и америчке оружане снаге распоређене у иностранству” (U.S. National Intelligence Council 2000, 34).

Наравно, пандемије и епидемије заразних болести нису једине претње здравственој безбедности, али су неке од најчешће тематизованих у литератури с обзиром на вишеструке последице које остављају на глобалном нивоу. Поред њих, озбиљне последице могу изазвати и хемијски и радиоактивни акциденти, болести које се преносе храном, еколошке катастрофе, итд. (World Health Organisation [WHO] 2007). Управо, зависно од начина разумевања здравствених безбедносних претњи, референтних објеката и начина заштите, могу се у ширем смислу разликовати „државоцентрични”

и „хуманоцентрични” приступ здравственој безбедности. Томе треба додати и трећу „варијанту”, односно приступ здравственој безбедности са становишта глобалног јавног здравља (Kittelsen 2013).

Државоцентрични приступ био је доминантан последњих деценија и претежно се заснивао на примени концепта секуритизације, где је држава главни референтни објекат (Kamradt-Scott and McInnes 2012; McInnes and Rushton 2013; Reiners 2015; Rubin and Bækkeskov 2020). Реч је о томе да заразне болести, као егзистенцијална претња добијају политички и безбедносни значај, чиме се стварају услови за предузимање специјалних мера (нпр. проглашење ванредног стања, ограничавање кретања становништва, праћење контаката грађана зарад спречавања ширења заразе, итд), а у циљу осигуравања безбедности. Иако широко заступљен, овом приступу су упућене и озбиљне критике – од тога да представља узак, традиционалан поглед на здравствену безбедност, где су безбедност и стабилност државе у фокусу, док се занемарују шире последице здравствених претњи (Weig and Mukhalovskiy 2010; McInnes 2015; Stoeva, 2020), до расправа о опасности угрожавања људских права и слобода у условима здравствених криза (Elbe 2006; Amon 2015).

Неодрживост једностраног гледања на здравствену безбедност и генерални заокрет у студијама безбедности, још од постхладноратовског периода, ка „нетрадиционалним претњама” и алтернативним концептима, ојачали су гласове који заговарају хуманоцентричну парадигму здравствене безбедности. Тако се концепт људске безбедности види као пут „помирења” здравствене безбедности и људских права, а чији су кључни заговорник Уједињене нације, односно Програм УН за развој (*United Nations Development Program [UNDP]*). Као једна од седам димензија људске безбедности, представљених у Извештају о људском развоју, здравствена безбедност односи се на „претње по живот и здравље људи изазване инфективним и паразитским болестима, HIV-ом и другим вирусима, болестима изазваним загађеним ваздухом или водом, као и неадекватним приступом здравственим службама” (UNDP 1994, 27-28).

Бројни истраживачи проучавали су здравствену безбедност кроз призму овог концепта (Anderson 2006; Iqbal 2006; Akenroye 2011) и штавише, пандемија КОВИД-19 је посебно подстакла интересовање за поновно промишљање концепта људске безбедности и његове аналитичке вредности у погледу сагледавања здравствених претњи

(Milani 2020; Nurhasanah, Napang, and Rohman 2020; Albert, Baez, and Rutland 2021; Newman 2022). Свеобухватно сагледавање здравствених претњи, фокус на људским потребама и здравственим изазовима са којима се суочавају и ван ванредних догађаја, какве су пандемије, акценат на дугорочним решењима у виду оснаживања и јачања отпорности читавог друштва, само су неке од предности које се приписују хуманоцентричном погледу на здравствену безбедност. Недовољност уске, државоцентричне парадигме почива и у томе што држава није ни једина која је угрожена, нити је једина која је одговорна за предузимање неопходних мера заштите (Šehović 2019).

Ова својеврсна „тензија” између две парадигме здравствене безбедности је у литератури присутна и као однос између „етатистичке” и „глобалистичке” перспективе (Davies 2010; O’ Manikue and Fourie 2010). Етатистичка перспектива се углавном односи на начин на који државе као провајдери безбедности могу да контролишу здравствене претње које би могле имати директан утицај на њихову економску, политичку и војну стабилност. Са друге стране, глобалистичка перспектива се фокусира на испитивање како државе, као и други актери (локални и глобални) делују у корист или на штету здравствене безбедности појединца (Davies 2010). У прилог конкретизацији ових различитих, али не и непомирљивих становишта, поједини аутори указују да, на пример, иницијативе потекле од САД, попут Иницијативе за глобалну здравствену безбедност (*Global Health Security Initiative*) и Агенде за глобалну здравствену безбедност (*Global Health Security Agenda*), одражавају државоцентрични приступ, с обзиром да је фокус на претњама безбедности државе и то у виду ширења пандемије грипа, као и претњи од биолошког, хемијског и нуклеарног оружја. Насупрот томе, Европска стратегија безбедности (*European Security Strategy*), а потом и Глобална стратегија ЕУ за спољну и безбедносну политику (*Global Strategy for the European Union’s Foreign and Security Policy*), фаворизују хуманоцентрични приступ (Šehović 2019). Додатно, може се рећи да је трећа парадигма – здравствена безбедност из угла глобалног јавног здравља, оличена у приступу Светске здравствене организације (СЗО) (Aldis 2008). Наиме, према СЗО, глобална безбедност јавног здравља (глобална здравствена безбедност) подразумева „потребне проактивне и реактивне активности, како би се смањила рањивост на акутне јавно-здравствене проблеме, који угрожавају колективно здравље становништва.” Иако се даље наглашава да глобална здравствена

безбедност има своје политичке, економске и друге импликације и да обухвата широк спектар сложених питања, укључујући и здравствене последице сиромаштва, ратова и сукоба, климатских промена, природних и катастрофа изазваних људским деловањем (WHO 2007, 9), ипак остаје утисак недовољне прецизности у одређењу и могућности операционализовања дефиниције.

Чињеница да се у тумачењу везе између пандемија и безбедности користе и други термини, попут „епидемиолошке димензије безбедности” (Elbe 2010), „медикализације безбедности” (Elbe 2011; Elbe and Voelkner 2015), указује да се за најадекватнијим одређењем здравствене безбедности и даље трага, али и да се нуде одређења решења. Наиме, Раштон (Rushton 2011), истиче да постоји широк консензус у вези са кључним типовима здравствених претњи - прекогранично ширење заразних болести и утицај великих здравствених криза на стабилност и безбедност државе, затим врсте одговора који су неопходни - надзор и реаговање у ванредним ситуацијама, као и референтног објекта - то могу бити појединци, популације или државе. Такође, поједини аутори сматрају да би уместо „фиксне” дефиниције, било корисније здравствену безбедности анализирати кроз Болдвинов (*David Baldwin*) оквир концептуализације безбедности¹ (Stoeva 2020). Наиме, Стоева (*Preslava Stoeva*), критикујући традиционално, државоцентрично тумачење здравствене безбедности, истиче да овај шири, алтернативни приступ може допринети и трансформацији политика здравствене безбедности и унапређењу здравственог стања појединаца и заједница и изван акутних криза (1).

МЕСТО И УЛОГА ЕУ У ОБЛАСТИ ГЛОБАЛНЕ ЗДРАВСТВЕНЕ БЕЗБЕДНОСТИ

Према виђењу појединих аутора, на еволуцију улоге ЕУ у домену здравствене безбедности утицала су три кључна фактора: растућа међународна преокупација безбедносним ризицима повезаним са избијањем епидемија и пандемија заразних болести

¹ Концептуална анализа безбедности обухвата седам питања, чији одговори представљају основу за разумевање безбедности 1) *Безбедност за кога?* 2) *Безбедност за које вредности?* 3) *Колико безбедности?* 4) *Од којих претњи?* 5) *На који начин/којим средствима?* 6) *По коју цену?* 7) *У којем временском периоду?* (Baldwin 1997, 13-17).

након Хладног рата, пораст броја међународних актера укључених у пружање здравствене безбедности у истом периоду, као и повезаност управљања заразним болестима и отворених граница унутар Уније (Kittelsen 2013).

На основу теорија улога у међународним односима, поједине анализе показују да се ЕУ у области глобалног здравља пре свега може посматрати у улози донатора/ пружаоца услуга, остављајући фасилитаторску, партнерску или нормативну улогу неразвијеном, осим лидерске улоге у оквиру сарадње са СЗО (Bergner 2023, 1). Наиме, улога донатора пре свега се огледа у области развојних политика ЕУ, истраживања и иновација, јачања здравствених система, пружању хуманитарне и материјалне помоћи, логистичких, научних и људских ресурса, посебно у условима здравствених криза (3). Свакако, колективна рањивост на глобално ширење заразних болести подстакла је и тзв. колективну секуритизацију на нивоу Уније, што је још један од модалитета деловања ЕУ као актера у области здравствене безбедности. Наиме, реч је о специфичном виду секуритизације, где је, у ширем смислу, ЕУ као наднационални ентитет, секуритизујући актер, док државе чланице представљају публику, при чему је могуће и преплитање ових улога (Bengtsson, Borg, and Rhinard 2019). Такође, ако се сузи перспектива и у обзир узме и читав спектар појединачних актера укључених у обликовање политике и праксе здравствене безбедности, као што су политичари, лекари и други стручњаци из области јавног здравља, граница између секуритизујућег актера и публике је додатно порозна (Kittelsen 2013).

Јединствено и континуирано деловање ЕУ као актера у области здравствене безбедности, свакако ограничава чињеница да је заштита јавног здравља превасходно одговорност држава чланица (Massimo 2013), а да Унија делује као центар за експертизу, информације и координацију, претежно у озбиљним кризама (Brooks, de Ruijter, and Greer 2020). Штавише, улога ЕУ у овој области се свакако не може посматрати изоловано од деловања других међународних актера, посебно када се говори о пандемијама заразних болести, које захтевају глобално партнерство. Отуда оцене да је улога Уније ублажена повремено преклапајућим улогама међународних тела као што је СЗО, са којом ЕУ сарађује и мрежа у којима ЕУ учествује, укључујући Иницијативу за глобалну здравствену безбедност и Глобалну мрежу за упозорење и одговор на епидемије (*Global Outbreak Alert and Response Network [GOARN]*), коју води СЗО

(Kittelsen 2013). Дакле, о заокруженом приступу здравственој безбедности у ЕУ се свакако не може још увек говорити, али су кризни догађаји у области јавног здравља управо главни подстицаји за интегрисаније политике и праксе здравствене безбедности, о чему говоре и искуства са пандемијом ХИВ/АИДС, пандемијом САРС вируса (2002-2003) и посебно КОВИД-19 пандемијом. Управо стога ће се здравствена безбедност на нивоу ЕУ разматрати у односу на заразне болести, као претње које су доминантно утицале на развој ове области.

ЗДРАВСТВЕНА БЕЗБЕДНОСТ У СТРАТЕШКИМ ДОКУМЕНТИМА ЕУ

Основе деловања ЕУ у области јавног здравља садржане су још у Мастрихтском, односно Уговору о Европској унији (*Treaty on European Union* [TEU] 1992) и Уговору из Амстердама (*Treaty of Amsterdam* 1997), док Лисабонски уговор (*Treaty of Lisbon* 2007) експлицитно прописује „заједничку надлежност Уније и држава чланица по питању безбедносних проблема у сфери јавног здравља” (Art. 2с) и такође проширује активности Уније у овој области, додајући „праћење, рано упозоравање и борбу против озбиљних прекограничних претњи по здравље“ (Art. 136а).

Иако не спомињу сâм термин „здравствена безбедност”, Европска стратегија безбедности (2003), а потом и Глобална стратегија ЕУ за спољну и безбедносну политику (2016), доприносе већој конкретизацији везе између здравља и безбедности. Наиме, у Европској стратегији безбедности, пандемије, укључујући и ХИВ/АИДС се доводе у директну везу са безбедношћу и људским развојем, односно посматрају се као глобалне претње које подривају и развој друштва и представљају изазов за безбедносно окружење (Council of the European Union 2003, 29). Глобална стратегија ЕУ такође позива на акцију, односно потребу за ефикаснијом превенцијом, откривањем и реаговањем на глобалне пандемије (Council of the European Union 2016, 43).

У Стратешком приступу ЕУ у области здравља (*White Paper - Together for Health: A Strategic Approach for the EU 2008-2013*), јавно здравље се препознаје не само као круцијално питање унутрашње политике, стабилности, развоја и благостања друштва, већ и као важна димензија спољног деловања ЕУ. Наиме, истиче се потреба

за глобалним актерством Уније, кроз координацију, брзо реаговање и подизање капацитета не само чланица, већ и земаља трећег света, нарочито у условима у којима климатске промене изазивају нове обрасце заразних болести (European Commission [EC] 2007, 3). Ови обриси будуће улоге ЕУ у области глобалног здравља добили су конкретнију визуру управо током пандемије КОВИД-19 и то кроз најновији и вероватно најзначајнији стратешки документ у овој области - Стратегију ЕУ у области глобалног здравља, усвојену 2022. године (*EU Global Health Strategy-Better Health For All in a Changing World*). Стратегија је превасходно усмерена на унапређење глобалне здравствене безбедности и нуди оквир за здравствене политике ЕУ до 2030. године, поставља приоритете тих политика, водеће принципе за побољшање глобалног здравља и идентификује конкретне правце деловања (EC 2022). С обзиром да је доношење ове стратегије у великој мери подстакнуто здравственом кризом изазваном пандемијом корона вируса, више речи о истој ће бити у поглављу о здравственој безбедности у контексту КОВИД-19 пандемије.

ПОЛИТИКЕ И МЕХАНИЗМИ ЕУ У ОБЛАСТИ ЗДРАВСТВЕНЕ БЕЗБЕДНОСТИ

Упоредо са здравственим изазовима са којима се Унија суочавала, текао је и развој политика, програма, механизма реаговања и превенције и успостављање институција, који су обликовали оквир деловања у сфери здравствене безбедности. Терористички напади 11. септембра, подстакли су ЕУ да усвоји низ секторских политика, у којима се препознаје веза између јавног здравља и безбедности (Dijkstraand De Ruijter 2017).

Нове претње изазване глобалним ширењем птичијег (H5N1, 2005) и свињског грипа (A/H1N1, 2009), вируса Еболе (2014), као и Зика вируса (2016), подстакле су напоре Уније у овом правцу, потврдивши глобалну рањивост на озбиљне здравствене претње. Тако је већ 2009. године усвојен документ под називом Здравствена безбедност у Европској унији и на међународном нивоу (*Health Security in the European Union and Internationally*), у којем се дефинише оквир здравствене безбедности ЕУ, базиран на три кључне активности – превенцији, спремности и одговору на здравствене претње (EC 2009). Посебно узевши у обзир реалну опасност од растућих здравствених

претњи какве су заразне болести, а које имају озбиљне импликације и ван здравственог сектора, у овом документу се истиче потреба за унапређењем сарадње, како чланица ЕУ, тако и других релевантних глобалних актера (9).

Једну од битних прекретница у изградњи кохерентног оквира здравствене безбедности ЕУ, представља Одлука о озбиљним прекограничним здравственим претњама, којом се државе чланице позивају на координацију својих напора у процени ризика, размени информација, раном упозоравању и реаговању на прекограничне здравствене претње, уз посебан нагласак на важност Одбора за здравствену безбедност (*Health Security Committee [HSC]*) у координацији националних одговора (Decision 1082/2013, Art. 4). Од неформалне структуре у области јавног здравља, чији је мандат био ограничен на борбу против биотероризма, Одбор сада представља круцијалну институцију за јачање координације и размене најбоље праксе и информација међу државама чланицама, у вези са свим врстама криза у јавном здрављу. Чине га представници власти држава чланица у области здравства и њиме председава Европска комисија (ЕС, n.d.).

По сличном принципу, искуства током пандемије САРС вируса, изнедрила су потребу за оснивањем Европског центра за превенцију и контролу болести (*European Centre for Disease Prevention and Control [ECDC]*) 2005. године. Мисија Центра је да идентификује, процењује и дистрибуира информације о актуелним и потенцијално новим претњама од заразних болести (ECDC n.d.). Реч је заправо о чворишту за координацију праћења и прикупљања података, коју чини мрежа научника, стручњака за јавно здравље и представника националних тела за борбу против заразних болести (Kittelsen 2013). Важан „алат”, односно комуникациони систем Центра, јесте Систем раног упозоравања и реаговања, за размену информација у реалном времену и координацију одговора у вези са заразним болестима, између држава чланица ЕУ институција (Ciotti 2013). Међутим, и овде постоје ограничења, јер док је на нивоу ЕУ ЕЦДЦ (ECDC) одговоран за процену ризика, а државе чланице за управљање ризиком, ЕЦДЦ може да информише, усмерава и препоручује, али ЕУ генерално нема овлашћења да спроводе конкретне одговоре у домену јавног здравља (Kittelsen 2013).

Генерално гледано, иако су бројни напори постигнути на плану уобличавања јединствене здравствене политике на нивоу ЕУ и даље

је присутна тензија између наднационалног и националног елемента. Наиме, државе чланице настоје да задрже примарну одговорност у појединим областима јавног здравља, док озбиљне здравствене претње, какве су заразне болести, изискују заједничку координацију и јасно показују недвољност „националних” одговора. Потреба за „измиривањем” ова два нивоа и координацијом надлежности постала је највидљивија током пандемије КОВИД-19, о чему говори наредно поглавље.

ПАНДЕМИЈА КОВИД-19 У ЕВРОПСКОЈ УНИЈИ КРОЗ ПРИЗМУ ЗДРАВСТВЕНЕ БЕЗБЕДНОСТИ

Одговор на пандемију-здравствена безбедност између колективног (европског) и националног интереса

Не залазећи у читаву хронологију и ток реаговања ЕУ од почетка пандемије, овде се настоји указати на основне одреднице два кључна сукобљена правца тог реаговања – националног и колективног, који отежавају успостављање функционалног система здравствене безбедности. Наиме, раније препозната хуманоцентрична перспектива здравствене безбедности у документима ЕУ, на почетку пандемије КОВИД-19, врло брзо је изгубила на значају пред националним приоритетима и интересима. Суштински, оно што се иначе посматра као главна предност Уније – интегрисаност чланица на различитим нивоима – политичком, економском, безбедносном, здравственом, војном, итд. у околностима пандемије је постала њена главна рањивост. Довољно је споменути угрожавање Шенгенске зоне као основног стуба европске интеграције и сумње које то изазвало поводом даљег опстанка ЕУ. Упркос касније успостављеног већег нивоа координације и „враћања у колосек” институција ЕУ, унилатерални одговори, криза солидарности, протекционизам и затварање граница међу чланицама, ипак су обележили Унију током пандемијске кризе. Управо се у овим једностраним потезима огледа повратак државоцентричног приступа здравственој безбедности, али у виду секуритизације на националним нивоима. Наиме, ратна реторика, односно говорни чин којим започиње процес секуритизације одређене претње, између осталих, била је присутна у говорима лидера Француске и Мађарске (Molnár, Takács, and

Jakusné-Harnos 2020; Yang 2022), управо са циљем мобилизације домаће јавности и легитимизације предузетих мера.

У сличном тону је говорио и високи представник ЕУ за спољне послове и безбедносну политику, Жозеп Борел (*Josep Borrell*) (European External Action Service [EEAS] 2020b), реферишући на КОВИД-19, као безбедносну претњу, међутим тешко је говорити о колективној секуритизацији пандемије КОВИД-19 на нивоу Уније, иако поједини аутори заступају то становиште (Fraundorfer and Winn 2021; Waldeck 2021). Наиме, неки то виде у асертивнијој улози Европске комисије, која се односи на примену различитих мера приправности, проширење механизма надзора и праћења (Fraundorfer and Winn 2021). Са друге стране, поједине студије примењују модел колективне секуритизације, који су развили Сперлинг и Вебер (*James Sperling and Mark Webber*), а заснована је на шест фаза: *status quo*, кључни догађај, секуритизујући потез, одговор публике, спровођење хитних мера, рутинизација нових безбедносних пракси која води до новог *status-a quo* (Waldeck 2021). Валдек (*Benjamin Waldeck*) указује на испуњеност прве четири фазе и самим тим успешну колективну секуритизацију пандемије КОВИД-19 на нивоу ЕУ, будући да испуњеност последње две фазе није неопходна за успешну секуритизацију (15-16).

Иако се ова ретка становишта о колективној секуритизацији КОВИД-19 на нивоу ЕУ превасходно сагледавају кроз призму јаче и одлучујуће улоге Европске комисије, та улога се пре може посматрати као закаснела реакција на хаотични одговор чланица са почетка пандемије, али и као резултат потребе да се ојачају управо они елементи који су неопходни и за унутрашњу кохезију и чврсто позиционирање „ка споља”. Штавише, поједини аутори оцењују да иза идеје председнице ЕК Урсуле фон дер Лејен (*Ursula von der Leyen*) о тзв. „геополитичкој Европској комисији“ (ЕС 2019), стоји настојање да се ЕУ са искључиво функционалистичке улоге актера усредсређеног на људску безбедност, усмери ка прихватању свог значаја у међународним односима и растуће стратешке аутономије од Кине, Русије и САД (Fraundorfer and Winn 2021). Наравно, иако је тешко говорити о постојању стратешке аутономије ЕУ у овом тренутку, о потреби за развојем исте указују бројни аутори, посебно у изазовним међународним, геополитичким околностима, које захтевају Унију која је способна да своју економску моћ употпуни дипломатском и војном моћи (Eylemer and Özsoy 2021; Stoetman

2021). Тај изазов је поставила како пандемијска криза, тако и рат у Украјини, ривалство САД и Кине, као и несигурност безбедносних гаранција САД за Унију.

Суштински, пандемија је показала да формално успостављен „режим“ здравствене безбедности на нивоу ЕУ кроз бројне политике, иницијативе и механизме, није довољан. Многи од тих механизма и институција или нису уопште функционисали или су показали озбиљне мањкавости када се права криза десила. На пример, нереаговање држава чланица на позив Италије у помоћ, активирањем Механизма цивилне заштите ЕУ, а одзив Кине и Русије, изазвало је озбиљно неповерење међу чланицама и сумњу у европску солидарност (Kliem 2021). Отуда се главне научене лекције на пољу безбедности и одбране ЕУ управо односе на питања партнерства, солидарности, способности и спремности чланица за одговор на кризне ситуације (EEAS 2020a), али и на питање јединственог деловања ЕУ према другим глобалним актерима.

Стратегије, политике и механизми здравствене безбедности у ЕУ током пандемије КОВИД-19

Циљ овог дела рада јесте анализа механизма, политика и стратегија које је ЕУ успоставила и покренула као одговор на пандемију, а које заједно са постојећим, раније представљеним политичким и институционалним решењима, представљају корак ближе уобличавању кохерентног система здравствене безбедности на нивоу ЕУ. У том смислу, пандемија КОВИД-19 се показала као адекватан пример управо за сагледавање процеса развоја елемената здравствене безбедности ЕУ у пракси, коју поред прокламованих опредељења, свакако чине и капацитети и системи за реаговање, кризно управљање, процену ризика, надзор, итд.

Раније поменута Стратегија ЕУ у области глобалног здравља, представља први значај искорак подстакнут пандемијом. Као један од праваца деловања у Стратегији се истиче „приоритизација здравствене безбедности на глобалној здравственој агенди” (ЕС 2022, 15), међутим, конкретно тумачење здравствене безбедности није понуђено. Иако се, као важни у области здравствене безбедности, наглашавају принципи попут „једнакости, солидарности и људских права” и здравље се види као „суштинско за заштиту добробити људи, гарантовање стабилности друштва и одрживог развоја” (28), што би одговарало хуманоцентричној перспективи, ипак је јасно присутан

став да је здравствена безбедност део „високе политике”. Наиме, како се наводи, Стратегија не обезбеђује само ефикаснији ангажман ЕУ у домену здравствене безбедности, већ позиционира глобално здравље као суштински стуб спољне политике ЕУ, геополитички важно питање и централни аспект стратешке аутономије ЕУ (4). Дакле, апострофирање здравствених питања као безбедносних, условило је и тежњу ЕУ ка глобалним актерством у овој области кроз „обликовање глобалног здравственог поретка кроз ефикаснији стратешки ангажман” (6).

Иако се у овом документу оцењује да је ЕУ имала лидерску позицију у управљању пандемијом, указује се и на научене лекције и на тој основи планира изградња свеобухватног приступа осигурању глобалне здравствене безбедности (14). Наиме, пандемија КОВИД-19 се показала као тест за европски поредак здравствене безбедности, у смислу разоткривања постојећих слабости и пројектовања неопходних промена. Стога се и један од водећих принципа нове Стратегије односи на управљање новим глобалним здравственим изазовима попуњавањем празнина и обезбеђивањем кохерентности деловања, пре свега на плану јачања постојећих механизма, њихове доступности свима у кризним околностима, те њихове адекватне усклађености и избегавања дуплирања и фрагментације, што отежава делотворне и ефикасне одговоре на здравствене изазове (21).

На темељу научених лекција током пандемије КОВИД-19, основана је и Европска здравствена унија (*European Health Union*), са циљем боље координације, припреме и реаговања држава чланица на будуће пандемије, као и побољшања отпорности европских здравствених система (ЕС n.d.). Кључна замисао Европске здравствене уније јесте да повећа овлашћења Комисије у вези са здравственим системима и политикама држава чланица ЕУ, односно да пружи могућност диференциране интеграције у овој области, иако примарна здравствена заштита свакако и даље остаје под контролом држава чланица (Fraundorfer and Winn 2021). Другим речима, пандемија је подстакла успостављање ове врсте „уније унутар Уније”, односно већи ниво интеграције националних здравствених система и политика, на сличан начин на који су друге велике европске кризе у прошлости доводиле до интензивираних интеграционих процеса у различитим областима (15).

На трагу ових промена, 2022. године усвојена је и Уредба о озбиљним прекограничним здравственим претњама (*Regulation*

on serious cross-border health threats), којом се између осталог регулишу планирање приправности и интегрисанији систем надзора, бољи капацитет за тачну процену ризика и циљани одговор, као и могућност усвајања заједничких мера на нивоу ЕУ за одговор на будуће прекограничне здравствене претње (Regulation 2022/2371). Нови оквир здравствене безбедности који проширује улогу агенција ЕУ у координацији мера приправности и реаговања на пандемије, подразумевао је јачање и проширење мандата Европског центра за превенцију и контролу болести Европске агенције за лекове (*European Medicine Agency [EMA]*), али и оснивање нове агенције-Европске управе за спремност и реаговање у ванредним ситуацијама (*European Health Emergency preparedness and Response Authority [HERA]*). Улога ове агенције јесте да ојача координацију здравствене безбедности унутар ЕУ осигурањем развоја, производње, набавке и правичне дистрибуције кључних медицинских средстава, као и да допринесе јачању глобалне спремности за одговор на прекограничне ванредне здравствене ситуације (EC n.d.). Такође, једна од битних потпора у изградњи Европске здравствене уније јесте програм под називом „ЕУ за здравље” (*EU4Health*) за период 2021-2027, чија је примарна намена да допринесе опоравку од пандемије јачањем отпорности здравствених система, као и да повећа спремност и способност ЕУ да ефикасно одговори на могуће прекограничне здравствене претње у будућности (Eylemer and Özsoy 2021).

УМЕСТО ЗАКЉУЧКА: КОВИД-19 КАО КАТАЛИЗАТОР-КА ГЛОБАЛНОМ АКТЕРСТВУ ЕУ У ОБЛАСТИ ЗДРАВСТВЕНЕ БЕЗБЕДНОСТИ

Претходна анализа несумњиво указује да је пандемија КОВИД-19 представљала значајну прекретницу у развоју области здравствене безбедности у Европској унији и то у двоструком смислу. Са једне стране, ова здравствена криза је засигурно расветлила бројне рањивости, недостатке и слабости политичког, стратешког и институционалног функционисања Уније, доводећи у сумњу европско заједништво и солидарност, па и фундаменталне принципе на којима интеграција почива. То је отворило простор за бројне промене и реформе, усмерене не само ка јачању унутрашње кохезије када је реч о суочавању са оваквом врстом претњи, већ и јачању глобалне улоге ЕУ у сфери здравствене безбедности. Са друге стране,

не изостају оцене да је Унија ефикасно одговорила на пандемију, показавши још једном своју прилагодљивост на дуготрајна кризна стања и способност да из ове, као и многих претходних криза изађе оснаженија, продубљујући и учвршћујући интеграцију на основу научених лекција (Wolff and Ladi 2020; Lavallée 2021; Boinand Rhinard 2022). Међутим, поставља се питање да ли је ентузијастично ослањање на кризе као „развијни мотор“ ЕУ, заиста прави пут за изградњу стабилне и дугорочне позиције на глобалној сцени. Сложени изазови, каква је нпр. пандемија КОВИД-19, показују да очување глобалне улоге у здравственој безбедности захтева и јаку дипломатију и пројектовање „меке моћи“, као и чврсто позиционирање на свим другим димензијама-политичкој, економској, технолошкој, итд.

У светлу ових разматрања, може се рећи да се расправа о ЕУ као актеру у области здравствене безбедности враћа на питање кредибилитета ЕУ као безбедносног актера. Другим речима, и у овом случају се поставља питање да ли је ЕУ само „менаџер криза“ или заиста провајдер здравствене безбедности. Да би статус глобалног актера, бар у овој области, заиста и изградила, неопходно је међународно дејство ЕУ које у опсег укључује и помоћ ширем суседству, на бази мултилатерализма и међународног поретка заснованог на правилима, визији на коју се Унија иначе често позива (Jones et al. 2020). Да такве амбиције постоје, потврђује и раније поменута Стратегија ЕУ у области глобалног здравља, у којој се говори о развоју новог глобалног здравственог поретка, са мноштвом актера чији се односи преобликују у сложеном геополитичком контексту (ЕС 2022, 20). Управо се овом Стратегијом поставља пут за ЕУ да допринесе његовом обликовању кроз стратешки, асертивнији и ефикаснији ангажман, односно продубљивање лидерства и преузимање одговорности за суочавање са кључним глобалним здравственим изазовима (28).

Подједнако је и важна потреба да се уобличи заједнички приступ држава чланица здравственој безбедности, односно да се иста јасно дефинише кроз кључне стратешке и нормативне документе. Наиме, тај приступ се до сада кретао од хуманоцентричне парадигме, која је оличена у посвећености Уније људским правима, људском развоју и здравственим потребама „обичних“ људи, до оне традиционалне, државоцентричне, која је дошла до изражаја кроз једностране акције држава чланица током пандемије КОВИД-19. Најзад, свест о потреби консолидовања око ширег, заједничког

приступа озбиљним здравственим претњама, постала је израженија након суочавања са последицама изолационистичке политике држава чланица. Стога ће већи степен концептуалне јасноће и унутрашњег слагања, када су у питању овако сложене претње, свакако представљати и основу за боље деловање у пракси. Суштински и даље је реч о томе да ЕУ може деловати „ка споља” у одређеној области, само у мери у којој је на унутрашњем плану поверена надлежност за то (Kickbusch and Anniek De Ruijter 2021).

РЕФЕРЕНЦЕ

- Akenroye, Ayodele Olawale. 2010. “HIV/AIDS as a human security threat in West Africa.” Master thesis. University of Manitoba: Faculty of Law.
- Albert, Craig, Amado Baez, and Joshua Rutland. 2021. “Human security as biosecurity: Reconceptualizing national security threats in the time of COVID-19.” *Politics and the Life Sciences* 40 (1): 83-105. doi: <https://doi.org/10.1017/pls.2021.1>.
- Aldis, William. 2008. “Health security as a public health concept: a critical analysis.” *Health Policy and Planning* 23 (6): 369-375. doi: <https://doi.org/10.1093/heapol/czn030>.
- Amon, Joseph J. 2015. “Health security and/or human rights?” In *Routledge Handbook of Global Health Security*, eds. Simon Rushton and Jeremy Youde, 293-303. New York: Routledge.
- Anderson, Jamie. 2006. “The Looming Threat of an Avian Flu Pandemic: Concepts of Human Security.” PhD diss. Boston College: Department of International Studies.
- Baldwin, David A. 1997. “The concept of security.” *Review of international studies* 23(1): 526. doi: <https://doi.org/10.1017/S0260210597000053>.
- Bengtsson, Louise, Stefan Borg, and Mark Rhinard. 2019. “Assembling European health security: Epidemic intelligence and the hunt for cross-border health threats.” *Security Dialogue* 50 (2): 115-130. doi: <https://doi.org/10.1177/0967010618813063>.
- Bergner, Susan. 2023. “The role of the European Union in global health: The EU’s self-perception(s) within the COVID-19 pandemic.” *Health Policy* 127 (1): 5-11. doi: <https://doi.org/10.1016/j.healthpol.2021.10.006>.
- Boin, Arjen, and Mark Rhinard. 2022. “Crisis management performance and the European Union: the case of COVID-19.” *Journal of*

- European Public Policy*, 1-21. doi: <https://doi.org/10.1080/13501763.2022.2141304>.
- Brooks, Eleanor, Anniek de Ruijter, and Scott L. Greer. 2020. "COVID-19 and European Union health policy: From crisis to collective action." In *Social policy in the European Union: state of play 2020. Facing the pandemic*, eds. Bart Vanhercke, Slavina Spasova, and Boris Fronteddu, 33-52. Brussels: European Trade Union Institute [ETUI] and European Social Observatory [OSE].
- Ciotti, Massimo. 2013. "Health security and disease detection in the European Union." In *Biopreparedness and Public Health: Exploring Synergies*, eds. Iris Hunger, Vladan Radosavljevic, Goran Belojevic, and Lisa D. Rotz, 55-73. Dordrecht: Springer.
- Council of the European Union. 2003. *European security strategy: a secure Europe in a better world*. Brussels: General Secretariat of the Council of the EU. <https://www.consilium.europa.eu/media/30823/qc7809568enc.pdf>, last accessed 17 February 2023.
- Council of the European Union. 2016. *A Global Strategy for the European Union's Foreign and Security Policy: Shared Vision, Common Action: A Stronger Europe*. Brussels: Council of the EU. https://www.eeas.europa.eu/eeas/global-strategy-european-unions-foreign-and-security-policy_en, last accessed 17 February 2023.
- Davies, Sara. 2010. *Global Politics of Health*. Cambridge: Polity Press.
- Decision (EU) No 1082/2013 of the European Parliament and of the Council of 22 October 2013 on serious cross-border threats to health, OJ L 293, 5.11.2013, p. 1–15. <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:32013D1082&from=EN>, last accessed 27 February 2023.
- Dijkstra, Hylke, and Anniek De Ruijter. 2017. "The health-security nexus and the European Union: toward a research agenda." *European Journal of Risk Regulation* 8 (4): 613-625. doi: <https://doi.org/10.1017/err.2017.34>.
- Elbe, Stefan. 2006. "Should HIV/AIDS be securitized? The ethical dilemmas of linking HIV/AIDS and security." *International studies quarterly* 50 (1): 119-144. doi: <https://doi.org/10.1111/j.1468-2478.2006.00395.x>.
- Elbe, Stefan. 2010. "Pandemic security." In *The Routledge Handbook of New Security Studies*, ed. Peter J. Burgess, 163–172. London: Routledge.
- Elbe, Stefan. 2011. "Pandemics on the radar screen: Health security, infectious disease and the medicalisation of

- insecurity.” *Political Studies* 59 (4): 848–866. doi: <https://doi.org/10.1111/j.1467-9248.2011.00921.x>.
- Elbe, Stefan, and Nadine Voelkner. 2015. “The medicalization of insecurity.” In *Routledge Handbook of Global Health Security*, eds. Simon Rushton and Jeremy Youde, 71-80. New York: Routledge.
- European Centre for Disease Prevention and Control [ECDC]. n.d. “What we do.” Last accessed 28. February 2023. <https://www.ecdc.europa.eu/en/about-us/what-we-do>.
- European Commission [EC]. 2019. ”Speech by President-elect von der Leyen in the European Parliament Plenary on the occasion of the presentation of her College of Commissioners and their program.” Last accessed 28. February 2023. https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/es/speech_19_6408.
- European Commission [EC]. 2022. *EU Global Health Strategy-Better Health For All in a Changing World*. Luxembourg: Publications Office of the European Union. https://health.ec.europa.eu/system/files/2023-02/international_ghs-report-2022_en.pdf, last accessed 24 February 2023.
- European Commission [EC]. n.d. ”European Health Union: Protecting the health of Europeans and collectively responding to cross-border health crises.” Last accessed 28. February 2023. https://commission.europa.eu/strategy-and-policy/priorities-2019-2024/promoting-our-european-way-life/european-health-union_en.
- European Commission [EC]. n.d. ”Health Security Committee (HSC).” Last accessed 28. February 2023. https://health.ec.europa.eu/health-security-and-infectious-diseases/preparedness-and-response/health-security-committee-hsc_en.
- European Commission [EC]. 2007. *Together for Health—A Strategic Approach for the EU: 2008-2013*. Brussels: European Commission. https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/IP_07_1571, last accessed 26 February 2023.
- European Commission [EC]. 2009. *Health Security in the European Union and Internationally*. Brussels: European Commission. http://www.asset-scienceinsociety.eu/sites/default/files/commission_staff_healthsecurity_en.pdf, last accessed 24 February 2023.
- European Union External Action Service [EEAS]. 2020a. ”COVID-19 Lessons and Implications for EU Security And Defence.” Last accessed 28. February 2023. https://www.eeas.europa.eu/eeas/covid-19-lessons-and-implications-eu-security-and-defence_en.

- European External Action Service* [EEAS]. 2020b. "EU HRVP Josep Borrell: The Coronavirus pandemic and the new world it is creating." Last accessed 28. February 2023. https://www.eeas.europa.eu/eeas/eu-hrvp-josep-borrell-coronavirus-pandemic-and-new-world-it-creating_en.
- Eylemer, Sedef, and Nihal Kirkpınar Özsoy. 2021. "The European Union's Response to COVID-19 as an Existential Threat." *International Journal of Contemporary Economics and Administrative Sciences* 11 (2): 489-515. doi: <https://doi.org/10.5281/zenodo.5831858>.
- Fraudorfer, Markus, and Neil Winn. 2021. "The emergence of post-Westphalian health governance during the Covid-19 pandemic: the European Health Union." *Disasters* 45 (1): 525. doi: <https://doi.org/10.1111/disa.12511>.
- Iqbal, Zaryab. 2006. "Health and human security: The public health impact of violent conflict." *International Studies Quarterly* 50 (3): 631-649. doi: <https://doi.org/10.1111/j.1468-2478.2006.00417.x>.
- Jones, Alexei, Katja Sergejeff, Andrew Sherriff, Chloe Teevan, and Pauline Veron. 2020. "The challenge of scaling up the European Union's global response to COVID-19." Briefing note No. 116. The Netherlands: European Centre for Development Policy Management [ECDPM].
- Kamradt-Scott, Adam, and Colin McInnes. 2012. "The securitisation of pandemic influenza: Framing, security and public policy." In "Framing Global Health Governance", supplement issue, *Global Public Health*: 13-28. doi: <https://doi.org/10.1080/17441692.2012.725752>.
- Kickbusch, Ilona, and Anniek De Ruijter. 2021. "How a European health union can strengthen global health." *The Lancet Regional Health—Europe* 1 (2021): 12. doi: <https://doi.org/10.1016/j.lanepe.2021.100025>.
- Kittelsen, Sonja. 2013. "The EU and the securitization of pandemic influenza." PhD diss. Aberystwyth University: Department of International Politics.
- Kliem, Frederick. 2021. "ASEAN and the EU amidst COVID-19: overcoming the self-fulfilling prophecy of realism." *Asia Europe Journal* 19 (3): 371-389. doi: <https://doi.org/10.1007/s10308-021-00604-8>.
- Lavallée, Chantal. 2021. "The European Union's two-fold multilateralism in crisis mode: Towards a global response to COVID-19." *International Journal* 76 (1): 17-29. doi: <https://doi.org/10.1177/002070202020987>.

- McInnes, Collin. 2015. "The many meanings of health security." In *Routledge Handbook of Global Health Security*, eds. Simon Rushton and Jeremy Youde, 7-17. New York: Routledge.
- McInnes, Colin, and Simon Rushton. "HIV/AIDS and securitization theory." *European Journal of International Relations* 19 (1): 115-138. doi: 10.1177/1354066111425258.
- Milani, Carlos R. S. 2020. "COVID-19 between Global human security and ramping authoritarian nationalisms." *Geopolítica(s)*, especial: 141-151. doi: <https://dx.doi.org/10.5209/geop.69283>.
- Molnár, Anna, Lili Takács, and Éva Jakusné Harnos. 2020. "Securitization of the COVID-19 pandemic by metaphoric discourse during the state of emergency in Hungary." *International Journal of Sociology and Social Policy* 40 (9/10): 1167-1182. doi: <https://doi.org/10.1108/IJSSP-07-2020-0349>.
- Newman, Edward. 2022. "COVID-19: A human security analysis." *Global Society* 36 (4): 431-454. doi: <https://doi.org/10.1080/13600826.2021.2010034>
- Nurhasanah, Siti, Marthen Napang, and Syaiful Rohman. 2020. "Covid-19 as a non-traditional threat to human security." *Journal of strategic and global studies* 3 (1): 54-68. doi: <https://doi.org/10.7454/jsgs.v3i1.1028>.
- Regulation (EU) 2022/2371 of the European Parliament and of the Council of 23 November 2022 on serious cross-border threats to health and repealing Decision No 1082/2013/EU, OJ L 314, 6.12.2022, p. 26–63. <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:32022R2371&from=EN>, last accessed 28 February 2023.
- Reiners, Wulf Hannes. 2015. "The Institutionalisation of Infectious Disease Control in the European Union: The Effects of the Securitisation of BSE/TSEs and SARS." PhD diss. University of Cologne: Faculty of Economics and Social Sciences.
- Rubin, Olivier, and Erik Bækkeskov. 2020. "Expert-led securitization: The case of the 2009 pandemic in Denmark and Sweden." *Politics and governance* 8 (4): 319-330. doi: <https://doi.org/10.17645/pag.v8i4.2982>.
- Rushton, Simon. 2011. "Global health security: security for whom? Security from what?" *Political Studies* 59 (4): 779-796. doi: <https://doi.org/10.1111/j.1467-9248.2011.00919>.
- Šehović, Annamarije B. 2019. "Towards a new definition of health security: a three-part rationale for the twenty-first century." *Global public*

- health* 15 (1): 1-12. doi: <https://doi.org/10.1080/17441692.2019.1634119>.
- Stoetman, Adája. 2021. "European strategic autonomy: seizing the momentum." *Clingendael magazine*. Last accessed 28 February 2023. <https://www.clingendael.org/publication/european-strategic-autonomy-seizing-momentum>.
- Stoeva, Preslava. 2020. "Dimensions of health security-a conceptual analysis." *Global challenges* 4 (10): 1-12. doi: <https://doi.org/10.1002/gch2.201700003>.
- The Treaty of Lisbon, OJ C 306, 17.12.2007, p. 1-271. http://publications.europa.eu/resource/cellar/688a7a98-3110-4ffe-a6b3-8972d8445325.0007.01/DOC_19, last accessed 27 February 2023.
- Treaty of Amsterdam amending the Treaty on European Union, the Treaties establishing the European Communities and certain related acts, OJ C 340, 10.11.1997, p. 1-144. <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:11997D/TXT&from=EN>, last accessed 27 February 2023.
- Treaty on European Union [TEU], OJ C 191, 29.7.1992, p. 1-112. <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:11992M/TXT&from=EN>, last accessed 27 February 2023.
- U.S. National Intelligence Council, Special Report: National Intelligence Estimate: The Global Infectious Disease Threat and Its Implications for the United States, January 2000, <https://www.wilsoncenter.org/sites/default/files/media/documents/publication/Report6-3.pdf>, last accessed 10 February 2023.
- United Nations Development Program [UNDP], Human Development Report, 1994, <https://hdr.undp.org/system/files/documents/hdr1994encompletenostatpdf.pdf>, last accessed 15 February 2023.
- United Nations Security Council [UNSC], S/RES/1308 (2000), Resolution 1308 (2000) Adopted by the Security Council at its 4172nd meeting, on 17 July 2000, file:///C:/Users/OsobaX/Downloads/S_RES_1308(2000)-EN.pdf, last accessed 10 February 2023.
- Waldeck, Benjamin. 2021. "Let me be absolutely clear: this cannot be business as usual-A Case Study of the Securitisation of SARS-CoV-2 in the European Union." Bachelor thesis. Malmö University: Faculty of Culture and Society.
- Weir, Lorna, and Eric Mykhalovskiy. 2010. *Global public health vigilance: creating a world on alert*. New York: Routledge.

- Wolff, Sarah, and Stella Ladi. 2020. "European Union responses to the covid-19 pandemic: Adaptability in times of permanent emergency." *Journal of European Integration* 42 (8): 1025-1040. doi: <https://doi.org/10.1080/07036337.2020.1853120>.
- World Health Organisation [WHO], The world health report 2007: a safer future: global public health security in the 21st century, 2007, https://apps.who.int/iris/bitstream/handle/10665/43713/9789241563444_eng.pdf?sequence=1&isAllowed=y, last accessed 24 February 2023.
- Yang, Hai. 2022. " 'We are at war': securitisation, legitimation and COVID-19 pandemic politics in France." *Contemporary Politics*, 1-21. doi: <https://doi.org/10.1080/13569775.2022.2118426>.

Sladana Ćurčić**Institute of European studies, Belgrade***THE EUROPEAN UNION AND HEALTH SECURITY IN
THE CONTEXT OF THE COVID-19 PANDEMIC****Resume**

The paper considers health security in the European Union, before and during the COVID19 pandemic, through the analysis of the EU strategic-normative, political and institutional framework in this area. The aim was to determine whether the changes in the field of public health at the EU level, induced by the COVID19 pandemic, contributed to defining a clear approach of the Union to health security and to strengthening its global role in this field. Although the concept of health security is still subject to different and broad interpretations, its practical importance comes to the fore primarily in periods of health crises. Thus, at the EU level, pandemics and epidemics of infectious diseases, as well as threats from bioterrorism, have stimulated more intensive reflections on health security in a theoretical, political and practical sense. Therefore, in this paper health security is analyzed with a focus on infectious diseases as one of the serious and emerging health threats. Methodologically, the paper is based on content analysis, first of all academic literature on health security, the most important strategic documents, health policies and mechanisms of the EU. The analysis showed that the health security field at the EU level has not yet been developed to such an extent that we could talk about a coherent approach to health security, that reflects a collective (European) vision. Namely, that approach varies from the humanocentric paradigm, which is embodied in the Union's commitment to human rights, human development and the general health needs of "ordinary" people, to the traditional, state-centric one, which came to the fore through the unilateral actions of the members during the COVID-19 pandemic. Finally, awareness of the need for a broader, common approach to serious health threats, became clearer after dealing with the consequences of this isolationist policies of the member states. Therefore, we still couldn't talk about global EU actorness in this area, despite the Union's expressed desire for a leadership role, especially stimulated by

* sladjana.curcic@ies.rs

the COVID-19 pandemic. Namely, the COVID-19 crisis simultaneously shed light on numerous vulnerabilities and shortcomings of the EU health security regime and opened the way for reforms and improvements in this area. Taking into account that the COVID-19 crisis caused both geopolitical consequences and a crisis in international relations, this is an additional reason for strengthening the position of the EU in global health governance. Therefore, at this moment, the changes in the EU, prompted by COVID-19 can be seen as just one more step on the way to strengthening the future position of the EU in global health security.

Keywords: European Union, health security, COVID-19 pandemic, crisis.

* Овај рад је примљен 02. марта 2023. године, а прихваћен на састанку Редакције 20. марта 2023 године.

Рајко Ч. Петровић*
Институт за европске студије – Београд

ПОЛИТИЧКИ ОДНОСИ ИЗМЕЂУ СРБИЈЕ И ПОРТУГАЛИЈЕ НА ПОЧЕТКУ 21. ВЕКА

Сажетак

Предмет истраживања овог рада јесу политички односи између две географски удаљене земаље Србије и Португалије, на почетку 21. века, односно у прецизно дефинисаном временском периоду од 2001. до 2022. године. Полазна претпоставка јесте да Србија и Португалија, упркос чињеници да су званичне дипломатске односе успоставиле још крајем 19. века, данас немају довољно развијене политичке везе, превасходно због обостраног недостатка интереса за њихово развијање. Циљеви истраживања усмерени су ка испитивању степена развоја и квалитета политичких односа две земље субјективних и објективних препрека за њихово остваривање, али и перспектива и могућности за њихово подизање на виши ниво у будућности. Резултати истраживања потврдили су полазну хипотезу, доприносећи истовремено изучавању односа Србије и Португалије у смислу систематизације и дескрипције до сада постигнутог у тој области. Закључак који се намеће јесте да се, због односа Португалије према питању независности тзв. Косова, односи ове земље са Србијом тешко могу оценити као добри, као и да се у будуће могу очекивати ограничени помаци у оквирима економске сарадње између двеју земаља у контексту наставка евроинтеграционих процеса у Србији, али не и у области политичких односа. Током истраживања користили смо се историјском методом, методом студије случаја, методом анализе и компаративном методом.

* rajko.petrovic@ies.rs

Кључне речи: Србија, Португалија, политика, евроинтеграције, Косово и Метохија, 21. век.

УМЕСТО УВОДА: НАСТАНАК И РАЗВОЈ ОДНОСА ИЗМЕЂУ СРБИЈЕ И ПОРТУГАЛИЈЕ У 19. И 20. ВЕКУ

Упркос географској удаљености од преко 3.000 километара, различитом цивилизацијском коду (словенско-византијско-православни у случају Србије и романско-римокатолички у случају Португалије), дипломатски односи између Србије и Португалије навршили су 2022. године пуних 140 година. Обе стране, наиме, сагласне су у томе да су међусобни дипломатски односи започети 10/22. марта 1882. године када је српски краљ Милан Обреновић упутио писмо португалском краљу Луишу I (*Luis I*) у коме га обавештава да су велике силе на Берлинском конгресу 1878. године признале Србију као независну државу, те да је иста четири године касније уздигнута у ранг краљевине. Интересантно је да краљ Милан португалског краља ословљава и више него срдечно са „мој брате“, но за нас је свакако важнији податак да је српски краљ изразио жељу да Србија и Португалија успоставе и негују срдечне односе у будућности. Краљ Луиш I и више него срдечно примио ово писмо, те је одлучио да преко свог заступника виконта Валмора (*Le Vicomte de Valmór*) краљу Милану уручи престижно одликовање (*Ordem Militar de São Bento de Avis*). Са друге стране, 1884. године пуковник и маршал српског Двора Константин Јанковић уручио је у име краља Милана Орден Белог орла краљу Луишу I. Премда је краљ Александар Обреновић разменио шест писама са новим португалским краљем Карлошом (*Carlos*), значајнијих односа између двају краљевстава није било (Стојић 2020, 159–160).

Краљ Петар I Карађорђевић је по ступању на српски престо након Мајског преврата 1903. године писмом обавестио португалског краља дом Карлоша о томе да је у Србији дошло до смене власти (не помињући ни словом крвави пир током преврата), да је он дошао на упражњен престо по основу историјских заслуга његових предака, те изразио жељу да се добри односи Србије и Португалије побољшају у будућности. Ова година је, када је реч о српско-португалским односима, била далеко важнија због тога што те године Србија отвара дипломатско-конзуларно представништво у Лисабону, а које је поверено руском дипломати Дмитрију Александровичу Лаксману

(Дмитриј Александрович Лаксман) и које је седам година касније уздигнуто у почасни генерални конзулат. Након што је Португалском револуцијом 1910. године први пут у историји проглашена Република Португалија односи између Краљевине Србије и исте наставили су да се развијају на уобичајен начин, без икаквих идеолошких мимоилажења као препрека. Ни Први светски рат није донео неке значајније измене у том смислу, с тим што 1916. године уласком Португалије у рат на страни сила Антанте она и Србија званично постају ратне савезнице. Почасни конзулат Краљевине Србије у Лисабону је 1917. године уздигнут на ниво посланства, где наредне године први опуномоћени посланик постаје Драгомир Стевановић (Стојић 2020, 161–163). Португалска научна и стручна јавност је, међутим, дуго времена узимала 19. октобар 1917. године као датум почетка дипломатских односа двају земаља, везујући исте за ратно савезништво у доба Првог светског рата (Schulz 1972, 35). Заједничким напорима српских и португалских историчара, али и власти, међутим, таква слика је измењена и у нама далекој атлантској земљи (Antic 2017).

Новонастала Краљевина Срба, Хрвата и Словенаца је, услед спровођења мера штедње, 1920. године укинула посланство у Лисабону и све његове послове пренела на посланство у Мадриду, где је Анте Тресић-Павичић, поред Шпаније, добио ингеренције и над Португалијом. Премда тадашњи португалски председник Антонио Жозе де Алмеида (*António José de Almeida*) није лично присуствовао венчању краља Александра Карађорђевића и краљице Марије 1922. године, то је у његово име учинио специјални опуномоћеник Мартињо Тешајра (*Martinho Teixeira*), што је био знак међусобног уважавања двеју земаља. Занимљиво је и то да је две године касније нови португалски председник Мануел Тешајра Гомеш (*Manuel Teixeira Gomes*) честитао краљу Александру рођење његовог сина и престолонаследника Петра ословљавајући „витешког краља“ речима „драги“ и „пријатељу“. Односи двају земаља, ипак, нису значајније развијани, превасходно јер су обе у међуратном раздобљу пролазиле кроз веома турбуленте и крајње нестабилне и неизвесне историјске епизоде (Стојић 2020, 163–165).

Због сложених геополитичких околности на европском континенту оличених у успону нацистичке Немачке и фашистичке Италије, те пораза британско-француске коалиције, Португалија је због свог геостратешког положаја добила на значају и као таква постала важна и за Краљевину Југославију. С тим у вези, Краљевина Југославија формирала је посебну краљевску мисију за обављање

дипломатских послова у Лисабону на чије чело 10. фебруара 1941. године долази Славко Којић. До избијања Другог светског рата Португалија шаље у Београд једног свог дипломатског представника са циљем да испита могућности економске сарадње између двеју земаља. Током ратних година Лисабон је постао важан град за југословенску владу у егзилу јер је представљао место одакле су бројне југословенске избеглице одлазиле ка Сједињеним Америчким Државама, али и град преко кога је набављана хуманитарна помоћ за југословенске заробљенике у Немачкој и Италији (Carvalho 2012, 13–15). Интересантан је податак да је посланство у Лисабону било прво које су југословенски комунисти преузели већ 1945. године и којим су несметано управљали све до 1948. године када, из разумљивих идеолошких и геополитичких разлога, долази до његовог гашења. Још занимљивије је то да је у посматраном периоду југословенско посланство у Лисабону пружало важну подршку португалским комунистима који су били опозиција Салазарове (*António de Oliveira Salazar*) Нове државе¹ (Karvalju 2003, 18–44). Услед хладноратовске блоковске поделе и непомирљивих идеолошких разлика између Титове Југославије и Салазарове Португалије (сличне разликама са Франковом Шпанијом), дипломатски односи између двеју земаља обновљени су тек 11. априла 1974. године уочи Каранфилске револуције².

Португалија је, као земља чланица Европске економске заједнице и НАТО, дакле као земља у потпуности интегрисана у евроатлантске интеграционе процесе, била међу земљама које су подржале распад социјалистичке Југославије супротан интересима

¹ Нова држава (*Estado Novo*) била је ултранационалистичка, ултраримокатоличка и колонијалистичка португалска држава која је трајала од 1933. до 1974. године са Антониом Салазаром на челу. Реч је о репресивном и диктаторском режиму који је гушио политичке и грађанске слободе, потирао демократске напоре земље постигнуте током Португалске револуције 1910. године, те који је фаворизовао друштвену и политичку кохезију, идеал прекоокеанске португалске домовине и очување јавног реда и морала заснованог на вери и патријархалном културолошком обрасцу. Критичари Нове државе је неретко описују и као фашистичку земљу којом се „управљало са катедре“, алудирајући на Салазарову професуру пре бављења политиком (Pais de Sousa 2013, 1).

² Каранфилска револуција (*Revolução dos Cravos*) била је заправо војни пуч који су официри незадовољни владавином последњег председника Нове државе Марсела Каетана (*Marcello Caetano*) извели, уз подршку огромног броја грађана, 25. априла 1974. године. Тиме је окончана диктатура и започет процес демократизације и либерализације Португалије (Secco 2013, 366).

Србије и српског народа. Португалија је учествовала и у НАТО бомбардовању Савезне Републике Југославије, те је у склопу мировних мисија на Косову и Метохији слала своје војнике. У вези са бомбардовањем наше земље званични Београд је 28. априла 1999. године упутио званични захтев Међународном суду правде да се против Португалије предузму одговарајуће мере због кршења обавезе о неупотреби силе против друге међународно признате државе (Etinski 1999, 1–14).

ПОЛИТИЧКИ ОДНОСИ ИЗМЕЂУ СРБИЈЕ И ПОРТУГАЛИЈЕ У 21. ВЕКУ

Србија и Португалија никада нису успеле да успоставе тешњу, стратешку и дугорочнију сарадњу, чак ни у време 21. века када је она додатно олакшана захваљујући развоју информационих и других технологија и када је свет уистину постао „глобално село“. Две земље деле бројне заједничке политичке вредности попут опредељења ка чланству у Европској унији, либералне демократије, плурализма, мултикултурализма, владавине права и других. Везују их и слична политичка искуства током друге половине 20. века, с обзиром да су и Србија и Португалија прошле искуство диктатуре, а потом биле принуђене да се отисну неизвесним, али нужним путевима транзиције и демократизације. Португалска прича је свакако успешнија од српске у том смислу, с обзиром да је Португалија још 1986. године постала пуноправна чланица Европске уније, те у потпуности изграђена либерална демократска држава. Чињеница да је Португалија била једна од земаља оснивача НАТО пакта 1949. године, а да је Србија са истим била у рату 1999. године (те је тешко очекивати да ће икада постати његова чланица) говори о дугорочном удаљавању две земље у сфери безбедносне архитектуре.

Сусрети политичких представника двеју земаља у последњих 20-ак година ипак не изостају, што говори у прилог томе да Србија и Португалија имају теме које их повезују и за које постоји простор за унапређење. Тако је председник Савезне Републике Југославије Слободан Милошевић 1997. године угостио португалског министра спољних послова Жаиме Жозеа Матуша Гаму (*Jaime José Matos Gama*) како би разговарали о могућностима јачања билатералних односа између двеју земаља (Танјуг 1997). Пет година касније исти португалски министар спољних послова посетио је нашу земљу у

потпуно другим околностима и потпуно другачијим поводом, односно у својству представника Организације за безбедност и сарадњу са циљем учешћа у процесу стабилизације прилика на простору Косова и Метохије (OSCE 2002). Новембра 2003. године председник Србије и Црне Горе Светозар Маровић начинио је историјску посету Португалији током које су две земље потписале споразум о сукцесији билатералних споразума, са посебним акцентом на јачању сарадње у области привреде, информационих технологија и туризма. Био је то први највиши државник из Београда који је боравио у званичној посети Лисабону још од 1982. године када је Португалију посетио тадашњи председник Председништва СФРЈ Сергеј Крајгер. Током те посете, заједно са министром спољних послова Гораном Свилановићем, Маровић је имао прилику да разговара са самим врхом португалске државе – председником републике Жоржем Сампајом (*Jorge Sampaio*), премијером Жозеом Мануелом Дураом Барозом (*José Manuel Durão Barroso*) и председником скупштине Жоаом Бошком Мотом Амаралом (*João Bosco Mota Amaral*) (*Večernje novosti* 2003). Две године касније португалски министар одбране Луиш Амаду (*Luís Amado*) посетио је Београд где је са својим колегом Првославом Давинићем разговарао о могућностима унапређења безбедносне сарадње између Србије и Португалије. Исти човек, али у својству министра спољних послова, 2007. године је у име Владе Републике Португалије подржао настојање Србије да постане пуноправна чланица Европске уније. Управо зато је 16. јула 2007. године уследила посета премијера Србије Војислава Коштунице Лисабону током које је покушао да тамошњој јавности предочи са каквим проблемима и изазовима се српске власти суочавају када је реч о истовременим евроинтеграцијама и настојањима да се Косово и Метохија сачувају као саставни део Србије (Haziraj 2007). Била је то, ипак, више него драгоцену прилика да српски премијер разговара са португалским колегом Жозеом Сократешом (*José Sócrates*), председником републике Анибалом Кавакуом Силвом (*Aníbal Cavaco Silva*) и председником скупштине Жајмеом Гамом (*Jaime Gama*). Треба истаћи да и то да је 2007. године Душко Лопандић постао први амбасадор Републике Србије (дакле, земље под именом Србија) у Лисабону (da Oliveira 2010, 468). Португалски министар Луиш Амаду састао се 25. новембра 2008. године са српским колегом Вуком Јеремићем у Београду где су разговарали о проблемима везаним за мисију Еулекс на Косову и Метохији, као и о Споразуму о стабилизацији и придруживању који

је Србија у то време потписала (B92 2008). Контакти на највишем нивоу између двеју земаља задржани су и 2009. године, па је тако српски премијер Мирко Цветковић 22. јуна те године угостио председника португалске скупштине Жајмеа Гаму разговарајући са њим о евроинтеграцијама, визној либерализацији и јачању економске сарадње (The Government of the Republic of Serbia 2009). У том смислу, изузетна је била и 2011. година током које је најпре португалски министар спољних послова Луиш Амаду посетио Србију, док су потом Вук Јеремић и Мирко Цветковић посетили Португалију. Цветковић је том приликом са португалским премијером Педром Пасошом Коелњом (*Pedro Passos Coelho*) констатовао да су односи двеју земаља веома добри, али и да постоји много простора за унапређење економске сарадње (RTS 2011). Коначно, председник Србије Борис Тадић посетио је Португалију 2012. године сусревши се са португалским колегом Анибалом Кавакуом Силвом, где су се двојица државника сложила у томе да су политички и дипломатски односи између Србије и Португалије добри, али да морају бити више употребљени у сврху развоја привредне сарадње (Blic 2012).

Након промене власти у Србији 2012. године није дошло до битнијих промена по питању политичких и дипломатских односа са Португалијом. Министар спољних послова Србије Иван Мркић посетио је Португалију 17. јуна 2013. године, а главне теме разговора са португалским руководством биле су ситуација на Косову и Метохији и евроинтеграције Србије (Ambasada Republike Srbije Lisabon– Republika Portugalija 2013). Две године касније посету је узвратио португалски министар спољних послова Руи Машете (*Rui Machete*) који је током сусрета са председником Народне скупштине Републике Србије Мајом Гојковић истакао да су односи између Србије и Португалије традиционално веома добри, те поздравио тадашње председавање Србије ОЕБС-ом (Народна скупштина Републике Србије 2018). Председник Србије Томислав Николић јануара 2017. године реализовао је дводневну посету Португалији током које се састао са португалским премијером Антониом Коштом (*António Costa*), председником републике Марселом Ребелом де Созом (*Marcelo Rebelo de Sousa*) и председником португалског парламента Едуардом Феруом Родригешом (*Eduardo Ferro Rodrigues*) разговарајући о могућностима и потребама унапређења економске сарадње, евроинтеграцијама Србије, истовремено изражавајући наду да би Португалија могла да промени свој став о подршци тзв.

Косову за улазак у Унеско (Политика 2017). Ивица Дачић је у својству министра спољних послова посетио Лисабон априла 2018. године, а новембра исте године званичну посету Португалији реализовала је и премијерка Ана Брнабић саставши се том приликом са португалским колегом Антониом Коштом. Коначно, португалски министар спољних послова Жоао Гомеш Кравињу (*João Gomes Cravinho*) посетио је Србију децембра 2022. године и том приликом разговарао са председником Александром Вучићем и министром спољних послова Ивицом Дачићем о актуелним темама попут ситуације на Косову и Метохији и евроинтеграција, где је председник Вучић искористио прилику да понови његов отворени позив португалском председнику Марселу Ребелу де Созида посети Србију и на тај начин да додатни импулс наставку развоја билатералних и економских односа између двеју земаља (РТВ 2022).

Тренутно је на снази 11 уговора потписаних између Србије и Португалије од којих су најзначајнији Споразум о сарадњи између Републике Србије и Републике Португалије у области одбране, Споразум између Републике Србије и Републике Португалије о запошљавању чланова породице дипломатско конзуларног особља, Споразум између Републике Србије и Републике Португалије о узајамном подстицању и заштити улагања, Меморандум о разумевању између Министарства животне средине, рударства и просторног планирања Републике Србије и Министарства животне средине и просторног планирања Републике Португалије и други (Република Србија Министарство спољних послова 2021).

ОДНОС ПОРТУГАЛИЈЕ ПРЕМА ПУТУ СРБИЈЕ КА ПУНОПРАВНОМ ЧЛАНСТВУ У ЕВРОПСКОЈ УНИЈИ

Спољнополитички приоритет Србије у последњих 20-ак година је добијање статуса пуноправне чланице у Европској унији. У том смислу, за нашу земљу је од изузетног значаја да је државе чланице Европске уније подржавају у тој намери, те да притом не постављају пред њу теже предприступне захтеве и услове. Португалија не спада међу инајугицајније земље Уније, али се њен глас у различитим европским институцијама подједнако важи као и гласови свих осталих чланица и у том смислу њена подршка или одсуство подршке Србији на евроинтеграционом путу свакако имају важност. Још 2007. године када су евроинтеграције у Србији

тек добијале на замаху, Луиш Амаду поручивао је са места шефа дипломатије Португалије која је у то време председавала Европском унијом (друга половина 2007. године) да ће Португалија посветити велику пажњу приближавању Србије Европској унији. „Португалија жели да помогне Србији у наставку преговора о стабилизацији и придруживању ЕУ и имплементацији визног режима, а Европска унија има обавезу да сагледа проблеме у Србији и развија односе са њом“ – поручио је тада Амаду (*Glas Amerike* 2007). У годинама које су уследиле португалска подршка евроинтеграцијама Србије била је континуирана и недвосмислена. Тако је министар спољних послова Португалије Пауло Портас (*Paulo Portas*) током посете Београду 15. јануара 2012. године поручио следеће: „Португалија није имала сумње у вези с кандидатуром Србије. Да је само до Португалије зависило на децембарском самиту (ЕУ) доношење одлуке о статусу кандидата за Србију, читава би ствар око препоруке Европске комисије била већ решена (...) Нема Европске уније без Балкана и нема Балкана без Србије“ (*RTV* 2012). Током радне посете португалском парламенту 2015. године тадашња министарка без портфеља задужена за европске интеграције Јадранка Јоксимовић уверила се у расположење чланова истог да дају подршку Србији на путу евроинтеграција. „Португалија је земља која нас принципијелно од почетка подржава на европском путу. Немамо никаквих отворених питања, напротив, све је на нивоу добрих билатералних односа и сарадње, али има простора за унапређење“ – био је закључак Јоксимовићеве након посете Лисабону (*RTS* 2015).

Ништа се битно у ставовима португалског руководства по питању даљих евроинтеграција Србије није променило ни након што је Португалија поново постала председавајућа земља Европске уније 1. јануара 2021. године. Тако је у разговору министарке Јоксимовић са португалском амбасадорком у Београду Маријом да Силва Пином (*Maria da Silva Pina*) 14. јануара 2021. године закључено да ће португалско председавање Европском унијом обележити дигитална и зелена агенда које морају постати део свакодневнице и на Западном Балкану, али је и пренета порука званичног Лисабона да је Португалија увек била присталица политике проширења Уније, а посебно када је реч о приступању Србије истој (*European Western Balkans* 2021). Коначно, исто је констатовано и током посете португалског министра спољних послова Жоаоа Гомеша Кравиња Београду децембра 2022. године када је, разговарајући са српским председником Александром Вучићем и министром

спољних послова Ивицом Дачићем, поручио да Србија треба да буде део Европске уније, те да на том путу Србија у Португалији има пријатеља (Euronews 2022).

ОДНОС ПОРТУГАЛИЈЕ ПРЕМА КОСОВСКО-МЕТОХИЈСКОМ ПИТАЊУ

Португалија је, као пуноправна чланица НАТО пакта, учествовала у агресији те алијансе над Савезном Републиком Југославијом од 24. марта до 10. јуна 1999. године. То је чињеница која ће, нажалост, остати уписана на најмрачније странице у историји односа Србије и Португалије, где наша земља од званичног Лисабона, баш као ни од осталих учесника нелегитимне и нелегалне агресије на њу, никада није добила извињење нити било какав вид ратне репарације. Истини за вољу, међутим, треба поменути један податак који се ретко може чути у домаћој јавности. Наиме, већ 29. марта 1999. године Португалија се придружила напорима Грчке и Италије да се што пре започну мировни преговори око дефинисања будућности Косова и Метохије. Тадашњи португалски премијер Антонио Гутереш (*António Guterres*) истакао је да ће НАТО снаге увек имати савезника у Португалији када је реч о спречавању хуманитарне катастрофе, али је додао и да у случају Косова и Метохије треба искористити сваку прилику за покретање преговора (John Hooper and Helena Smith 1999). Била је то, мора се признати, прилично смела иницијатива у време када су „јастребови“ из Стејт Департамента ишли толико далеко сматрајући да Савезну Републику Југославију треба напасти и копненим путем, те вршити сваки могући притисак на њу и њено становништво све док иста не капитулира пред НАТО захтевима. Бомбардовање наше земље Комунистичка партија Португалије је, преко званичне изјаве њеног генералног секретара Карлоша Карвалаша (*Carlos Carvallás*) дате 26. марта 1999. године у Лисабону, снажно осудила. У том саопштењу оштро је критикован и став португалске владе да та земља треба да узме учешће у агресији против једне суверене државе, те позвала тада владајућу Социјалистичку партију на одговорност напомињући да међу симпатизерима исте сигурно има оних који су жестоко против мешања у унутрашња питања једне међународно признате земље. Овоме треба додати и податак да се Комунистичка партија Португалије 29. марта 1999. године придружила демонстрацијама

против рата у Југославији које је организовало Португалско веће за мир и сарадњу³ (Portuguese Communist Party 1999).

Неколико месеци након што су привремене институције власти у Приштини једнострано прогласиле независност тзв. Косова, прецизније 7. октобра 2008. године, португалска влада је званично признала нелегалну независност јужне српске покрајине. Тадашњи шеф португалске дипломатије Луиш Амаду обавестио је тог дана чланове парламентарног одбора за спољна питања о овој одлуци, захваљујући којој је Португалија постала 22. земља Европске уније и 48. земља света која је то учинила. „У интересу португалске државе је да данас званично призна Косово (...) убеђени смо да се одлука о проглашењу независности Косова више не може вратити унатраг“ – поручио је тада португалски министар спољних послова (РТС 2008). Португалско колебање у вези са признањем независности тзв. Косова није било изненађујуће, с обзиром на то да је њено руководство само годину дана раније истицало да жели компромисно решење за ову територију. У то време од стране португалске владе са Жозе Сократешом на челу стизале су поруке о потреби да се спречи раскол који би једнострано проглашење независности Косова изазвало на међународној сцени (Riebert 2007). Нема извора који би поткрепили овакав став португалског руководства у том тренутку по питању будућности Косова и Метохије, али можемо претпоставити да је званичном Лисабону, знајући нпр. дешавања у суседној Шпанији, било јасно да Европска унија тешко може постићи јединство по том питању. У сваком случају, Португалија је наставила да учествује у мисији Кфора на простору Косова и Метохије, где је 2012. године било присутно 150 португалских војника (више од нпр. суседних хрватских – 26, румунских – 59 или бугарских – 10) (KFOR 2012). Док Португалија још увек нема амбасаду или конзуларно представништво у Приштини, косовске власти су 2019. године отвориле амбасаду у Лисабону на чије чело је дошао Илбер Криезију (*Ylber Kryeziu*) (Политика 2019). Косовски премијер Аљбин Курти (*Albin Kurti*) затражио је од португалских власти априла 2022. године да помогну његовој „држави“ да добије признање независности од Шпаније. Он је у интервјуу португалској радио-телевизији истакао да сматра да Португалија може утицати како на суседну Шпанију, тако и на

³ Реч је о португалској невладиној организацији основаној 1976. године са циљем борбе за међународну сарадњу и мир, за солидарност и пријатељство међу народима и слично (Conselho Português para a Paz e Cooperação 2013).

остале четири земље чланице Европске уније да признају „косовску независност“, напомињући да Шпанија не треба да се плаши поређења каталонског и баскијског сецесионизма са оним што се дешавало на Косову од 1990-их до данас (Kosovo online 2022).

ЗАКЉУЧНА РАЗМАТРАЊА

Србија и Португалија спадају међу најстарије међународно признате европске државе. У време непосредно након Берлинског конгреса, када многе савремене европске државе још увек нису постојале. Србија и Португалија успоставиле су дипломатске односе. Истини за вољу, они нису били интензивни и динамични, али сама чињеница да су били присутни говори о интересу двеју земаља да се ти односи убудуће и развијају. Краљевина Србија и Краљевина Португалија крајем 19. и почетком 20. века задржале су односе на, иако веома срдачном, ипак само формалном дипломатском нивоу. Ни у време Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца/Краљевине Југославије и Републике Португалије ти односи нису у значајнијој мери унапређивани, премда треба истаћи чињеницу да су Србија и Португалија званично биле земље савезнице у Првом светском рату, а што их је у политичком смислу додатно приближило. Упркос почетном приближавању уочи и током првих година Другог светског рата, две земље гасе дипломатске везе већ 1948. године због идеолошких разлика тадашњих владајућих режима у њима, као и због заоштравања односа у контексту блоковске поделе света током Хладног рата. Од друге половине 1970-их долази до васпостављања дипломатских односа између социјалистичке Југославије и Португалије који бивају срдачни и крајње пријатељски све до распада прве током 1990-их.

Португалија је, осим што је признала бивше југословенске републике као новонастале независне државе, учествовала у бомбардовању тадашње Савезне Републике Југославије, била део мировних мисија Кфора на Косову и Метохији од још од завршетка ратних сукоба, те коначно се крајем 2008. године придружила државама које су признале независност тзв. Косова. Свакако су такви потези од стране званичног Лисабона значајно утицали на то да се симпатије и узајамно поверење између двеју држава и народа наруше, али не у драстичној мери. Чињеница је да је још током бомбардовања Португалија била међу првим земљама западне цивилизације која је

позивала на преговоре између Срба и Албанаца који би зауставили сукобе, као и да је Португалија, пре свега због огромних притисака које је трпела од стране остатка земаља евроатлантског блока, била једна од последњих европских земаља које су поклеле и признале независност лажне албанске државе на Косову и Метохији.

Политичке односе између Србије и Португалије на почетку 21. века карактеришу четири кључна елемента. Први, који се тиче честих међусобних званичних посета и разговора на највишем нивоу, а што је увек био и више него позитиван сигнал за наставак продубљивања политичких веза. Други, који се односи на пут Србије ка добијању пуноправног чланства у Европској унији у чему је наша земља увек имала нескривену подршку португалске државе. Трећи, везан за осетљиво питање будућности Косова и Метохије, где је српска страна упорно, али и безуспешно покушавала да португалској предочи аргументе у корист праведнијег и реалнијег решавања питања статуса те територије. Четврти, који се тиче амбивалентности, контрадикторности и комплексности односа између Португалије и Србије, а што пре свега проистиче из неконзистентног односа португалске спољне политике према нашој земљи. Са једне стране, званични Лисабон истиче потребу и значај партнерских и пријатељских односа између Португалије и Србије и заједничку посвећеност двеју земаља евроинтеграционим процесима. Са друге стране, међутим, Португалија признајући независност тзв. Косова, односно непризнајући Косово и Метохију као аутономну покрајину у саставу Србије (а што потврђују како Устав Републике Србије, тако и Резолуција 1244 Савеза безбедности УН-а) директно крши темељне принципе међународног права нарушавајући у том смислу суверенитет, територијални интегритет и целовитост Србије. Свакако да се пријатељским и партнерским односом не може сматрати ни учествовање Португалије у бомбардовању наше земље 1999. године, као ни то што је накнадно изостало извињење исте за цивилне жртве и материјална разарања тадашње Савезне Републике Југославије, а камоли било какав помен финансијске и сваке друге накнаде за бомбардовање. У том смислу можемо рећи да је Португалија у потпуности интегрисана у ширу и дугорочну стратегију раздробљавања српског етничког простора на Балкану и слабљења државе Србије од стране земаља тзв. колективног Запада, с тим што треба нагласити да таква политика званичног Лисабона није његова изворна, односно аутентична, већ да је

последица чињенице да Португалија, као данас мала и не толико утицајна чланица НАТО и ЕУ готово беспоговорно следи њихове политике не само по питањима која се тичу Србије, већ и по другим питањима која су неретко на штету саме Португалије и њених грађана (нпр. некритички пријем великог броја илегалних миграната и сл.). Наравно, треба истаћи чињеницу да Србија заиста показује и више него партнерски, па и пријатељски став према Португалији, упркос поменутих неразумевачама. Руководство наше земље не само да не потенцира питање статуса Косова и Метохије као камен спотицања дипломатија двеју земаља, већ покушава да кроз заједничку посвећеност изградњи политички и економски уједињеног европског континента додатно обогати српско-португалске везе.

Закључно, можемо констатовати да су политички и дипломатски односи између Србије и Португалије у последњих 20-ак година добри, бар на декларативном нивоу, без отворених питања сем када је реч о португалском признању независности тзв. Косова, са много међусобних званичних посета и састанака и са заједничком европском визијом њихових руководства. С обзиром да будућност Косова и Метохије представља не само кључно спољнополитичко, већ и унутрашње питање од виталног државног и националног интереса за Србију, објективно посматрано, тешко да српско-португалске политичке односе можемо и суштински оценити као добре. Треба напоменути и то да економски односи никада нису били довољно развијени, упркос инсистирању и српске и португалске стране на томе да (начелно и декларативно) добри политички односи морају природно и последично резултирати и добрим економским везама и сарадњом. Када је реч о перспективи српско-португалских дипломатских односа, тешко се могу очекивати неки драстичнији помаци, како у позитивном, тако и у негативном смислу. Шансе да званични Лисабон повуче признање независности тзв. Косова су готово непостојеће, с обзиром да политика према Косову и Метохији тзв. колективног Запада коме Португалија припада не само да неће бити попустљивија у српску корист, већ су се притисци на нашу земљу у смислу потребе коначног признања независности тзв. Косова додатно интензивирали након избијања рата у Украјини. Можемо, с обзиром на наставак пута Србије ка добијању пуноправног чланства у Европској унији, очекивати одређене помаке у смислу економске сарадње, али ни померања у том сегменту засигурно неће бити епохалног карактера.

РЕФЕРЕНЦЕ

- Народна скупштина Републике Србије*, 2015. „Председница Народне скупштине разговарала са министром спољних послова Португалије.“ 18. март 2015. http://www.parlament.gov.rs/Председница_Народне_скупштине.24797.43.html.
- Политика*, 2017. „Николић: Надамо се да ће Португалија променити свој став о подршци Приштини за улазак у Унеско.“ 16. јануар 2017. <https://www.politika.rs/scc/clanak/372911/Николић-Надамо-се-да-ће-Португалија-променити-свој-став-о-подршци-Приштини-за-улазак-у-Унеско>.
- Политика*, 2019. „Председник Португалије примио „амбасадора“ Косова.“ 11. јануар 2019. <https://www.politika.rs/scc/clanak/420070/Политика/Председник-Португалије-примио-амбасадора-Косова>.
- Република Србија Министарство спољних послова, 2021. „Португалија.“ <https://www.mfa.gov.rs/spoljna-politika/bilateralna-saradnja/portugalija>.
- РТВ*. 2022. „Вучић захвалио Португалији на подршци евроинтеграцијама Србије.“ 14. децембар 2022. https://rtv.rs/sr_ci/politika/vucic-zahvalio-portugaliji-na-podrsци-евроинтеграцијама-србије_1399566.html.
- РТС*. 2008. „Португал признао Косово.“ 7. октобар 2008. <https://www.rts.rs/page/stories/ci/story/1/politika/20831/portugal-priznao-kosovo.html>.
- Стојић, Биљана. 2020. „Дипломатски контакти Србије/Југославије и Португалије (1882-1924)“. *Мешовита грађа* 41(1): 157–170.
- Ambasada Republike Srbije Lisabon – Republika Portugalija*, 2013. „Ministar spoljnih poslova R. Srbije Ivan Mrkić u zvaničnoj poseti Portugalu.“ 17. jun 2013. <http://www.lisbon.mfa.gov.rs/lat/archivenewstext.php?subaction=showfull&id=1374144836&ucat=131&template=HeadlinesLat&>.
- Antic, Oliver. 2017. “Portugal e Sérvia celebram 135 anos de relações bilaterais”, *Diário de Notícias*. 23 Janeiro 2017. <https://www.dn.pt/opiniao/opiniao-dn/convidados/portugal-e-servia-celebram-135-anos-de-relacoes-bilaterais-5622083.html>.
- Blic*. 2012. „Tadić u Lisabonu: Uprkos ekonomskoj krizi treba biti optimističan.“ 26. mart 2012. <https://www.blic.rs/vesti/politika/tadic-u-lisabonu-uprkos-ekonomskoj-krizi-treba-bitioptimistican/z498llh>.

- B92. 2008. „Portugal favors unfreezing of trade deal.” 25. novembar 2008. https://web.archive.org/web/20110607181459/http://www.b92.net/eng/news/politics-article.php?yyyy=2008&mm=11&dd=25&nav_id=55291.
- Carvalho, Jorge Santos. 2012. *As relações jugoslavo-portuguesas (1941-1974)*. Coimbra: Imprensa da Universidade de Coimbra.
- Conselho Português para a Paz e Cooperação, 2013. “Contribution of the Portuguese Council for Peace and Cooperation to the Universal Periodic Review on Cuba April – May 2013.” https://www.ohchr.org/sites/default/files/lib-docs/HRBodies/UPR/Documents/Session16/CU/CPPC_UPR_CUB_S16_2013_Portuguese_Council_ForPeaceAndCooperS.pdf.
- da Oliveira, Humberto Nuno. 2010. “Subsídio para a história das relações bilaterais entre Portugal e a Sérvia”. *Lusitana História* 7: 443–473.
- Etinski, Rodoljub. 1999. “Request for the Indication of Provisional Measures Concerning the Application of the Federal Republic of Yugoslavia Against Portugal for Violation of the Obligation Not to Use Force.” Belgrade: The Government of the FR of Yugoslavia.
- Euronews. 2022. „Vučić zahvalio Portugalu na podršci evrointegracijama Srbije: Ekonomska saradnja zaostaje za političkim vezama.” 14. decembar 2022. <https://www.euronews.rs/srbija/politika/71909/vucic-zahvalio-portugalu-na-podrsci-evrointegracijama-srbije-ekonomska-saradnja-zaostaje-za-politickim-vezama/vest>.
- European Western Balkans. 2021. „Joksimović i ambasadorka Portugala razgovarale o prioritetima portugalskog predsedavanja EU.” 14. januar 2021. <https://europeanwesternbalkans.rs/joksimovic-i-ambasadorka-portugala-razgovarale-o-prioritetima-portugalskog-predsedavanja-eu/>.
- Glas Amerike. 2007. „Portugal će veliku pažnju posvetiti približavanju Srbije EU.” 17. maja 2007. <https://www.glasamerike.net/a/a-34-2007-05-17-voa5-86981057/755050.html>.
- Haziraj, Drita. 2007. Lisabon/Beograd”, *Radio Slobodna Evropa*. 17. juli 2007. <https://www.slobodnaevropa.org/a/709775.html>.
- Hooper, John and Helena Smith. 1999. “Southern allies call for talks”, *The Guardian*. 29 March 1999. <https://www.theguardian.com/world/1999/mar/29/balkans14>.
- Karvalju, Žorž Santuš. 2003. “Jugoslovensko poslanstvo i portugalska antifašistička opozicija (1945-1948)”. *Tokovi istorije* 1(2): 17–54.

- KFOR. 2012. "Key Facts and Figures." 30 November 2012. https://www.nato.int/kfor/struktur/nations/placemap/kfor_placemat.pdf.
- Kosovo online. 2022. „Kurti: Portugal može da pomogne Kosovu u dobijanju priznanja od Španije.” 15. april 2022. <https://www.kosovo-online.com/vesti/politika/kurti-portugal-moze-da-pomogne-kosovu-u-dobijanju-priznanja-od-spanije-15-4-2022>.
- OSCE. 2002. "OSCE Chairman-in-Office visits Belgrade and Podgorica." February 18, 2002. <https://www.osce.org/item/6554.html>.
- Pais de Sousa, Jorge. 2013. "O Estado Novo de Salazar como um fascismo catedrático". *Fundamentação histórica de uma categoria política*. *Intellēctus* 12(2): 1–30.
- Portuguese Communist Party, 1999. "About the attack against Yugoslavia." 26 March 1999. <https://www.pcp.pt/en/about-attack-against-yugoslavia>.
- Riegert, Bernd. 2007. „Portugal želi kompromisno rješenje za Kosovo“, *Deutsche Welle*. 29. jun 2007. <https://www.dw.com/bs/portugal-želi-kompromisno-rješenje-za-kosovo/a-2650875>.
- RTS. 2011. „Cvetković u Portugalu,” 3. oktobar 2011. <https://www.rts.rs/page/stories/sr/story/9/politika/966100/cvetkovic-u-portugalu.html>.
- RTS. 2015. „Portugal pozitivno o evropskim integracijama Srbije.” 16. jul 2015. <https://www.rts.rs/page/stories/sr/story/9/politika/1979777/portugal-pozitivno-o-evropskim-integracijama-srbije.html>.
- RTV. 2012. „Portaš: Portugal želi Srbiju u EU.” 15. januar 2012. https://rtv.rs/sr_lat/politika/portas-portugal-zeli-srbiju-u-eu_294643.html.
- Schulz, Gerhard. 1972. *Revolutions and peace treaties*. London: Methuen.
- Secco, Lincoln. 2013. "A Revolução dos Cravos: a Dinâmica Militar". *Projeto História* 47: 365– 376.
- Tanjug. 1997. "President Milosevic Receives Portuguese Foreign Minister." December 23, 1997. <http://www.hri.org/news/balkans/yds/1997/97-12-25.yds.html#05>.
- The Government of the Republic of Serbia*, 2009. "Serbia, Portugal must improve bilateral cooperation." 22 June 2009. <https://www.srbija.gov.rs/vest/en/56801/serbia-portugal-must-improve-bilateral-cooperation.php>.
- Večernje novosti*. 2003. „Marović u Lisabonu.” 2. novembar 2003. <https://www.novosti.rs/vesti/planeta.299.html:151684-Marovi263-u-Lisabonu>.

Rajko Č. Petrović*
Institute for European studies

POLITICAL RELATIONS BETWEEN SERBIA AND PORTUGAL AT THE BEGINNING OF THE 21ST CENTURY

Resume

The subject of research in this paper is the political relations between two geographically distant countries, Serbia and Portugal, at the beginning of the 21st century, that is, in a precisely defined time period from 2001 to 2022. The starting assumption is that Serbia and Portugal, despite the fact that they established official diplomatic relations at the end of the 19th century, today do not have sufficiently developed political ties, primarily due to a mutual lack of interest in developing them. The goals of the research are aimed at examining the level of development and the quality of political relations between the two countries, subjective and objective obstacles to their realization, as well as perspectives and opportunities for raising them to a higher level in the future. The results of the research confirmed the initial hypothesis, contributing at the same time to the study of the relationship between Serbia and Portugal in terms of systematization and description of what has been achieved so far in that area. The conclusion that emerges is that, due to Portugal's attitude towards the issue of independence of the so-called Kosovo, this country's relations with Serbia can hardly be rated as good, and in the future, limited developments in the framework of economic cooperation between the two countries can be expected in the context of the continuation of the European integration processes in Serbia, but not in the field of political relations. During the research, we used the historical method, the case study method, the analysis method and the comparative method.

Keywords: Serbia, Portugal, politics, Kosovo and Metohija, Eurointegrations, 21st century.

* rajko.petrovic@ies.rs

** Овај рад је примљен 24. јануара 2023. године, а прихваћен на састанку Редакције 20. марта 2023. године.

УПУТСТВО ЗА АУТОРЕ

У часопису *Национални интерес* објављују се радови који представљају резултат најновијих теоријских и емпиријских научних истраживања у области политичких наука. Аутори би приликом писања радова требало да се позивају претежно на резултате научних истраживања који су објављени у научним часописима, првенствено у часописима политиколошке тематике.

Радови се објављују на српском језику и ћириличком писму или енглеском, руском и француском језику.

Часопис се објављује три пута годишње. Рокови за слање радова су: 1. март, 1. јул и 1. новембар.

Исти аутор не може да објави рад у два узастопна броја часописа, без обзира да ли је реч о самосталном или коауторском раду.

Аутори су у обавези да приликом слања радова доставе потписану и скенирану изјаву да рад није претходно објављен, односно да није реч о аутоплагијату или плагијату. Образац изјаве може се преузети са интернет странице часописа: http://www.ips.ac.rs/rs/magazines/nacionalni-interes/authors_directions/.

Радове за часописа слати на имејл-адресу: ni@ips.ac.rs.

Научни чланак може имати највише 40.000 карактера са размацима, укључујући фусноте. Приликом бројања карактера изоставити списак референци. Изузетно, монографска студија може бити већег обима у складу са одредбама *Правилника о поступку, начину вредновања и квантитативном исказивању научноистраживачких резултата истраживања*.

Осврт може имати највише 15.000 карактера са размацима.

Приказ књиге може имати највише 10.000 карактера са размацима.

Приликом провере броја карактера користити опцију *Review/Word Count/Character (with spaces)* уз активiranу опцију *Include textboxes, footnotes and endnotes*.

НАЧИН ЦИТИРАЊА

Часопис *Национални интерес* користи делимично модификовани Чикаго стил цитирања (17. издање приручника *Chicago Manual of Style*), што подразумева навођење библиографске парентезе (заграде) по систему аутор–датум у тексту, као и списак референци са пуним библиографским подацима након текста рада.

Податке у библиографској парентези и списку референци навести на језику и писму на коме је референца објављена.

У наставку се налазе правила и примери навођења библиографских података у списку референци и у тексту. За сваку врсту референце прво је дато правило навођења, а затим пример навођења у списку референци и библиографској парентези.

Библиографска парентеза се по правилу наводи на крају реченице, пре интерпункцијског знака, и садржи презиме аутора, годину објављивања и одговарајући број страна, према следећем примеру: (Суботић 2010, 15–17).

Монографија

Један аутор

Презиме, име. Година издања. *Наслов*. Место издања: издавач.
Суботић, Момчило. 2010. *Политичка мисао србистике*. Београд: Институт за политичке студије.
(Суботић 2010)
Mearsheimer, John J. 2001. *The Tragedy of Great Power Politics*. New York: W. W. Norton & Company.
(Mearsheimer 2001)

Два или три аутора

Презиме, име, и име презиме. Година издања. *Наслов*. Место издања: издавач.
Стојановић, Ђорђе, и Живојин Ђурић. 2012. *Анатомија савремене државе*. Београд: Институт за политичке студије.
(Стојановић и Ђурић 2012)

Pollitt Christopher, Johnston Birchall, and Keith Putman. 1998. *Decentralising Public Service Management*. London: Macmillan Press. (Pollitt, Birchall, and Putman 1998)

Четири и више аутора

Презиме, име, име и презиме, име и презиме, и име презиме. Година издања. *Наслов*. Место издања: издавач.

Миљисављевић, Бојан, Саша Варинац, Александра Литричин, Андријана Јовановић, и Бранимир Благојевић. 2017. *Коментар Закона о јавно-приватном партнерству и концесијама: према стању законодавства од 7. јануара 2017. године*. Београд: Службени гласник; Правни факултет. (Миљисављевић и др. 2017)

Уредник/приређивач/преводицац уместо аутора

Након навођења имена, ставити зарез, па након тога одговарајућу скраћеницу на језику и писму референце, нпр. „ур.“, „прев.“, „прigr.“, „ed.“, „eds.“

Kaltwasser, Cristobal Rovira, Paul Taggart, Paulina Ochoa Espejo, and Pierre Ostigoy, eds. 2017. *The Oxford Handbook of Populism*. New York: Oxford University Press. (Kaltwasser et al. 2017)

Поглавље у зборнику

Презиме, име. Година издања. „Наслов поглавља.” У *Наслов*, ур. име презиме, број страна на којима се налази поглавље. Место издања: издавач.

Степић, Миломир. 2015. „Позиција Србије пред почетак Великог рата са становишта Првог и Другог закона геополитике.” У *Србија и геополитичке прилике у Европи 1914. године*, ур. Миломир Степић и Љубодраг П. Ристић, 55–78. Лајковац: Градска библиотека; Београд: Институт за политичке студије. (Степић 2015)

Lošonc, Alpar. 2019. “Discursive dependence of politics with the confrontation between republicanism and neoliberalism.” In *Discourse and Politics*, eds. Dejana M. Vukasović and Petar Matić, 2346. Belgrade: Institute for Political Studies. (Lošonc 2019)

Чланак у научном часопису

Чланак у редовном броју

Презиме, име. Година издања. „Наслов чланка.” *Наслов часописа* волумен (број): број страна на којима се налази чланак. DOI број.

Ђурић, Живојин, и Миша Стојадиновић. 2018. „Држава и неолиберални модели урушавања националних политичких институција.” *Српска политичка мисао* 62 (4): 41–57. doi: 10.22182/spm.6242018.2.

(Ђурић и Стојадиновић 2018, 46–48)

Ellwood, David W. 2018. “Will Brexit Make or Break Great Britain?” *Serbian Political Thought* 18 (2): 5–14. doi: 10.22182/spt.18212018.1. (Ellwood 2018, 11)

Чланак у посебном броју

Презиме, име. Година издања. „Наслов чланка.” У „Наслов посебног броја”, ур. име презиме уредника, напомена о посебном издању, *Наслов часописа*: број страна на којима се налази чланак. DOI број.

Стојановић, Ђорђе. 2016. „Постмодернизам у друштвеним наукама: стање парадигме.” У „Постмодернизација српске науке: политика постмодерне / политика после постмодерне”, ур. Ђорђе Стојановић и Мишко Шуваковић, посебно издање, *Српска политичка мисао*: 5–35. doi: 10.22182/spm.specijal2016.1.

(Стојановић 2016, 27)

Енциклопедије и речници

Наведен је аутор/уредник

Презиме, име, име и презиме, ур. Година издања. *Наслов*. Том. Место издања: издавач.

Jerkov, Aleksandar, ur. 2010. *Velika opšta ilustrovana enciklopedija Larrouse: dopunjeno srpsko izdanje*. Tom V (S–Ž). Beograd: Mono i Manjana.

(Jerkov 2010)

Није наведен аутор/уредник

Наслов. Година издања. Место издања: издавач.
Webster's Dictionary of English Usage. 1989. Springfield, Massachusetts:
Merriam-Webster Inc.
(*Webster's Dictionary of English Usage* 1989)

Докторска дисертација

Презиме, име. Година издања. „Наслов докторске дисертације.”
Докторска дисертација. Назив универзитета: назив факултета.
Бурсаћ, Дејан. 2019. „Утицај идеологије политичких партија на
јавну потрошњу у бившим социјалистичким државама.” Докторска
дисертација. Универзитет у Београду: Факултет политичких наука.
(Бурсаћ 2019, 145–147)
Wallace, Desmond D. 2019. “The diffusion of representation.” PhD diss.
University of Iowa.
(Wallace 2019, 27, 81–83)

Чланак у дневним новинама или периодичним часописима

Наведен је аутор

Презиме, име. Година издања. „Наслов чланка.” *Назив новине
или часописа* годиште: број стране на којој се налази чланак.
Авакумовић, Маријана. 2019. „Платни разреди – 2021. године.”
Политика, 8. децембар: 9.
(Авакумовић 2019)

Није наведен аутор

Назив новине или часописа. Година издања. „Наслов чланка.”
Годиште: број стране на којој се налази чланак.
New York Times. 2002. “In Texas, Ad Heats Up Race for Governor.”
July 30, 2002.
(*New York Times* 2002)

Референца са корпоративним аутором

Назив аутора [акроним, по потреби]. Година издања. *Наслов издања*. Место издања: издавач.

Министарство за европске интеграције Републике Србије [МЕИРС]. 2018. *Водич за коришћење ЕУ фондова у Србији*. Београд: Министарство за европске интеграције Републике Србије.

(Министарство за европске интеграције Републике Србије [МЕИРС] 2018) – *прво навођење*

(МЕИРС 2018) – *свако следеће навођење*

International Organization for Standardization [ISO]. 2019. *Moving from ISO 9001:2008 to ISO 9001:2015*. Geneva: International Organization for Standardization.

(International Organization for Standardization [ISO] 2019) – *прво навођење*

(ISO 2019) – *свако следеће навођење*

Репринт издања

Презиме, име. [Година првог издања] Година репринт издања. *Наслов*. Место првог издања: издавач првог издања. Напомена „Репринт“ на језику и писму референце, место издања репринт издања: издавач. Напомена одакле су цитати у тексту преузети.

Михалцић, Стеван. [1937] 1992. *Барања: од најстаријих времена до данас*, треће издање. Нови Сад: Фототипско издање. Репринт, Београд: Библиотека града Београда. Цитати се односе на фототипско издање.

(Михалцић [1937] 1992)

Посебни случајеви навођења референци

Навођење другог и сваког следећег издања

Презиме, име. Година издања. *Наслов*, напомена о издању. Место издања: издавач.

Гаћиновић, Радослав. 2018. *Млада Босна*, друго допуњено и измењено издање. Београд: Ево Book.

Више референци истог аутора

1) *Исти аутор, различите године* – Ређати према години издања, почевши од најраније.

Степић, Миломир. 2012. „Србија као регионална држава: реинтеграциони геополитички приступ.” *Национални интерес* 14 (2): 9–39. doi: 10.22182/ni.1422012.1.

Степић, Миломир. 2015. „Позиција Србије пред почетак Великог рата са становишта Првог и Другог закона геополитике.” У *Србија и геополитичке прилике у Европи 1914. године*, ур. Миломир Степић и Љубодраг П. Ристић, 55–78. Лајковац: Градска библиотека; Београд: Институт за политичке студије.

2) *Исти аутор, иста година* – Ређати према азбучном или абecedном редоследу почетног слова назива референце. Поред године објављивања ставити почетна слова азбуке или абецедне која се користе и у библиографској парентези.

Гађиновић, Радослав. 2018а. „Војна неутралност и будућност Србије.” *Политика националне безбедности* 14 (1): 23–38. doi: 10.22182/pnb.1412018.2.

Гађиновић, Радослав. 2018б. *Млада Босна*, друго допуњено и измењено издање. Београд: Ево Бок.

(Гађиновић 2018а, 25), (Гађиновић 2018б)

3) *Исти аутор као самостални аутор и као коаутор* – Прво навести референце у којима је самостални аутор, а затим оне у којима је коаутор.

Стојановић, Ђорђе. 2016. „Постмодернизам у друштвеним наукама: стање парадигме.” У „Постмодернизација српске науке: политика постмодерне / политика после постмодерне”, ур. Ђорђе Стојановић и Мишко Шуваковић, посебно издање, *Српска политичка мисао*: 5–35. doi: 10.22182/spm.specijal2016.1.

Стојановић, Ђорђе, и Живојин Ђурић. 2012. *Анатомија савремене државе*. Београд: Институт за политичке студије.

4) *Исти аутор као први коаутор у више различитих референци* – Ређати према азбучном или абecedном редоследу презимена другог коаутора.

Pollitt Christopher, Johnston Birchall, and Keith Putman. 1998. *Decentralising Public Service Management*. London: Macmillan Press.

Pollitt Christopher, Colin Talbot, Janice Caulfield, and Amanda Smullen. 2005. *Agencies: How Governments do Things Through Semi-Autonomous Organizations*. New York: Palgrave Macmillan.

Посебни случајеви навођења библиографске парентезе

Изузеци од навођења библиографске парентезе на крају реченице

1) *Навођење презимена аутора у оквиру реченице* – Годину издања ставити у заграду након навођења презимена, а број стране на крају реченице у заграду. За референцу на латиници или страном језику у загради навести и презиме аутора.

„Према мишљењу Суботића (2010), ...” (30).

„Бокслер (Bochsler 2018) у својој књизи тврди...”

2) *Навођење презимена аутора у оквиру реченице пре цитата из референце* – Након навођења презимена, у библиографској парентези навести годину и број стране, а затим навести цитат.

Као што Суботић (2010, 45) наводи: „ ... ”

Миршајмер (Mearsheimer 2001, 57) изричито тврди: „ ... ”

3) *Навођење исте референце више пута у једном пасусу* – Ако се наводи иста страна или опсег страна, унети библиографску парентезу приликом последњег навођења или на крају пасуса пре интерпункцијског знака. Ако се наводе различите стране, референцу навести приликом првог позивања на одређену страну, а затим до краја пасуса у заграду стављати само различите бројеве страна.

Не користити „исто”, „*ibid*”, или „*op. cit.*” за вишеструко навођење референце.

Навођење израза „видети”, „упоредити” и сл.

Изразе унети у библиографску парентезу.

(видети Кнежевић 2014, 153)

(Степић 2015; упоредити Кнежевић 2014)

Секундарна референца

У библиографској парентези прво навести презиме аутора, годину и број стране примарне референце, затим „цитирано у:

” и презиме аутора, годину и број стране секундарне референце. У списку референци навести само секундарну референцу.

„Том приликом неолиберализам се од стране највећег броја његових протагониста најчешће одређује као политика слободног тржишта која охрабрује приватне фирме и побољшава избор потрошачима, разарајући при том ’неспособну, бирократску и паразитску владу која никада не може урадити ништа добро, без обзира на њене добре намере’” (Chomsky 1999, 7 цитирано у: Ђурић и Стојадиновић 2018, 47).

Ђурић, Живојин, и Миша Стојадиновић. 2018. „Држава и неолиберални модели урушавања националних политичких институција.” *Српска политичка мисао* 62 (4): 41–57. doi:10.22182/spm.6242018.2.

Иста библиографска парентеза, више референци

1) *Различити аутори* – Референце одвојити тачком и зарезом. (Степић 2015, 61; Кнежевић 2014, 158)

2) *Исти аутор, различите године* – Навести презиме аутора, а затим године издања различитих референци по редоследу од најраније до најновије и одвојити их зарезом, односно тачком и зарезом када се наводи број страна.

(Степић 2012, 2015) или (Степић 2012, 30; 2015, 69)

3) *Различити аутори, исто презиме* – Иницијал имена. Презиме аутора. Година издања.

(Д. Суботић 2010, 97), (М. Суботић 2010, 302)

Суботић, Драган. 2010. „Нови јавни менаџмент у политичком систему Србије.” *Политичка ревија* 23 (1): 91–114. doi: 10.22182/pr.2312010.5.

Суботић, Момчило. 2010. „Војводина у политичком систему Србије.” *Политичка ревија* 23 (1): 289–310. doi: 10.22182/pr.2312010.15.

Правни акти

У библиографској парентези навести члан, став и тачку или параграф коришћењем скраћеница „чл.”, „ст.”, „тач.”, „Art.” „para.” и сл.

Устави и закони

Назив акта [акроним, по потреби], „Назив службеног гласила” и број, или интернет адреса и датум последњег приступа.

Устав Републике Србије, „Службени гласник Републике Србије”, бр. 98/06.

(Устав Републике Србије 2006, чл. 33)

Закон о основама система образовања и васпитања [ЗОСОВ], „Службени гласник Републике Србије”, бр. 88/2017, 27/2018 – др. закон, 10/2019 и 27/2018 – др. закон.

(ЗОСОВ 2019, чл. 17, ст. 4)

Zakon o nasljeđivanju [ZN], „Narodne novine“, br. 48/03, 163/03, 35/05, 127/13, i 33/15 i 14/19.

(ZN 2019, čl. 3)

An Act to make provision for and in connection with offences relating to offensive weapons [Offensive Weapons Act], 16th May 2019, www.legislation.gov.uk/ukpga/2019/17/pdfs/ukpga_20190017_en.pdf, last accessed 20 December 2019.

(Offensive Weapons Act 2019)

Одлуке државних органа и институција

Назив органа [акроним или скраћени назив], Назив акта и број предмета, датум доношења акта, или интернет адреса и датум последњег приступа.

Заштитник грађана Републике Србије [Заштитник грађана], Мишљење бр. 15–3314/12, 22. октобар 2012, https://www.osobesainvaliditetom.rs/attachments/083_misljenje%20ZG%20DZ.pdf, последњи приступ 20. децембра 2019.

(Заштитник грађана, 15–3314/12)

U.S. Department of the Treasury [USDT], Treasury Directive No. 13–02, July 20, 1988, <https://www.treasury.gov/about/role-of-treasury/orders-directives/Pages/td13-02.aspx>, last accessed 20 December 2019.

(USDT, 13–02)

Законодавни акти Европске уније

Назив акта, подаци из службеног гласила у формату наведеном на сајту *EUR-lex*: <https://eur-lex.europa.eu/homepage.html>.

Regulation (EU) No 182/2011 of the European Parliament and of the Council of 16 February 2011 laying down the rules and general principles concerning mechanisms for control by Member States of the Commission's exercise of implementing powers, OJ L 55, 28.2.2011, p. 13–18.
(Regulation 182/2011, Art. 3)

Међународни уговори

Оснивачки уговори Европске уније

Назив уговора или консолидоване верзије [акроним], подаци о коришћеној верзији уговора из службеног гласила у формату наведеном на сајту *EUR-lex*: <https://eur-lex.europa.eu/homepage.html>.

Treaty on European Union [TEU], OJ C 191, 29.7.1992, p. 1–112.
(TEU 1992, Art. J.1)

Consolidated version of the Treaty on European Union [TEU], OJ C 115, 9.5.2008, p. 13–45.
(TEU 2008, Art. 11)

Consolidated version of the Treaty on the Functioning of the European Union [TFEU], OJ C 202, 7.6.2016, p. 1–388.
(TFEU 2016, Art. 144)

Остали међународни уговори

Назив уговора [акроним или скраћени назив], датум закључивања, регистрација у Уједињеним нацијама – UNTS број, регистрациони број са сајта *United Nations Treaty Collection*: <https://treaties.un.org>.

Marrakesh Agreement Establishing the World Trade Organization [Marrakesh Agreement], 15 April 1994, UNTS 1867, I-31874.
(Marrakesh Agreement 1994)

Convention on Cluster Munitions [CCM], 30 May 2008, UNTS 2688, I-47713.
(CCM 2008)

Treaty of Peace between the State of Israel and the Hashemite Kingdom of Jordan [Israel Jordan Peace Treaty], 26 October 1994, UNTS 2042, I-35325.

(Israel Jordan Peace Treaty 1994)

Одлуке међународних организација

Назив међународне организације и надлежног органа [акроним], број одлуке, Назив одлуке, датум усвајања.

United Nations Security Council [UNSC], S/RES/1244 (1999), Resolution 1244 (1999) Adopted by the Security Council at its 4011th meeting, on 10 June 1999.

(UNSC, S/RES/1244)

Parliamentary Assembly of the Council of Europe [PACE], Doc. 14326, Observation of the presidential election in Serbia (2 April 2017), 29 May 2017.

(PACE, Doc. 14326, para. 12)

Судска пракса

Судска пракса у Републици Србији

Врста акта и назив суда [акроним суда], број предмета са датумом доношења, назив и број службеног гласника или друге публикације у коме је пресуда објављена – ако је доступно.

Одлука Уставног суда Републике Србије [УСПС], IУа-2/2009 од 13. јуна 2012. године, „Службени гласник РС”, бр. 68/2012.

(Одлука УСПС, IУа-2/2009)

Решење Апелационог суда у Новом Саду [АСНС], Ржр–1/16 од 27. априла 2016. године.

(Решење АСНС, Ржр–1/16)

Судска пракса Међународног суда правде

Назив суда [акроним суда], *Назив случаја*, врста одлуке са датумом доношења, назив и број гласила у коме је пресуда објављена, број стране.

International Court of Justice [ICJ], *Application of the Interim Accord of 13 September 1995 (the Former Yugoslav Republic of Macedonia v. Greece)*, Judgment of 5 December 2011, I.C.J. Reports 2011, p. 644.

(ICJ Judgment, 2011)

International Court of Justice [ICJ], *Accordance with the International Law of the Unilateral Declaration of Independence in Respect of Kosovo*, Advisory Opinion of 22 July 2010, I.C.J. Reports, p. 403.

(ICJ Advisory Opinion, 2010)

Судска пракса Суда правде Европске уније

Назив случаја, број случаја, врста случаја са датумом доношења, Европска идентификациона ознака судске праксе (ECLI).

United Kingdom of Great Britain and Northern Ireland v. European Parliament and Council of the European Union, Case C-270/12, Judgment of the Court (Grand Chamber) of 22 January 2014, ECLI:EU:C:2014:18.

(*United Kingdom of Great Britain and Northern Ireland v. European Parliament and Council of the European Union*, C-270/12) или (CJEU, C-270/12)

United Kingdom of Great Britain and Northern Ireland v. European Parliament and Council of the European Union, Case C-270/12, Opinion of Advocate General Jääskinen delivered on 12 September 2013, ECLI:EU:C:2013:562.

(Opinion of AG Jääskinen, C-270/12)

Судска пракса Европског суда за људска права

Назив случаја, број представке, врста случаја са датумом доношења, Европска идентификациона ознака судске праксе (ECLI).

Pronina v. Ukraine, No. 63566/00, Judgment of the Court (Second Section) on Merits and Just Satisfaction of 18 July 2006, ECLI:CE:ECHR:2006:0718JUD006356600.

(*Pronina v. Ukraine*, 63566/00, par. 20) или (ECHR, 63566/00, par. 20)

Судска пракса других међународних судова и трибунала

Назив суда [акроним суда], *Назив случаја*, број случаја, врста случаја са датумом доношења.

International Tribunal for the Prosecution of Persons Responsible for Serious Violations of International Humanitarian Law Committed in the Territory of the Former Yugoslavia since 1991 [ICTY], *Prosecutor v. Dusko Tadic*, Case No. IT-94-1-A-AR77, Appeal Judgement on Allegations of Contempt Against Prior Counsel, Milan Vujin, Judgment of 27 February 2001.

(*Prosecutor v. Dusko Tadic*, IT-94-1-A-AR77) или (ICTY, IT-94-1-A-AR77)

Архивски извори

Назив установе [акроним или скраћени назив], назив или број фонда [акроним или скраћени назив], кутија, фасцикла (уколико постоји), сигнатура, „Назив документа” (ако нема назива, дати кратак опис одговарањем на питања: ко? коме? шта?), место и датум документа или н.д. ако није наведен датум.

Архив Србије [АС], МИД, К-Т, ф. 2, r93/1894, „Извештај Министарства иностраних дела о постављању конзула”, Београд, 19. април 1888.

(АС, МИД, К-Т, ф. 2)

(АС, МИД, ф. 2) – ако је позната само фасцикла, а не и кутија

Dalhousie University Archives [DUA, Philip Girard fonds [PG], B-11, f. 3, MS-2-757.2006-024, “List of written judgements by Laskin,” n.d.

(DUA, PG, B-11, f. 3)

Извори са интернета

Презиме, име или назив корпоративног аутора [акроним]. Година објављивања или н.д. – ако не може да се утврди година објављивања. „Наслов секције или стране унутар сајта.” *Назив сајта*. Датум креирања, модификовања или последњег приступа страници, ако не може да се утврди на основу извора. Интернет адреса.

Bilefsky, Dan, and Ian Austen. 2019. “Trudeau Re-election Reveals Intensified Divisions in Canada.” *The New York Times*. <https://www.nytimes.com/2019/10/22/world/canada/trudeau-re-elected.html>.

(Bilefsky and Austen 2019)

Институт за политичке студије [ИПС]. н.д. „Предавање др Фридриха Ромига.” *Институт за политичке студије*. Последњи приступ 10. октобар 2018. <http://www.ips.ac.rs/rs/news/predavanje-dr-fridriha-romiga/>.

(Институт за политичке студије [ИПС], н.д.) – *прво навођење*

(ИПС, н.д.) – *свако следеће навођење*

Тањуг. 2019. „Европска свемирска агенција повећава фондове.” 28. новембар 2019. <http://www.tanjug.rs/full-view1.aspx?izb=522182>.

(Тањуг 2019)

ФОРМАТИРАЊЕ ТЕКСТА

Опште смернице о обради текста

Текст рада обрадити у програму *Word*, на следећи начин:

- величина странице: А4;
- маргине: *Normal* 2,54 cm;
- текст писати курентом (обичним словима), осим ако није другачије предвиђено;
- проред између редова у тексту: 1,5;
- проред између редова у фуснотама: 1;
- величина слова у наслову: 14 pt;
- величина слова у поднасловима: 12 pt;
- величина слова у тексту: 12 pt;
- величина слова у фуснотама: 10 pt;
- величина слова за табеле, графиконе и слике: 10 pt;
- увлачење првог реда пасуса: 1,27cm (опција: *Paragraph/Special/First line*);
- поравнање текста: *Justify*;
- боја текста: *Automatic*;
- нумерација страна: арапски бројеви у доњем десном углу;
- не преламати речи ручно уношењем цртица за наставак речи у наредном реду;
- сачувати рад у формату .doc.

Примена правописних правила

Радове ускладити са *Правописом српског језика* у издању Матице српске из 2010. године или из каснијих издања.

Посебну пажњу обратити на следеће:

- Приликом првог навођења **транскрибованих страних имена и израза** у облој загради поред навести и њихове облике на изворном језику у курзиву (*italic*), нпр: Франкфуртер алгемајне цајтунг (*Frankfurter Allgemeine Zeitung*), Џон Ролс (*John Rawls*), Алексеј Тупољев (*Алексей Туполев*).
- Поједине **општепознате стране изразе** писати само на изворном језику у курзиву, нпр. *de iure, de facto, a priori*,

a posteriori, sui generis итд.

- **Реченицу не почињати** акронимом, скраћеницом или бројем.

- **Текст у фуснотама** увек завршавати тачком.

- За навођење израза или **цитирања на српском језику** користити наводнике који су својствени српском језику према важећем правопису („ ”), а за навођење или **цитирање на енглеском или другом страном језику** користити наводнике који су својствени том језику (“ ”, « »).

- **Угластом заградом []** означавати: 1) сопствени текст који се умеће у туђи текст; или 2) текст који се умеће у текст који је већ омеђен облом заградом.

- **Црту** писати са размаком пре и после или без размака, никако са размаком само пре или само после. Између бројева, укључујући бројеве страна, користити примакнуту црту (–), а не цртицу (-).

- За **наглашавање појединих речи** не користити подебљана слова (**bold**), нити подвучена слова (underline) већ искључиво курзив (*italic*) или наводнике и полунаводнике (’ ’ на српском језику или ‘ ’ на енглеском језику).

Форматирање научног чланка

Научни чланак форматирати на следећи начин:

*Име и презиме првог аутора**

* Фуснота: Имејл-адреса аутора: Препоручује се навођење институционалне имејл-адресе аутора.

Установа запослења

Име и презиме другог аутора

Установа запослења

НАСЛОВ РАДА**

** Фуснота: по потреби, навести један од следећих (или сличних) података: 1) назив и број пројекта у оквиру кога је чланак написан; 2) да је рад претходно изложен на научном скупу у виду усменог саопштења под истим или сличним називом; или 3) да је истраживање које је представљено у раду спроведено за потребе израде докторске дисертације аутора.

Сажетак

Сажетак, обима од 100 до 250 речи, садржи предмет, циљ, коришћени теоријско-методолошки приступ, резултате и закључке рада.

Кључне речи: Испод текста сажетка навести од пет до десет **кључних речи**. Кључне речи писати курентом и једну од друге одвојити зарезом.

У тексту је могуће користити највише три нивоа поднаслова.

Поднаслов навести без нумерације, на следећи начин:

ПОДНАСЛОВ ПРВОГ НИВОА

Поднаслов другог нивоа

Поднаслов трећег нивоа

Табеле, графиконе и слике уносити на следећи начин:

- изнад табеле/графикона/слике центрирано написати: Табела/Графикон/Слика, редни број и назив;
- испод табеле/графикона/слике навести извор на следећи начин: 1) уколико су табела/графикон/слика

преузети, написати *Извор*: и навести референцу на исти начин као што се наводи у библиографској парентези; 2) уколико нису преузети, написати *Извор*: Обрада аутора.

Референце наводити у тексту према *Начину цитирања*.
Фусноте користити искључиво за давање напомена или ширих објашњења.

РЕФЕРЕНЦЕ

Списак референци навести након текста рада, а пре резимеа, на следећи начин:

- прво навести референце на ћирилици по азбучном реду;
- затим навести референце на латиници и страним језицима по абecedном реду;
- прву линију сваке референце поравнати на левој маргини, а остале увући за 1,27 cm, користећи опцију *Paragraph/Special/Hanging*;
- све референце наводити заједно, без издвојених делова за правне акте или архивску грађу;
- референце не нумерисати;
- наводити искључиво оне референце које су коришћене у тексту.

Након списка референци навести име и презиме аутора, наслов рада и резиме на енглеском језику на следећи начин:

First Author*

* In the footnote: E-mail address: The institutional e-mail address is strongly recommended.

Affiliation

Second Author

Affiliation

TITLE

Resume

Резиме, обима до 1/10 дужине чланка, садржи резултате и закључке рада који су образложени опширније него у сажетку.

Keywords: Кључне речи писати курентом и једну од друге одвојити зарезом.

Уколико је **рад написан на страном језику**, након списка референци, име и презиме аутора, наслов, резиме и кључне речи навести на српском језику.

Форматирање осврта

Осврт форматирати на исти начин као научни чланак, без навођења сажетка, кључних речи и резимеа.

Форматирање приказа

Приказ књиге форматирати на следећи начин:

Текст поделити у **две колоне**.

Име и презиме аутора*

* Фуснота: Имејл-адреса аутора:
Препоручује се навођење институционалне имејл-адресе аутора.

Установа запослења

НАСЛОВ ПРИКАЗА

Испод наслова **поставити**

слику предње корице

Испод слике предње корице

навести податке о књизи према следећем правилу:

Име и презиме. Година издања. *Наслов*. Место издања: издавач, број страна.

Текст приказа обрадити у складу са општим смерницама о обради текста.

CIP – Каталогизација у публикацији
Народна библиотека Србије, Београд

323.1(=163.41)

НАЦИОНАЛНИ интерес : часопис за национална и државна питања = National interest : journal for National and State issue / главни и одговорни уредник Миломир Степић.
- [Штампано изд.]. - Год. 1, бр. 1(2005)- . - Београд :
Институт за политичке студије, 2005-
(Београд : Донат граф)

Три пута годишње. - Друго издање на другом медијуму:
Национални интерес (CD-ROM) = ISSN 1452-2152
ISSN 1820-4996 = Национални интерес (Штампано изд.)
COBISS.SR-ID 125448460